

POLITIKAI OLVASÓKÖNYV

ÍRTA

Dr. RADÓ SÁMUEL

BUDAPEST

ELŐSZÓ.

Az itt összegyűjtött cikkek jobbára közjogi és parlamenti kérdésekkel foglalkoznak.

A közjog elvont tételei csak halvány fogalmat adnak azoknak valódi jelentőségéről. Kell, hogy működésüket, érvényesülésüket a politikai actióban, a történelem küzdőterén lássuk. Közjog és történelem együvé tartoznak. De rendszerint különválva tárgyalják és a szerves összefüggés kapcsolata elhomályosul. A történelem úgyszólván a közjognak műhelye, melyből a jogtételek a hatalmi tényezők küzdelmében aczélra keményedve alakulnak ki.

Mai napság, midőn a politikai tusa mindenkit megragad és mindenki jogot formál arra, hogy a közügyekről való nézetét érvényesítse, ennek a processusnak bemutatása fölötté érdekes és a közvélemény kialakulására csak

jótékony hatással lehet. E tanulmányok célja az, hogy az általános tételeket a királyi hatalomról, a kabinet viszonyáról a többséghez és a koronához és más hasonló közjogi alapelveket történelmi példákkal világítson meg.

Természetesen nem vállalkozhatom arra az órási munkára, hogy rendszeres művet dolgozzak ki ezen módszer szerint. Csak itt-ott, a mint éppen a napi események egy bizonyos kérdést felvetettek, iparkodtam egy analog történelmi esetet bemutatni és az eszmék harcát úgyiszólván neutrális talajra átvinni.

Írás közben az ember még arra az illúzióra is ragadtatja magát, hogy a frappáns történelmi hasonlatosság nagy benyomást fog kelteni és nem maradhat megfelelő hatás nélkül.

Ilyen hangulatban írtam le például Gladstone győzelmét az obstructió felett. Csalódtam. Végre az ember a másik végletbe esik és kételkedni kezd abban, vajjon igazán megáll-e a tétel, hogy a történelem a nemzetek tanítómestere?

Dehogy tanulunk a múltak példáin, dehogy okulunk a történelem keserves tapasztalatain.

Úgy látszik, a legnehezebb mívelet a világon annak a felismerése: De te fabula narratur. Joggal mondta egy szellemes francia író: Ha Moliere remek darabját, «A fősvényt», olyan színházban játszanák, mely az utolsó helyig tömve volna megátalkodott zsugorikkal, egy sem érezné magát találva Harpagon ki-figurázása által. Minden fősvény magát javíthatatlan tékozlónak hiszi. Ez az önmagunkról táplált illúzió a politikai életben is igen nagy szerepet játszik és a történelmi tanulság hatását jelentékenyen ellensúlyozza. Még ha nem is tagadják a tapasztalás tűzpróbáján keresztülment igazság erejét, de sohasem akarják beismerni, hogy ez a jelen helyzetre alkalmazható volna, nem látják be, hogy de te fabula narratur.

Így jutunk azután arra a skeptikus felfogásra, hogy a történelem tulajdonképpen az örökös tévedések végnélküli sorozata. Bizonyos típusok, a Cleonok, a Corialonusok, a Grachusok örökkévalók, hatalomra vergődésük, fellépésük, hatásuk a tömegre ugyanaz ma, mint kétezer év előtt. De éppen ez a, mint-

egy lélekvándorlás útján véghezmenő alakváltozás teszi hatásossá a történelmi példa idézését, a történelmi előzményre való hivatkozást. Mint a praecedens gyűjteménye ez a kis kötet tehát mindenesetre némi érdeklődésre számíthat.

Még más cikksorozat is van e kötetben, melynek kiindulási pontja a következő. A demokratia, a Parlamentarismus, a socialismus az utolsó évtizedben a törekvések ködhomályából a hatalom polczára emelkedtek. A probléma a megvalósulás stádiumába jutott, az eszmény, az aspiratio kormányzati alappá lett. Ennélfogva a kritika is más álláspontra helyezkedik ezekkel a nagy eszmékkel szemben. Nem vitatja többé az általános elv helyességét, hanem azt, mennyiben vált be a megvalósulás által, mennyire bizonyult üdvösebbnek, mint az a theoria, melyet uralmától megfosztott. És bizony sok foltot találunk az imádott nap fényében. A hatalom birtoklása és gyakorlata sok csalódással jár és sok csalódást kelt. A Parlamentarismus általános kormányrajutása például a sok visszaélés folytán sok lelkes hívőt tántorított meg és a világ-

megváltó elv megszorítását is indítványozták. Meg vagyok győződve, hogy nincs olyan túlkapás, mely a népsouverénitás elvének igazságát megdöntheti. De a tudománynak nagy feladata *éppen ezekre* a hibákra rámutatni és az utat megjelölni, melyen a vad hajtások lenyesegetése által az alapelv uralma biztosíttassék. Ezt a eszmeáramlatot iparkodtam néhány cikkben a nagy közönséggel megismertetni, iparkodtam a huszadik századbeli ember lelkét belevinni ezen régi problémák fejtegetésébe. Ezek a tanulmányok a kötet főalkatrészei, melyek mellé még néhány alkalmi cikket is felvettem.

A KIRÁLY ÉS A KABINET.

Az angol parlamentarizmus működése tudvalevőleg nem alapul írott törvényen. Nincs paragrafus arról, hogy a kabinet vezesse az ország ügyeit. A kabinet tulajdonképpen a közjogon kívül álló intézmény és a kormányzati hatalom valósággal a titkos tanácsot illetné meg. Az úgynevezett kabinet a privy council parlamenti elfajulása, a mely a legsajátságosabb módon keletkezett.

I. Károly nem szeretett a titkos tanács önálló és nehezen kezelhető uraival tárgyalni, az ügyeket tehát inkább néhány kiválasztott bizalmasával intézte el, a kiket a spanyol monarkia szokása szerint kabinetjében hívott össze. Ezeket a bizalmas embereit a király az alsóházba küldte, a hol azonban nem mindig tudtak boldogulni. A későbbi királyok lassanként a befolyásos parlamenti férfiakból választották tanácsosaikat. A mennyiben pedig ezek-

nek soraiban nem találtak eléggé hajlékony embereket, mindig intimsaikhoz tértek vissza. Századokon át tartott a küzdelem, a míg a spanyol és olasz abszolút fejedelmektől átvett kabineti intézmény átalakult a népképviselő hatalmas orgánumává. A statute lawban nincs nyoma se kabinetnek, sem miniszterelnöknek, a mint hogy a miniszterelnöknek Angliában még ma sincs hivatalos rangja, sem fizetése, ezt csak ez állásnak más hivatallal való összekapcsolása révén, rendszerint mint First Lord of the Treasury kapja.

Nincs törvény továbbá arra, hogy a minisztérium köteles lemondani, ha kisebbségben marad, sem pedig arra, hogy a király ne a bukott pártból vegye az új minisztereket, hanem a győztes ellenzék soraiból. Törvény nem rendelkezik ezekről az ügyekről, valamint Anglia az egyedüli állam a civilizált világban, a hol még a miniszteri felelősségről sincs törvény, ez pusztá gyakorlaton és a közvélemény erején alapszik.

A kodifikált jogszabályok hiánya mutatja, hogy a parlamentarizmus az angol őstalajból fakadt és olyan törülmetszett sajtjuk, mint a nemzeti viselet vagy a népdalok. Az ilyen nemzeti intézményt nem lehet egyszerűen át-

plántálni. Bismarck hozzátette, hogy nem is szabad és fölötte veszedelmes, ha más nemzet átveszi. Az angol parlamentarizmus réme volt a kancellárnak és egyúttal örökös gúnyolódásának és leszólásának a tárgya. Csúfolta a többségi elvet, a mely szerinte a szavazó-lapok babonás tisztelete. Emlékezetes, midőn a porosz képviselőháznak egyik ülésén odadörögte: Tudják meg, uraim, hogy a népek sorsát nem a többségek intézik, hanem a csatamezőkön dől el, a hol vaskoczkákat vetnek.

A porosz királyi hatalom, mondta máskor világos célzással az angol viszonyokra, még nem érett meg arra, hogy csak külső ornamentuma legyen az állam épületének.

Hogy a parlamentarizmus más országokban nem tudott ilyen hatalomra szert tenni, erről érdemes volna elmélkedni és okait kutatni.

Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy az alsóháznak mindig olyan nagy volt a hatalma, mint most. Századokon át folytatott küzdelmeket a királyokkal, minden talpalatnyi befolyást energiával, szívóssággal és okossággal kellett kivívnia. Mert kétségtelen az, ha az angol alsóház győztes maradt a szekuláris küzdelemben, ez hagyományos bölcseségének köszönhető. Bölcsesége pedig éppen abban áll,

hogy egy csöppet sem bölcs abban az értelemben, a mint más törvényhozó testületben értik. Ha a Westminster-palota évkönyveit figyelemmel olvassuk, azt találjuk, hogy az alsóház rendszerint nem úgy dönt, mint a hogy másutt döntenek, a hol a közélet vezérférfiai eljárásukat az örök elvek, vagy a nemzeti becsület szónokilag kiszínezett motívumai-
val okolják meg.

Az angol alsóházban, bár a szónoklatnak ott is nagy tere van, rendszerint úgy határoznak, a hogyan a köznapias okos ember szokott határozni, a ki a nagy elveket végtelenül becsülj, de mindig a kézzelfogható érdek által vezérelteti magát. Az alsóháznak ez eljárása folytán ragadt rá a brit nemzetre az a nagyon megtisztelő, sőt dicsőséges név «kalmárnemzet». Legutóbb is jellemző példáját láttuk az alsóház e magatartásának. Emlékezzünk csak vissza a hulli esetre. Bizonyára nincs Európában törvényhozó testület, mely a hazafiúi fölháborodás retorikai kitöréseit oly higgadtan el tudta volna fojtani és oly okosan és józanul fogta volna föl a helyzetet.

Az angol alsóház valóságos hatalma a századok folyamán olyan nagyra nőtt, hogy nem szorul írásba foglalt vagy kodifikált biztosíté-

kokra. De azt kérdezik talán, hogyan tudott annyira megizmosodni a puszta szokás, hogy az egész politikai életet szabályozza? A világon a legegyszerűbb módon. Minden egyes szabályt a kabinetről, a felelősségről, a többségről akárhány esetben megszegtek, de mindannyiszor meggyőződtek, hogy csak azoknak megtartásával tudják az államügyeket simán elintézni. Ennek a keserves tapasztalásnak, a mely száz meg százszor ismétlődött meg, végre is az volt az eredménye, hogy a vitás szabály átment a nemzet gondolatvilágába és elidegeníthetetlen alkotórészévé vált, a melyet nem lehetett többé büntetlenül megsérteni. A legjellemzőbb, igazi angol-szász vonása ennek az óriási alkotmányos küzdelemnek, hogy úgyszólván tárgyilagos szenvedélylyel vívták meg, úgy mint a nemzeti játékokat, például a footballt. Az egyes faktoroknak érvényesülési vágyát, a korona ellenállását, a kabinet uralomvágyát, a commonerek aspirációit és az ezekből fejlődő kemény összeütközéseket az egyéniség jogos megnyilatkozásának tekintették. Az alkotmányos csaták folyamán a gyűlölet mindig mülékony volt, nem tudott a nemzet lelkébe befészkelődni. — Az alsóház küzdött a király túlsúlya, de nem a királyi

hatalom ellen. Ha a hatalmat nem találta összeegyeztethetőnek a nemzeti önrendelkezéssel, legalább a hatalom formáit meghagyta; ha az abszolutisztikus jogkört csökkentette, a királyi presztízst és nimbuszt annál jobban igyekezett fokozni.

Egyike a legérdekesebb incidenseknek ebben a nagy küzdelemben a Wellington-kabinet alatt játszódott le. A Wellington-kabinetről, midőn 1827-ben megalakult, azt mondták, hogy főadata tulajdonképpen abban áll, hogy Angliát az angol nép akarata ellenére kormányozza. A közfelfogás tudniillik a parlamenti reformot és a katolikusok emanczipációját kívánta. IV. György pedig kikötötte, hogy a parlamenti reformot egyáltalában ne tűzzék napirendre, a katolikusok emanczipációja pedig maradjon nyílt kérdés, a melyhez nem szabad hozzányúlni.

György a hannoverai dinasztia hagyományos ellenszenvével viseltetett a katolikusok ellen, a kik a Stuart-dinasztiához szíttak. Pitt és Canning csak úgy nyerhettek megbízást a kabinetalakításra, hogy kötelezték magukat, hogy erről a reformról lemondanak. A király különben nem állott egyedül ezzel az iredellenes indulattal, a nép nagy része gyűlölte az

íreket, mint más fej szülőtteit, más vallás és más dinasztia híveit. Az ír katolikusok helyzete a tizenharmadik század elején talán még rosszabb volt, mint a zsidóké a középkorban. Hallatlan szigorú törvényekkel sújtották őket, tilos volt a nyilvános istentisztelet, minden közhivatalból és a parlamentből ki voltak zárva; katolikus kiskorúnak csak protestáns gyámja lehetett stb., stb. A szigorú tilalmakban egészen az abszurdumig mentek. Így katolikus embernek nem lehetett ötven forintnál többet érő lova és minden protestáns ebben az árban megválthatta tőle az értékesebb állatot.

E törvényeknek nagy része lassankint kiment a gyakorlatból, de a közhivatalokból és a parlamentből való kizárás teljes szigoróban fennállott. Írthon e drákói politika következtében folytonos izgalmak és zavargások színhelye volt, a melyeket főképen O'Connel agitációja szított. A mind veszedelmesebbé váló mozgalom hatása alatt az angol közvélemény is megmozdult. A parlament nem tudta magát kivonni e befolyás alól és midőn az ellenzék a katolikusok érdekében indítványt adott be, a tory kormány csak négy szavazattöbbséggel vitte keresztül elvetését.

A következő évben még rosszabbra fordult a kabinet helyzete, a mely az emancipációt ellenezte. Sir Francis Burdett határozati javaslatban követelte a katolikus emancipációt és ez tíz szótöbbséggel keresztülment. E tény előtt nem lehetett többé szemet hunyni. Hiába volt a király tilalma. Az emancipáció eszméje napról-napra hódított. Peel, a ki belügyminiszter volt, sürgette Wellingtont, hogy mondjanak le. «Az lehetetlen — monda a Waterlooi hős — mert akkor polgárháború tör ki. Ha mi lemondunk, a királynak meg kellene hívnia lord Greyt, az *ellenzék* vezérét, de ő felsége nem fog vele szóba állani, mert nem tudja neki megbocsátani a parlamenti reform és az emancipáció érdekében kifejtett agitációját. E szerint a toryknak még sötétebb árnyalata fog kormányra jutni. Hogy mi *lesz* ennek a következménye, azt könnyű elképzelni.» Wellington szavai hatottak és Peel maradt, abban a meggyőződésben, hogy meg kell hoznia ezt az áldozatot, ámbár ő már nem a helyzet embere.

A szituáció egyre rosszabbodott és a kabinet helyzete igazán válságossá lett. Egy váratlan eset még tetézte a nehézségeket. Fitzgerald, a kabinetbe belépő új államtitkár

új választásnak vetette magát alá az írországi clari kerületben. Fitzgerald írthoni protestáns volt, családja egyike a legelőkelőbbeknek, legbefolyásosabbaknak, apja kemény harczosa az ír szabadságnak, a legnépszerűbb emberek egyike az országban és a választókerület emberemlékezet óta a Fitzgeraldoké volt. A választás eredményében senki sem kétkedett.

Egyszerre váratlan fordulat állott be. O'Connell merészet gondolt és fellépett Fitzgerald ellen. A dolog inkább kalandnak Játszott, mint komoly vállalkozásnak. Mert O'Connelt megválaszthatták ugyan, de székét a parlamentben nem foglalhatta el, mivel, az úgynevezett szupremáciai esküt, a mely megtagadta a pápa fenhatóságát egyházi dolgokban, mint katolikus ember nem tehetette le. O'Connel nagy többséggel győzött. Ez a választás nagyon megrendítette Peelt. Az emanczipáció szerinte elkerülhetetlenné vált, de, úgymond, én csak nem állhatok elő olyan reformmal, a mely ellen tíz esztendeig küzdöttem.

Wellington megnyugtatta aggodalmait, megint levette a lábáról és Íratott vele egy memorandumot a király részére. A belügyminiszter kétségét fejezte ki, hogy ennek az emlékirat-

nak lesz-e hatása ő felségére. Bizza csak rám — mondta a derék katona, a ki különben olyan bizalmas viszonyban volt IV. Györggyel, hogy tegeződtek. — Én, az igazat megvallva, nem sokat értek az egész dologhoz, a király sem ismeri ki magát. A maga dolga tanácsot adni és mivel ez kétségtelenül a király javát célozza, ő felsége köteles azt elfogadni.

Ezzel a kemény elhatározással ment a miniszterelnök audienciára. Fogadtatása a lehető legrosszabb volt. IV. György szenvedelmes kifakadt, fenyegetőzött, hogy lemond, hogy visszamegy Hannoverába, tessék a clarencei herceget királylyá kikiáltani, ő nem járul hozzá, hogy a protestáns vallást, az állam oszlopos intézményét, megrendítsék. Az első ostrom tehát meghiúsult. De Wellington nem tágított. Két hónapi zaklatás után sikerült Györgyöt rávenni, hogy a kabinet tárgyalhassa a katolikusok »segítéséről« szóló javaslatot, a hogyan ezt a bilit elnevezték, tudva, hogy a király előtt ki sem szabad ejteni az »emancipáció« szót. De — tette hozzá György — én még a kabinetnek egyhangú határozata által sem érzem magamat lekötve. Midőn bizonyos pauza után átnyújtották a királynak a billt, kijelentette, hogy ez ellenkezik a koronázási eskü-

vei és megtagadta az előzetes szankciót. A három főminiszter, Wellington, Peel és Jord Lyndhurst bejelentették lemondásukat. A király érzékeny búcsút vett tőlük és annyira meg volt hatva, hogy mind a hármat megcsókolta. A lemondást elfogadta.

Azután következtek csak a kínos napok. Olyan kabinetet, mely az emanczipációról lemond, nem lehetett találni. Wellington megint akcióba lépett, a kabinetet visszahelyezték és a nevezetes billt elfogadták; Írthonban pedig hosszú éveken át béke volt.

A KIRÁLY FELELŐSSÉGE.

Egy szép napon Lajos Fülöp király, szokása szerint fesztelenül beszélgetvén kedves fő-miniszterével, így szólt:

— Hát hiszen belátom, miért tartja ön olyan nagyra azt az elvet: a király uralkodik, de nem kormányoz. Ön abból indul ki, hogy a király nem felelős. A király nem tehet semmi rosszat. De vajjon igaz-e, hogy az uralkodót nem terheli semmi felelősség? Én úgy tudom, kedves Thiers, hogy a sokat hangoztatott felelősség csupán közjogi fikció, a mely csak annyit jelent, hogy a királyt a büntetőeljárás szabályai szerint nem lehet elítélni, vagy hogy a politikai vitákba nem lehet őt belevonni. Eből áll a királyi felelőtlenység, a melyet ön oly sokat emleget.

— Vegye még hozzá azt is, hogy a dolog természete szerint én nem vagyok olyan érdekeletlen a közügyek állásában, a mint az ön

kedvelt mondása szupponálni látszik. Nekem legalább is annyi közöm van ahhoz, hogy az ország boldoguljon, mint a többi francziának, de valósággal jóval több. A király tulajdonképp az egyedüli ember az államban, a ki kizárólag az ország boldogulása révén emelkedhetik.

Ezenkívül nincs rá nézve sem szerencse, sem dicsőség, sem pedig — hogy polgári lag beszéljek — előmenetel. Ön például, kedves miniszterem, hazafiségének, ambíciójának minden szálával hozzá van kötve az ország sorsához. De ha törekvéseinek sikertelensége esetén kénytelen a magánéletbe visszavonulni, úgy-e bár az még sem jelenti ugyanazt, mintha én visszavonulok. E szerint be kell látnia, hogy kedvelt elvében valahol hiba van, valahol nem vág össze az élet realitásával és az alkotmányt nem szabad úgy magyarázni, hogy én csak aláírógépként szerepeljek — vagy a hogy ön azt kifejezi — hogy csak uralkodjam és egy csöppet se kormányozzak...

A király még sokáig folytatta ezt a diskurzust, a mint hogy ő általában szerette a szincerizálást, a közjogi fejtegetéseket és nem egyszer, midőn azt hitte, hogy miniszterei nem jól védik ügyét a parlamentben, sóhajtva

kiáltott föl: Bárcsak egyszer beszélhetnék a képviselőházban!

Lajos Fülöp kiváló képességű, sok megpróbáltatáson keresztülment, élesesű politikus volt. Akárhány jeles, kiváló miniszter szolgálta őt, nem volt közöttük egy sem, sem Thiers, sem Guizot, vagy Broglie, a kinek talentum dolgában méltó versenytársa ne lehetett volna. A királyban nem volt egy csepp sem az Isten kegyelméből való uralkodóból, de annál büszkébb volt szellemi felsőbbségére és arra a képességére, hogy minisztereit pórázon vezesse.

Hogy miképpen szokott beszélni minisztereiről, mutatja az a nyilatkozat, a melyet egyszer Apponyi nagykövet előtt tett.

— Nem értem — úgymond — Metternichet, a ki mindig azon töri a fejét, hogy mit gondol Thiers miniszterelnök vagy mit nem gondol. Kérem, mondja meg a berezegnek, hogy Thiers semmit sem gondol, ő mindig hozzám fordul, hogy megtudja, mi a véleményem. Ha mindig követné azt, a mit bizalmas beszélgetéseink közben mondok neki, kitűnő miniszterelnök volna.

Miután elődje, X. Károly trónját vesztette a személyes uralomra törekvés és az ordonan-

ceok, a törvénytelen rendeletek kibocsátása következtében, Lajos Fülöp erősen föltette magában, hogy soha sem fog letérni az alkotmányosság útjáról. Csakhogy a parlamentben felszínre kerülő áramlatok, a közvélemény hullámozása, mely nem egyszer szélsőségekbe csapott át, aggodalmakkal töltötte el őt. Lelkiismerete, meggyőződése arra indította a királyt, hogy némelykor ellentálljon, hogy ne vesse magát alá vakon a képviselőház akaratának. A tapasztalás igazolta, hogy komoly bajok keletkeznek abból, ha a népképviselőnek néha pillanatnyi behatásoktól függő akarata föltétlenül érvényesül. A király tehát akként igyekezett elrendezni a dolgot, hogy ő dirigálhasson, természetesen a parlamenti formák érintetlen fönntartása mellett. De a képviselőházat a király intencziója szerint állították össze, a választásra jogosultak körét a legszűkebbre szorították, a független elemeket kiküszöbölték és állandóan visszautasították az inkompatibilitási törvény megalkotásának követelését.

Lajos Fülöp ekképpen olyan álparlamentárizmust teremtett, a milyent a világ sem azelőtt, sem azután nem látott soha. A mi a szemfényvesztést betetézte, az volt, hogy ép-

pen abban a korszakban gyűltek össze a képviselőházban a legfényesebb szónoki tehetségek. Casimir Périer, Guizot, Thiers, Lamartine, Ledru Rollin, Dufaure stb. voltak ennek a parlamenti színjátéknak nagy starjai.

A világ annyira hatása alatt állott a kamarában lefolyó, ragyogó lovagjátéknak, hogy innen eredt az a balhit, minél kisebb a választók köre, annál magasabb a képviselőház nívója.

Minden hozzájárult tehát az árlparlamentárizmus dicsőségének emeléséhez, csak egy hiányzott: nem maradt egy csekélyke rés sem, egyetlen pórus sem, a melyen át a népérzelem, a tömegek vágyainak friss lehellete behatolhatott volna. És éppen a rendszernek utolérhetetlen tökéletessége, az árlparlamentárizmusnak teljes következetességgel való kifejlesztése okozta vesztét és gyászos bukását. Ha kevesebb rafinementtal csinálták volna, ha a doktrinerek és az érdekeltek elzárkózottsága nem lett volna oly hajthatatlanul szigorú, akkor ez az árlparlamentárizmus valószínűleg hihetetlenül hosszú ideig tartotta volna magát.

Lajos Fülöp nagy okossággal taktikázott, óriási ügyességet fejtett ki a parlamenti rivalitások egymás ellen való kihasználásában,

hogy megvalósíthassa legfőbb vágyát, kizárhassa a parlament nagy embereit és úgynevezett neutrális kabinetet alakíthasson, a melyben, mint monda, a parlamenti «nagy hiúságok» — les grandes amours-propres — nem fognak egymással versengeni.

Bizony, a minisztereknek keserves volt a kenyerük a »polgárkirály» uralkodása alatt.

Általában a parlamentáris miniszternek a szuverénhez való viszonya a legkényesebb és a legnehezebb. Nagy hézaga a modern történelemnek, hogy a források és okiratok éppen erről a dolgról többnyire hallgatnak és azt a közjogi fikciót, mely a király és a miniszterelnök azonosságát hirdeti, nem mutatják be a való tények világításánál. Kivétel természetesen az olyan eset, a midőn a bizalmatlanság konstatálása, mint például a Wekerle-kabinet lemondásánál, elkerülhetetlen.

De a történelmi igazság megismeréséhez tartozik az a processzus, melynél a parlament az ő hivatott szócsöve, a miniszterelnök által igyekszik az uralkodóra hatni, őt kapacitálni, vagy viszont a szuverén meg akarja nyerni, puhítani és vezetni a minisztert. Lélektanilag is fölötte érdekes, a hogy ez a két hatalmas faktor, a trón és a nemzet képviselője, mint-

egy nemes bajvívásban keresik akaratumk érvényesülését vagy, ha lehet, összeegyeztetését. ő legravaszabb felsége, a koronás Ulyszesz, Lajos Fülöp maga sem tudott minden helyzetet politikája javára fordítani. És midőn egyszer a hű Soult tábornagy kabinetalakítása dugába dőlt, rezignáltan monda Guizotnak, a kiben akkortájt még nem nagyon bízott:

— Hát jó, megadom magam! Igába hajtom a fejemet.

— De felséges uram — tiltakozott a miniszterjelölt — engedje meg, hogy a leghevesebben protestáljak ez ellen a kifejezés ellen. Én nem tehetek arról, hogy felségednek nem szolgálhatok másképpen, mint legjobb meggyőződésem szerint.

— Jó, jó — monda a király — de ha mi ketten nem értünk egyet és az ön véleménye győz, akkor egészen helyes ez a kifejezés.

Thiers miniszterelnökön is vajmi nehéz volt kifogni, ő felsége mindig panaszkodott is, hogy *mauvais coucheur*, rossz hálótárs, mindig magára ráncigálja a takarót.

Szegény Viktória királynőnek, bár hasonlíthatatlanul engedékenyebb, sok küzdelme volt minisztereivel, a mely küzdelmekben eklatáns kifejezésre jutott az ellentét a szuverenitás és a

parlamentáris felelősség között. Egész életében elnyomottnak érezte magát az alsóház vezérei által. Keserűen panaszkodott Russel miniszterelnöknek, hogy Palmerston, a külügyminiszter, nem mutatja be neki az elküldendő diplomáciai jegyzéket, ennek következtében teljességgel nem tudja, milyen politikát szentesít nevével. Russel elvben igazoltnak tartotta a királyné panaszát, hozzátette azonban félre nem érthető czélzással, hogy ő felsége tudatában van annak, mennyire elősegítheti a gyors elintézés az ügymenetet. Viktoria mérges replikában tiltakozik, hogy még huszonnégy óráig sem adnak neki olyan ügyek elintézésre, amelyek a leggondosabb megfontolást igénylik. Általában ki kell jelentenie — így folytató a királyné — hogy Palmerston nem negligenciából, hanem elvből és hihetetlen konoksággal titkol előtte fontos lépéseket. E mellett igyekszik a közvéleményt fölingerelni a királyné ellen, azzal vádolván őt, hogy lustasága sok huzavonának az oka.

Kuriózumképpen föl kell említenem Odilon Barott esetét. Mint belügyminiszter, Napóleonhoz, a köztársaság elnökéhez fölterjesztést intézett, amelyben azt mondja, kötelessége vigyázni arra, hogy az államfő nyilvános maga-

tartása és föllépése mindig a közvélemény helyeslésével találkozók. E kötelességénél fogva tiszteletteljesen értesíti, hogy a toursi pénzügyi főigazgató panaszt tett, a miért az elnök körútja alkalmával kedvesét, miss Howardot, hozzá beszállásolták, a mi sérti háza tisztességét és ez az eset veszélyeztette a toursi út politikai célját is.

Louis Napoleon megható szerénységgel bő fölvilágosítást adott kedves miniszterének és a hivatalosan lajstromozott és iktatószámmal ellátott «frivol aktában» egyebek között ezt mondja:

«Csakugyan bűnös vagyok abban, hogy törvénytelen kötelékben keresem azt a vonzalmat, melyre szívem vágyódik. Miután pozícióm eddig nem engedte, hogy nőüljek, miután sem ifjúkori barátom, sem rokon intimitásaim nincsenek, szüleim is meghaltak, azt hiszem, meg lehet nekem bocsátani egy vonzalmat, mely senkit sem bánt és melyet semmiképpen sem affisirozok».

A miniszterek rendszerint nem tapasztalnak ennyi türelmet az államfők részéről. Minél jobban kidomborodik a miniszter egyénisége, minél erősebb a jelleme, annál nagyobb a küzdelme. Ezen még az sem változtat, ha a

miniszter halhatatlan érdemeket szerzett és a királyt hatalmassá és nagygyá tette.

A nagy Cavour sokszor keményen össze-tűzött Viktor Emánuellel. Midőn Villafranca után lemondott, a király azt írta: «Utóbbi időben már nagyon túrhetetlen kezdett lenni. Örülök, hogy megszabadultam tőle».

Viktor Emánuel különben bizonyos hányavetiséggel kezelte felelős minisztereit és mikor Massimo d'Azeglio egy, a pápához intézett, a papság mentelmi jogáról szóló sajtókezű levelet a helyett, hogy expedialta volna, lényeges módosítással újból föl terjesztett hozzá, Viktor Emánuel ezt írta:

— Ha én valamit csinállok, tudom, hogy mit teszek. Őszintén szólva, nem szeretem a fogadatlan prókátorokat és ha szükségem lesz az ön tanácsára, bátor leszek kikérni. De azért ne tessék haragudni. Ciao, Massimo! (Isten önnel, Massimo!) — a kihez különben változatlanul hajlandó maradok, hive stb.

Azeglio rögtön beadta lemondását, mire a következő biléta érkezett: Ne legyen olyan mérges, kedves Massimo! Értem, hogy ön leveletem azért korrigálta, hogy el legyek ragadtatva és brávót kiáltsak. Hát brávó! — miután ön így kívánja. De azért igaz marad,

hogy ön nekem olyan számársági diplomát állított ki, hogy jobb sem kell. És még sem hiszem, hogy számár volnék.

Még egyike a legnagyobb minisztereknek, a kihez, ha uralkodója levelet írt, soha sem írta alá máskép, mint «örökké hálás királya», még ez sem kerülhette el a kemény küzdelmeket szuverénjével. Bismarck, a ki egész életében a parlament háttérbe szorítására törekedett, maga is beismerte, hogy a fejedelmi önkény és az udvari ármányok ellenében nincs más fegyver, mint a parlamenti diszkusszió őszinte és kíméletlen kritikája.

A monarchikus hatalom legelszántabb bajnoka emlékirataiban szenvedélyesen fakadt ki, mikor azokról az akadályokról beszél, a melyeket a szuverén előítélete és a besúgások gördítettek útjába. Sok kemény harcot vívtam az Öreg királylyal, de kifakadásait csak anynyiba vettem, mintha a zivatarban megázik az ember. Mindjárt észrevettem, folytatja a kancczellár, mikor a király ellenvetései a saját eszéből eredtek, vagy a mikor föllovalták őt és csökönnyössé tették azzal, hogy eleve gúnyosan azt mondták neki: Hiába minden! Bismarck úgyis leveszi felségedet a lábáról.

Augusztá leghevesebb ellensége volt a kan-

czellárnak. Egyszer reggel, így beszél, ott találtam a királynál olyan pongyolában, hogy látható volt, hogy csak lépteim hallatára sietett a felséges úrhoz. Ekkor Bismarck hihetetlen vakmerőségre vetemedett. Kijelentette, hogy egyedül ő felsége jelenlétében kivan jelentést tenni. Augusztá kiment a szomszéd szobába, de ott tologatta a székét, fészkelődött, hogy tudják, hogy minden szót hall. Aznap az udvari estén nem igen barátságos szóváltás fejlődött ki a két ellenfél között, míg végre a királynő ezekkel a csípős szavakkal hagyta ott a kancellárt:

— A legkegyelmesebb kancellárunk ma nem nagyon kegyes!

Ez a jelenet igazán hihetetlen volna, ha nem maga Bismarck beszélné el.

Csakugyan azt lehet mondani, bármilyen nehéz küzdelmei vannak az alkotmányos miniszternek a parlamentben, a legnehezebb küzdelem a királyi dolgozószoba küszöbén kezdődik.

— Senki sem tudja azt, kiáltott föl Thiers keserves sóhajjal, mit tesz az, egy király parlamentáris miniszterelnökének lenni!

A KABINETALAKÍTÁS.

«Úgy érzem magamat, mintha egy órási állatkertben volnék, mely tele van félig keselyűhöz, félig pávához hasonló szörnyalakokkal — a tárczavadászokkal. »

A ki a Palmerstone-kabinet alakítása idején ezeket a sorokat írta, az emberbaráti működése által híressé vált Shaftesbury lord volt, ki a politikába is betévedt és természetesen rosszul járt. Vele történt egyebek közt az a ritka eset, hogy Palmerstone tárczával kínálta meg őt és pár órával később egy névjegyet küldött neki, a melyre czeruzával alig olvashatóan ráírkálta: kérem, tekintse ajánlatomat függőben hagyottnak. A dolognak itt még nincs vége. Pár hónappal ezután a kabinetben megüresedett ugyanaz a tárcza, mely előbb Shaftesburynak volt szánva. Midőn a kísértő a miniszterelnök személyében újra megjelent, a nemes lord sokáig vonakodott és sehogy

sem akart kötélnek állani. Lady Palmerstone is közbevetette magát és kérte Shaftesburyt, hogy ne hagyja magára férjét, a kit nagyobbára rosszakaratú emberek vesznek körül. A lord nagynehezen beleegyezett. Már kitűzték az órát, a melyben a jelölteknek a ki-nevezés publikálása előtt a királynál tisztelegniük kellett és Lady Palmerstone, a ki félt, hogy Shaftesbury még meggondolja magát, újból egy könyörgő levelet írt neki, hogy az Istenért, valahogy meg ne másítsa szándékát az utolsó perczen, maradjon meg elhatározása mellett és várja férjét, a ki kocsival fog érte jönni. A lord engedett és fölvette díszruháját, hogy az udvarhoz mehessen. Ekkor újra beütött a mennykő és a nemes lady könnyekkel áztatott bilétát írt: «Édes barátom, nagyon boldogtalan vagyok! A dolog füstbe ment. Palmerstone nem állhat szavának! Haragudjon, mert megérdemlem.» Shaftesbury szinte örült a hiób-hírnek és azt írta: «Úgy érzem magam, mint Izsák, a mikor Ábrahám levette torkáról a kést.»

Az angol kabinetalakítások intim titkairól az emlékiratok sűrűn megemlékeznek. A kormány megalakítása ott egészen más alapon történik, mint hazánkban. *Nálunk a legújabb*

időkig az a fölfogás uralkodott, hogy a kormánybuktató ellenzéki férfiú úgyszólván a nóta infidelitattal van megbélyegezve és a kormányra jutásból ki van zárva. A győztes politikus maga is beletörődött abba, hogy ő, a ki az előbbi kormány lemondását okozta, megbízhatatlan politikus és országháborító hírébe keveredjék. Egészen más nézetek vannak az angolok. A kormánybuktatás, midőn bizonyos elvek alapján történik, szerintük nem minősíthető rosszakaratú, vagy a korona előtt joggal visszatetsző cselekménynek, épp úgy, mint a hogy a húsevést nem lehet, fonák vegetáriánus szójárás szerint, kannibalizmusnak nevezni.

A kormánybuktató pártvezér ott nem juthat abba a helyzetbe, hogy az által kell bizonyítani tiszta intenczióit, hogy nem aspirál miniszterségre. Hadd lássa a világ, hogy ő nem azért buktatta meg a kormányt, hogy ő jusson helyébe. Gladstone az 1873-iki nagy miniszterválság alatt a királynéhoz intézett fölterjesztésében az ellenzéket, mely kormányt buktat a nélkül, hogy kabinetalakítási-a vállalkoznék, fakciózus ellenzéknek nevezte és Disraeli teljes mértékben helyeselte ellenfelének ezt a nézetét.

A kormánybuktató politikus tehát igenis beleül a bukott helyébe és szétosztja a tárczákat pártbívei között, a kik őt a hadjáratban segítették. De valamint az uralkodó nem szabad tetszése szerint jelöli ki a miniszterelnököt, épp oly kevésbé rendelkezik korlátlanul a premier a hivatalok betöltése dolgában.

Elv az: a kabinetbe mindenkit be kell venni, a ki a párt győzelmének kivívásában közreműködött, továbbá mindenkit, a kinek mellőzése bajjal járna.

Természetes, hogy a tárczák szétosztásánál több az eszkimó, mint a foka. Salisbury úgy segített magán utolsó kabinetjében, hogy a tárczákat, melyeknek száma rendszeresen tizenegy, tizenkilenzre szaporította, akkép intézkedvén, hogy négy főminiszter alkossa az inner cercelet, a kabinet végrehajtó bizottságát. Az az eset is előfordul a zsákmányosztás hevében, hogy egy párttag maga-magát ajánlja, de nagyon ritkán. Érdekes a következő forma, a melyben a legravaszabb tárczavadászok fordulnak a miniszterelnökhöz: «Tekintve a szinte legyőzhetetlen nehézségeket, melyeket excellenciádnak a tolakodó igények sokasága okoz, kötelességemnek tartom értesíteni, hogy min-

den jogcímemről, hogy a kabinetben helyet foglaljak, ezennel lemondok.» Azt mondják, hogy ez a fortély, bármily átlátszó is, nem minden esetben marad eredmény vagy — kárpótlás nélkül.

Sokkal nehezebb a premier helyzete, mikor egy érdemes pártember előtt kell magát exkuzálnia, a miért a kabinetből kihagyják. Tudom, nagyon keserves egy mellőzöttnek — írja Gladstone — hogy jelölése ellen olyan okot kell fölhoznom, mely rám nézve is áll, mert, fájdalom, én is szenvedem a magas kor mindenféle baját. Nagy megnyugvásomra szolgálna, ha ön kegyes volna felejthetetlen érdemei elismeréséül a Bath-rend vörös szalagját elfogadni.

A kihagyott jelölt dühösen azt írta vissza: csak azért válaszol, hogy megmutassa, hogy aggkora, melyre vele szemben hivatkoznak, nem akadályozza kellemetlen ügyek gyors elintézésében. A Bath-rendről, melyről nyilatkoznia kellett, említést sem tett a mélyen sértett politikus.

Olyan goromba levelet, írja Gladstone naplójában, soha világéletemben nem kaptam, mint akkor, midőn egy volt miniszternek az írországi alkirályságot merészkedtem följánlani.

Megdöbentem a levél olvasásánál és alig tudtam lélekzethez jutni. Az illető, a ki miniszterségre aspirált, nagyon rossz néven vette, hogy Dublinba akarják száműzni, ámbár ez az ország első zászlósúri méltóságával járt.

Ha nagy bajok vannak a mellőzöttekkel, nem csekélyebbek a nehézségek a visszautasítókkal, a mi szintén igen gyakran fordul elő. Hartington 1886-ban a tárcza följánlására így válaszolt: «Már a múltkori kabinetben, melyben ön mellett helyet foglaltam, annyi koncessziót tettem álláspontom rovására, hogy tartanom kell tőle, hogy a közbizalom, melyet eddig politikai jellemembe helyeztek, megrendült. Ha egy lépéssel tovább megyek, ez teljesen megintatná ezt a bizalmat.»

Earl of Derby szokatlan módon okolja meg a visszautasítást, midőn ezt írja: «Miután nemrég hagytam ott a konzervatív pártot és mentem át a liberális pártba, kötelességemnek tartom bebizonyítani, hogy e lépésem nem tárcza elnyerésének reményében történt.»

Tömérdék galibát okoz, ha valaki azért nem lép be a kabinetbe, mert más, szintén nélkülözhetetlen ember, tagja lesz a vajúdjó minisztériumnak. Viszont Dilke és Chamberlain 1880-ban a második Gladstone-kabinetbe csak

párosan akartak belépni. A miniszterelnök mód felett boszankodott és a fiatal *Dilkel* szemben hivatkozva Peel szabályára, mely szerint hivatalt nem viselt ember egyáltalában nem pályázhat miniszterségre, értésére adta a jelöltnek, hogy tartsa szerencsájének, hogy egyáltalán gondolt rá s ne szabjon föltételeket. A kabinetalakítás nehézségei azonban annyira feltornyosultak, hogy a miniszterelnök később a caudiumi járom alá hajtotta fejétv és bár elég savanyú modorban, mégis felszólította Chamberlaint is a közreműködésre. Ámbár — írja a great old man — az ön nézetei bizonyos pontokban elég messzire túlmennek azon a határon, melyet a kabinet politikájának megszabtam, mégis remélem, hogy ez a praxisban nem lesz akadálya annak, hogy a kabinetben helyet foglaljon.

A fejedelem befolyása a minisztérium megalakítására eléggé korlátolt, de azért a szuverén tetszése, vagy nem tetszése még manapság sem egészen közömbös dolog. *A négy György alatt szüntelenül folyt a küzdelem a körül, vajjon a király kizárólag az ő bizalma alapján nevezhet-e ki miniszterelnököt és vajjon a többség bizalmának a letéteményese a király ellenszenve miatt kizárható-e az ügyek veze-*

téséből? IV. György következetesen üldözte a nagy Canning-et és vonakodott őt külügyminiszterré kinevezni. Lord Wellington hiába iparkodott a királyt megpuhítani és hasztalan figyelmeztette őt a parlamenti helyzet követelményeire. «Én szavamat adtam, kiáltotta György, hogy Canning soha sem lesz miniszter! Becsületszavamat adtam, mint gentleman.» Wellington összeszedte bátorságát és azt mondta: «A király nem gentleman ... »és midőn György megrökönyödve fölugrott, a herczeg hidegvérrel folytatta: «A király nem gentleman, hanem szuverén, a ki tartozik egyéniségét népe jólétének föláldozni.» Így lett Canning miniszter és később sikerült neki a legnagyobb mértékben megnyerni a király kegyét, a ki nagyon megbánta korábbi előítéletét.

Viktóriának hasonló ellenvetése volt lord Grenville ellen. A lord szabadszájú ember volt és az udvaroncok siettek egyik éles megjegyzését rosszakaratúlag besúgni a királynénak. Gladstone elkeseredve mondta: Szörnyű dolog az udvari pletyka, mely az autenticitás és csalhatatlanság köntösében lép föl és a mellett senki sincs, a ki e rágalmakért a felelősséget elvállalná. A királyné objektív érveket

nem igen tudott fölhozni és ezért nem is küzdött túlságosan Grenville kinevezése ellen. A miniszterelnök pedig azzal érvelt jelöltje mellett, hogy minden brit államférfi közt neki van a legtöbb tekintélye az európai areopag előtt.

Sajátságos körülmények között kínálta meg Palmerstone a híres Cobdent a kereskedelmi tárczával. Én nem fogadhatom el, volt a válasz, mert több ízben megtámadtam önt, sőt egyszer a támadás hevében legazembereztem. Az nem baj, felelte Palmerstone hidegvérrel, Bright elfogadott egy helyet kabinetemben, bár ugyanezt tette. Bright azonban nem beszélt meggyőződésből, monda a szabadkereskedelem híres agitátora. Palmerstone erre lemondott róla, hogy a kellemes férfiút társává fogadja.

A NAGY RENEGÁT.

A parlament, mondja egy angol író, olyan hely, a hol legtöbbet beszélnek elvűségről és a hol azt mindig megszegik, valahányszor hasznosnak mutatkozik.

Ebben a mondásban kétségkívül sok a túlzás, de való az, hogy egyrészt a következetességet a politikus tulajdonságai között a legelső helyre teszik, másrészt azonban sok jelentékeny államférfű szakított múltjával, szegre akasztotta elveit a nélkül, hogy a közbizalom elfordult volna tőle, sőt az utókor igazolta lépését és elismerte, hogy ez az ország érdekében történt.

Nem lesz tehát érdektelen a parlamenti morál e sokat vitatott kérdését egy, a történelemből vett példával megvilágítani. Az elvtagadásnak egyik legfeltűnőbb példája az újabbkori politikai életben Robert Peel, a híres angol miniszterelnök esete volt, a ki 1846-ban

ellentétben éveken át hangoztatott nézetével, ellentétben a tory-párttal, a mely őt, mint a gabonavámok lelkes védőjét, az 1841-jki választásokon diadalra juttatta, keresztüvitte a gabonavámok eltörlését.

A behozott búzának megadóztatását akkorig nemcsak fontos közgazdasági kérdésnek tekintették, hanem még inkább előtérbe állították annak politikai és társadalmi kihatásait. Ez a nézet az angol »gazdálkodási rendszerrel» függ össze. A földbirtok aránylag kevesek kezében van és a többnyire arisztokrata gazdasztály meghonosította a farm-rendszert, nem törödvén egyébbel, mint a haszonbér pontos behajtásával. A bér természetesen a gabonárak magasságától függött és a század elején minden quarter búza után szinte hallatlan nagy vámot, 80 shillinget vetettek ki. Később enyhítették ezt, a mennyiben ez enyhítésnek nevezhető és éppen Peel találta ki az úgynevezett csúszó-tarifát (sliding scale), a mely szerint a nagyon magas búzaárnál a vám csökkent, alacsony árnál pedig a vám duplájával emelkedett annak, a mennyivel az ár leszállott. Angliában tehát állandóan és mesterséges módon inségárat csináltak.

Az angol gentry ebben a rendszerben látta

megélhetésének alapját és mindenkit, a ki ezeket a tilalmi vámokat megtámadta, a haza és a nemzetfentartó osztály ellenségének tekintett. Byron tehát joggal gúnyolódott ezen a felfogáson, azt mondván: «Miért hevül az angol hazafi? A nemzetért és a magas haszonbérért, a high rentert!»

A parlamentben mind a két párt, a kormánypárt épp úgy, mint az ellenzék, a toryk Peel alatt, a whigek Russel alatt, egyaránt pártolták a magas gabonavámokat. Russeire ugyan már kissé gyanús szemmel néztek, mert ellenzéken lévén, inkább számolt a közhangulattal és egy fix vámot indítványozott. De az igazi védvamos, a tory-osztály bálványa, Robert Peel volt, a kinek sliding scaleje sokkal jobban garantálta a felcsigázott árakat. Ez kellett az uralkodó oligarchiának. A kenyér természetesen megdrágult, ám a földbirtok jövedelme, a haszonbér mód felett emelkedett.

A fejlődő gyárososztály, az úgynevezett manchestermen, kiválóképen érezte ennek az állapotnak káros voltát. Egyrészt nem tudtak megfelelő árban termelni az élelem és a munkabér magassága miatt, másrészt a külállamok épp úgy elzárkóztak az angol ipari behozatal elől, mint a hogy a brit szigetek visszautasí-

tották az idegen mezőgazdaság termékeit. A munkanélküliséget és az ipar pangását jó-részt a gabonavámoknak tulajdonították.

Robert Peel ellenben a védvamos teória értelmében más okokkal magyarázta a kereskedelmi krízist és a modern tömeggyártás kapcsán időről-időre fellépő bajnak tüntette azt fel. A mi pedig a nagyipar agitációját illeti a gabonavámok ellen, ezt a miniszterelnök a nemzetre nézve káros önzésnek bélyegezte,* hogy ők a munkabér olcsósága érdekében a föld értékének csökkentésére törekszenek. Ha hazánk földje, mondja Peel, egészen el volna borítva füstölgő gyárkéményekkel és ipartelep-pekkel, viszont a szántóföldet megfelelő hozam hiányában parlagon kellene hevertetni, milyen szerencsétlen hanyatló ország volna a mienk! Nemzeti politikát, ez volt állandó témája a premier fejtegetéseinek, független birtokos-osztály nélkül nem lehet csinálni, a gyárosok-kal, a létminimumra szorított kiéhezett prole-tár tömegeivel nem pótolhatjuk ezt a nemzet-fentartó faktort.

Valahányszor Peel ilyen kijelentést tett, a toryk frenetikusan éljeneztek és soha minisz-terelnököt olyan vakon követő és bálványozó ma-meluktábor nem vett körül, mint Robert Peel.

Ezalatt az agitáció az országban, főképen a gazdasági válság hatása alatt, nőttön-nőtt. Richard Cobden állt a mozgalom élén, a képviselőházban azonban a szabadkereskedelmet alig egy kis csoport támogatta, mert, a mint említettük, az ellenzék és a kormánypárt egyaránt a védvamos politika hívei voltak. Mint-hogy a képviselőházból a szabadkereskedelmi irány ki volt zárva, egy gabonavámellenes szövetség alakításával iparkodtak a közvéleményre hatni. A szövetség elnöke, Richard Cobden, alapos érvekkel mutatta ki annak a feltevésnek téves voltát, hogy gabonavámok eltörlése következtében a szántóföldekből majd vadászterületek vagy legelők lesznek. A reform egyedüli következménye az lesz, hogy belterjesebben fognak gazdálkodni és így még a bérletek sem lesznek olcsóbbak, a jövedelem sem fog csökkenni, vagy a mint a toryk ezt kifejezték, a tulajdon szentsége sem fog sérelmet szenvedni. A gazdáknak a vám eltörléséből semmi káruk sem lesz, csak az ósdi, fej nélküli gazdálkodással lesznek kénytelenek felhagyni. Önöket, monda Cobden a torykhoz fordulva, most kizsákmányolóknak, monopolistáknak szidják és a mellett még nincs is olyan hasznuk, a melyet a reform után is meg ne kaphatnának.

Mert ne higgyék ám, hogy az angol munkás-ember büntetlenül engedi magát kizsákmányolni. Hiába verik fel a mindennapi kenyér árát, az emberek fogják magukat és kivándorolnak, hadd fulladjanak meg a latifundiumok birtokosai a maguk zsírjában.

És még az a vigaszunk sincs meg, — így folytatta a szabadkereskedelem apostola, — hogy a magas védelem, ha már a munkást megnyomorítja, legalább a birtokos-osztálynak^ használ. Egyeseknek előnyös, de a gazdaosztálynak általánosságban nem az. Mert minden védvám ajándék a jelenlegi birtokosnak, a ki azt a következő vevőn a magasabb vételárban megveszi. A mezőgazdaság helyzete tehát egészben véve nem javul, de függősége a változó politikai viszonyoktól nagy árhullámzásokat és ennélfogva válságokat idéz elő.

Peel, a ki elsőrangú szakember volt a közgazdaság terén, kezdte átlátni, hogy sok igazság van ezekben az érvekben. Kijelentései idővel mind kevésbé határozottak és erélyesek voltak. Én nem tagadom, monda, hogy a szabadkereskedelmi elv in abstracto igaz. De tessék meggondolni, hogy egész politikai rendszerünk, alkotmányos életünk erős gazdaosztály fentartásán alapul és szeretném látni

azt a vakmerő politikust, a kinek bátorsága volna azzal a ténnyel szemben, hogy a földbirtokban sok milliárd fekszik, keresztülvinni olyan rendszabályt, a mely óriási vagyoni felforgatást von maga után és a mezőgazdasági tőke nagymérvű devalváczióját idézi elő.

Az ellentét Cobden és Peel között módfelett kiélesedett. Egy napon, midőn a munkátlanok zavargásáról és e közben vérontásról érkezett hír, Cobden a pillanat hevében odavágta a miniszterelnöknek, hogy az ország őt egyénileg felelőssé fogja tenni. Robert Peel, a kit titkárának meggyilkolása, kit vele összetévesztettek, amúgy is felizgatott, ezen az aposztrofáláson rendkívül felháborodott és magából kikelve, e szavakkal fordult Cobden felé: «Hiába igyekeznek engem orgyilkosok felbujtása által megfélemlíteni!»

Ilyen és hasonló jelenetek még szorosabbra fűzték a köteléket Peel és pártja között, mely valóságos fanatikus rajongással csüggött rajta.

Mialatt azonban a miniszterelnök a támadó ellenféllel szemben körömszakadtig védte a védvám igazait, ebbeli hite lelke mélyén már erősen megrendült.

Jött az 1845-iki burgonyakór Írthonban, a hol ennek következtében borzasztó éhínség

dühöngött. Lord Russel, az ellenzék vezére, fölhívta a kormányt, hogy intézkedjék és nyissa meg azonnal a kikötőket a szabad behozatal számára. Peel a minisztertanácsban indítványozta is a vám tetemes leszállítását, de társainak egy része ezt nem helyeselte. A kabinet tehát lemondott és az ellenzék próbált kormányt alakítani. De a whigek is véd vámosok voltak és csak egy részük volt hajlandó a helyzet nyomása alatt engedni. E miatt viszály ; tört ki a párt kebelében, a kabinet nem jöhetett létre és Russel visszaadta az arany méregpoharat a volt miniszterelnöknek.

Peel most már túltette magát minden személyes tekinteten disszidens kollégáira. Különbösen az udvarnál és a felsőházban befolyásos Wellington, a kinek elszakadásától a legjobban félt, kitartott mellette. Az öreg katona ugyan nagyon zsörtölődött és sehogy sem akarta megérteni, hogy a rothadt burgonya miatt föl kell forgatni az egész politikai irányt. Én ugyan szívből utálok a szabad kereskedelmet, — monda Wellington — de annál jobban szeretem Peelt és minden áldozatot meg kell hoznom, hogy kormányon maradjon.

Peel tehát 1846 január 27-én bejelentette az alsóházban, hogy még három évi átmeneti

időben csekély pénzügyi vám fogja terhelni a búzát, ez idő letelte után azonban egészen vámentesen fog behozatni.

A képviselőház ezen az ülésen különös látványt nyújtott. Nem volt még rá eset, hogy miniszterelnök ilyen fontos kijelentést tett és pártja, mely tömör sorokban ült háta mögött, azt fagyos csendben fogadta volna. Két óras beszéde alatt, a melyben Peel indítványát megokolta, egyetlen helyeslés sem hangzott fel, sőt azt a kijelentését, hogy ő igyekezett összeegyeztetni a monarchia stabilitását, a büszke arisztokrácia érdekeit és a nép aspirációit, éppenséggel zúgás kísérte. De ellenséges felszólalás sem történt sem a megörökösödött kormánypárt, sem a csendben kárörvendő whigek részéről. De volt a házban egy képviselő, a ki tíz év óta ott ödöngött, sok mindennel próbálkozott, de a kit senki sem vett komolyan s a ki szellemes, megbízhatatlan bohém hírében állott. Ez nem hagyta szó nélkül a miniszterelnök kijelentéseit. Ezen a napon Disraeli, mert ő róla van szó, kimutatta, hogy vérbeli vezéri tehetség lakozik benne. Éles sasszeme észrevette, hogy a konzervatív tábor lelke mélyéből el van keseredve, csakhogy nincs köztük olyan bátor

ember, a ki az óriási presztízst éhező és félelmetes debatter hírében álló köpönyegforgató miniszterelnökkel szembe mer szállani és a lappangó neheztelésnek szószólója lenni. Erre a szerepre vállalkozott Disraeli nagy merészséggel és a kegyetlen, véres gúny páratlan virtuozitásával.

Én meghajlok — úgymond — a géniusz hatalma előtt, mely ezt a vészes vámejlenez mozgalmat megindította. Jogosnak és illőnek találnám, ha a stokporti képviselő (Cobden) nyújtaná be ezt a javaslatot. De honnan veszi a miniszterelnök úr a bátorságot, hogy egy ilyen indítvánnyal álljon elő, mely arczulcsapása egész múltjának, a mely az ő szájában a legfeketébb árulás és hitszegés, melyet egy nemes bizalomtól eltöltött párton valaha elkövettek. Valóban — tette hozzá pokoli gúnynyal Disraeli — a nemes baronet megmutatta, hogy teljesen magáévá tette azt a fontos szabadkereskedelmi elvet, hogy pártját a legolcsóbb piacon szerezte be és a legdrágábban adta el.

Nem indul meg a miniszterelnök szíve, — folytatá Disraeli — midőn Játja, hogy a Manerek, Somersetek, Bentinekek, Lowtherek, a Lennoxok, Anglia gentlemanjei, a hogy ő maga

elnevezte őket, hogyan fordulnak el tőle; azok, a kiknek bizalma őt oly magas polczra emelte, olyan nagy hatalmat adott kezébe és — tette hozzá — volt hívei még azt is méltóságukon alólinak tartják, hogy árulásáért szemrehányással illessék őt.

Dörgő taps tört ki az egykori Peel-párt soraiból. A toryk meg voltak boszulva és e boszú végrehajtója, a jöttment Disraeli átvette a vezérletet és a leggögösebb arisztokrácia leaderje lett.

Tudtam, — válaszolt Peel ezekre a kifakadásokra — hogy állásfoglalásom a legerősebb támadásokat fogja fejemre zúdítani. De bármily szenvedélyesek legyenek a szemrehányások és a vádak, nem hatolhatnak oly mélyen a lelkembe, mint a fájdalom, hogy kénytelen voltam széttépni azokat az örökbecsű és szívennek drága kötelékeket, a melyek engem a párthoz fűztek.

«Nagy vétket követ el mindenki a párt ellen, a ki nézetét megváltoztatja, de ez valósággal csekélység azzal a főbenjáró bűnnel szemben, ha egy miniszter jobb meggyőződésre jut és gyávaságból, a támadásoktól való félelemből nem meri azt követni. Én beismerem, hogy mint pártember hibáztam, de mint miniszter,

mint hazafi, nagy és nehéz kötelességet teljesítettem, midőn nem voltam nagyobb tekintettel a pártra, mint az ország és a nemzet érdekeire. És bármilyen támadásoknak és üldözéseknek leszek kitéve, felel az a tudat, hogy nevemet, mely most a legnemtelenebb rágalmak czéltáblája, egykoron hálásan fogják emlegetni a kis kunyhóban, a hol a munkásember eszi verejtékkel szerzett kenyerét, melyet ezentúl már semmiféle adó nem sújt és* a melyhez nem fog egy nagy igazságtalanság átka tapadni.»

Sokkal keményebben sújtotta Peelt Disraeli förmedvényeinél a higgadt bíráló, Charles Greville, a ki így kommentálta lépését: Én nem kételkedem, — monda — hogy ez a nézetváltozás minden önző motívum kizárásával, tisztán a leglelkiismeretesebb vizsgálódás alapján ment végbe. De kérdem, éppen olyan lelkiismeretes volt-e a miniszterelnök úr, midőn évek hosszú során át egész tekintélyének latbavetésével a gabonavámok mellett kardoskodott és a védvamos politikát olyan üdvösnek és nélkülözhetetlennek mondta, mint most a szabadkereskedelmet. Ennek a csodás lélekvándorlásnak titka van és azt hiszem, nem nehéz megfejtani. A t. miniszterelnök úr tudniillik

már tíz év óta lelke mélyében meg volt győződve a gabonavámok tarthatatlanságáról. De látván azt a nagy pártot, a melyhez származásánál fogva tartozott és a melynek érdeke és hangulata a védvámot követelte, elfojtotta az őszinte szót, mert nem volt elég erkölcsi bátorsága, hogy pártja követelésének ellentálljon és azt nézeteinek hamisságáról és igazságtalanságáról meggyőzze. Minél nagyobb volt az áldozat, a melyet pártjának hozott, annál erősebben hangzanak fel a vádak az árulás miatt, melyet állítólag elkövetett.

Az egész ország örült a nagy reformnak, mely oly áldásosnak bizonyult és valóban érdekes megfigyelni azt a különbséget, a mely Peel lépésének megítélése körül az ország és a képviselőház között mutatkozott.

A házban annak ellenére, hogy a vám eltörlését nagy többséggel megszavazták, Peel helyzete elég kellemetlen volt. A parlament általában nem az a hely, a hol fogékonysággal találkozunk a lelki átalakulások, a meggyőződések érlelésének megértése iránt. A képviselőházban a párthűség, a formális következetesség mindenekfelett áll. Elvtagadást és nézetváltozást könnyebben fogadnak el, ha ez taktikai ügyességgel valamely párt érdekében és

ezzel egyetértőleg történik. De a közérdekre való hivatkozás, ha ez együtt jár a párt megbontásával, nem igen talál visszhangra.

Hogy miért nem sikerült a miniszterelnöknek pártját is áttéríteni, annak az előadása nagyon messzire vezetne. Elég az hozzá, Peel sorsa a házban meg volt pecsételve. Pár nappal indítványának elfogadása után egy koalíció verődött össze az ír ostromállapotot hirdető javaslat ellen, a kormány kisebbségben maradt és lemondott.

A képviselőházban lehetetlenné vált, a bukkott renegátnak pozíciója azonban odakint az országban nagyot nőtt és a mint egy korabeli író mondja, a nemzet látta, hogy ez a férfiú *capax imperii*, nagy kormányzó-talented, mind eszénél és épp úgy jelleménél fogva, a ki felül áll minden pártgyűlöleten és pártérdeken.

Jellemző az a levél, a melylyel hajdani ellenfele három nappal a leszavaztatás előtt fordult hozzá s kérve-kérte, hogy oszlassa fel a házat. Az ön visszavonulása — így ír Cobden — a külföld előtt úgy tünetné fel az országot, mintha a szabadkereskedelem pillanatnyi győzelmei után megbukott volna, a mi pedig Angliára nézve végtelen kárral járna.

Tartsa a gyeplőt kezében, oszlassa fel a házat, én biztosítom önt és ebbeli avatottságomat és hatalmamot senki sem fogja kétségbevonni, hogy Peel és szabadkereskedelem jelszóval óriási győzelmet fogunk aratni és hatalmas többséget fog összetoborozni. Ön különben tartozik önmagának azzal, hogy a közvéleménytől elégtételt szerezzen azokkal a mérgezett rágalomokkal szemben, a melyeket ön ellen szórnak. Az elégtétel, biztosítom önt, a legfényesebb lesz, melyet államférfiú valaha kapott.

Peel válasza újabb bizonyítéka annak, hogy a legönzetlenebb indokok sugalmazták az ő köpenyfordítását.

Magam is meg vagyok győződve, írja a miniszterelnök, hogy a freetrade ügye győzne és nagy pártot szerezhetnék. De én irtózom attól, hogy a felségjogot személyes reputációm érdekében felhasználjam. A közönség általában abból indul ki, hogy a politikusok nézetváltozása hatalomvágyból vagy egyéb önző okokból történik. Annál inkább kerülnöm kell még a látszatát is annak, mintha ilyen motívum befolyásolna és minden eszközt felhasználnék, hogy leszavaztatásom konzekvenciái alól kibújhassak.

Peel visszavonult és bukása valóságos dicsőfényrel övezte alakját. Sokféle tanulságot vonhatunk le az ő esetéből.

Először csak nagy egyéniség vállalkozik arra, hogy a következetesség normális útjáról leterjen. Mert legény legyen a talpán, hogy az ilyen lépés folytán reá szórt rágalmakkal és támadásokkal megküzdjön. A pártszervezeten alapuló képviselőház szemében rendszerint nincs mentség a nézetváltoztatásra, az úgynevezett köpönyegforgatásra, de mint a most elmondott eset is bizonyítja, annál könnyebben megadja az abszolúciót az ország és az utókor ítélete, ha a nézetváltoztatásról bebizonyul, hogy lelki proccessusnak az eredménye, ha az ország javára válik és ha a hatalomvágynak még gyanúja sem tapad hozzá.

ÚJ PÁRTÁLLÁS.

A képviselőházban sokkal könnyebben akad ok, hogy a jó barátok egymással összeveszzenek, mint másutt. A közvélemény áramlata sok esetben bomlasztó hatással van a pártkötelékekre és egy szép napon az elválthatlanoknak hitt elvtársak arra ébrednek, hogy a helyzet őket a padsorok ellentétes széleire sodorta. Az ilyen változás azonban nem megy végbe heves rázkódások nélkül és a parlamenti tűzhányó nagy mennydörgés és villámlás között világgá röpít megfakult terveket, bizalmasan suttogott aspirációk titkát.

Egyike a legerősebb pártpolitikai földindulásoknak volt kétségkívül a Tory-párt felbomlása, melyet Peel Róbert 1846-ban a gabonavámoknak a toryk részéről mindvégig ellenzett eltörlése által idézett elő. A miniszterelnök vezérkarával együtt elhagyta a pártot, a mely ez által kisebbségbe jutott. Disraeli pedig, a

ki a leghevesebben adott hangot az elkeseredésnek e köpönyegforgatás fölött, kezébe vette a roncsosá vált Tory-párt vezérletét.

Ez a parlamenti felfordulás óriási vita-irodalmat szült. Még most sem szűnt meg e nevezetes fordulatra vonatkozó újabb meg újabb adatok nyilvánosságra hozatala és egy ilyen érdekes publikáció, mely Meynell Willfrid tollából nemrég jelent meg, sok eddig kiadatlan lévél közzététele által új világot vet a korszakalkotó eseményre és annak főszereplőire.

A szerző sok új és érdekes vonással jellemzi különösen Peel és Disraeli viszonyát, a kik elsőrangú tényezői voltak ennek a híres parlamenti hadjáratnak.

A két államférfiú egymáshoz való viszonya végigjárta az érzelmek egész skáláját. Disraeli kezdetben rajongó bámulója, hű kengyelfutója volt Peelnek, később pedig szenvedélyes ellenefele, hatalmának megrontója és végül a győzedelmesen megvívott csata után a legmelegebb tisztelet és elismerés érzelmeivel adózott neki. Hiába, ez már így van a parlamenti világban! De a mi ezeknek az átalakulásoknak a legérdekesebb sajátossága, az, hogy bennük a személyes motívumoknak aránylag csekély

részük van és az új állásfoglalás vagy nagy lelki proceszusnak, vagy pedig a politikai áramlatok hullámvásának az eredménye.

A fiatal Disraeli mint ügyvédbojtár a karzaton gubbasztva, lázas érdeklődéssel hallgatta a nagy parlamenti mester beszédeit és első írásaiban mintaképe és vezércsillagaként ünnevelte Peelt. Ámbár már akkor is, azzal a túltengő önbizalommal, mely sajátja volt, így írt nővérének: Óriási vitát hallgattam a képviselőházban. Peel, Russel, Macaulay remek beszédekert mondtak. De magunk közt mondvá, nem félek egyiköktől sem. Én kiállom a versenyt akármelyikkel.

A végén igazá lett. De a közbenső stációkban bizony keservesen járt és önbizalma nem mindig hordhatta ily fennen a fejét.

Mikor négyszeri bukás után végre bejutott a parlamentbe, látta, milyen kis ember ő ottan, hogyan zsugorodnak össze világhódító politikai tervei. Disraeli, mint sok más geniális kezdő, kortesútjain a közállapotok gyökeres, mélyreható javítását, általános honboldogítást hirdett. Természetesen a fennálló pártok egyike sem elégítette ki. Radikális lett, a mi nagyon ügyes dolog a képviselőházon kívül, de sokkal kevésbé hatásos a világot jelentő

parlamentari színpadon, a hol kivüle még csak egy szál radikális akadt.

Mint radikális, leginkább a szabadelvű whigek ellen fordult, kikről azt mondta, hogy közjogi aspirációik nem a nép javát szolgálják, ők a korona ellen nem a nép, hanem az oligarchia érdekében küzdenek. A nemzet az ő regenerációját csak a nagy tömegek, az arisztokrácia és a király szövetkezésétől várhatja. A toryk a született vezérek, az arisztokrácia érdekellentéte a néppel nem olyan nagy, mint a középosztályé. A főnemesség visszanyerheti régi, hagyományos hatalmát a nép felett, ha azokat az üdvös, szabadelvű reformokat kezdeményezi, a melyektől a whigek irtóznak. Ilyen gondolatmenet alapján fejlődött a radikális Disraeli az arisztokrata Tory-párt csatlósává.

Peel azonban, a fővezér, nem volt túlságosan elragadtatva az új jövevény támogatásától, a párt általában alig méltatta figyelemre ezt a szellemes handa-bandázást. Bár a toryk a lehető legrosszabb helyzetben voltak és majdnem egészen elvesztették a kapcsolatot a választó közönséggel, mégsem gondoltak arra, hogy a lenézett bohém eszméitől várjanak segítséget és tekintélyük helyreállítását.

Könnyen elképzelhető, hogy egy merész,

újító eszmék révén híressé vált regényírónak, mint Disraeli, milyen nehéz, majdnem tűrhetetlen volt a helyzete az exkluzív arisztokrata pártban, a melyet John Bright «stupid parry»-nak nevezett. Hiába buzgólkodott, hiába írt szellemes, hasábos cikkeket a legbutább politika dicsőítésére, hiába dolgozott, agitált, vitatkozott és elevenítette fel sziporkázó szellemeivel a párt klub-életét, szegény Disraeli nem tudott sokra menni. Óriási diadalként jegyzi fel nővéréhez írt levelében: «Peel legújabb röpiratom megküldésére szépen válaszolt.» Három sor volt. Egyetlen jó barátja a pártban, lord Lyndhurst azt mondta: Ez nagyon sok Peeltől, a ki az ország legkellemtlenebb embere. Disraeli nem esett kétségbe. Máskor már annyira vitte, hogy a miniszterelnök hozzáfordult: Menjünk a pártvacsorára, hogy kipuhatoljuk a hangulatot. Jegyezd meg jól — írja nővérének — hogy többszámban beszélt! Kipuhatoljuk! A nagy stréber valóban kevéssel beérte!

Magánkívül volt örömeiben, jmidőn a miniszterelnök gratulált az eljegyzéséhez. Ezt külön levélben megírta menyasszonyának. Nagyobb szerencse volt persze ránézve, hogy a menyasszonya 4000 font sterling évi jövede-

lemmel rendelkezett. De Disraeli ezt akkor még nem tudta, bár rengeteg mód el volt adósodva. Még akkor erősen benne volt a Peel-imádásban. Egy váratlan fordulat kijózanította, vagy legalább is lehűtötte.

A toryk 1841-ben, nem ugyan Disraeli világraszóló eszméinek segítségével, hanem valószínűleg a választásoknál hozott nagyobb pénzáldozatokkal, többségre jutottak. Peel kabinetalakításhoz fogott. Disraeli sok évi fáradozá-»sainak jutalmát várta és államtitkárságot remélt, a mint ezt egy levélben ékesen meg is írta. Valószínűleg sok ilyen drága kis levélke érkezik a kabinetalakításra vállalkozókhoz, de talán még egy sem jutott közülük napvilágra. Ez a levél azonban a későbbi parlamenti hadjáratban olyan nagy szerepet játszott, hogy főbb részeit itt szószerint közöljük:

«Dear Sir Robert! Nem kívántam önt igényeimmel terhelni, mivel valószínűleg sokan ostromolják. Nem akarok rámutatni, hogy 1834 óta négy ízben nehéz választási küzdelmet vívtam, óriási összegeket költöttem, szívvel-lélekkel szolgáltam politikáját és a kerületem, melynek megtartásáért kész vagyok a legnagyobb áldozatra, mindig rendelkezésére fog állani.

Engedje azonban, hogy rámutassak egy speciális körülményre. Midőn annak idején egyik miniszterháza felszólított, hogy zászlaja alá szegődjem, ez a lépésem heves támadásokat és gyűlöletet zúdított rám. Valóban, helyzetem majdnem elviselhetetlenné vált. De fentartott az a remény, hogy egyszer majd felvirrad a nap, a melyen az ország első embere tanúságot fog tenni mellettem és megmutatja, hogy meg tudja becsülni jellememet és képességeimet!

Bevallom tehát őszintén, mellőzésem leújtó csapás volna rám nézve. Appellálok rokonszenvére, igazságszeretetére, hogy kímljen meg egy túrhetetlen megaláztatástól!»

A levél, minden egyébtől eltekintve, szörnyű ügyetlenség volt. Ilyen levélre talán még sohasem kapott tárczát parlamenti ember. Disraeli a miniszterelnök válaszából ki is vehette, hogy milyen óriási baklövést követett el. A különben is fanyar Peel a nagyravágyó mame-lukkal szemben még fölösleges módon is tetézte a visszautasítás ridegségét, midőn azt felelte:

«Első sorban is ki kell jelentenem, hogy miniszterháza, kinek nyilatkozatára hivat-

közni méltóztatik, olyan kijelentésre, a milyenre ön céloz, nem kapott felhatalmazást. Ha mégis tette, rosszul tette. Az ön kívánsága, mint sok másé is — folytatta a kedves levélíró — csak azt mutatja, hogy milyen nehéz és borzasztóan kínos feladatra vállalkoztam a kabinetalakítással.

De remélem, hogy a sok pályázó be fogja látni, mily korlátolt mértékben állanak rendelkezésemre az állások, úgy hogy közreműködését, melynek felajánlására büszke vagyok, nem vehetem igénybe, a mi természetesen nem jelenti azt, hogy akár képességeit, akár igényének jogosultságát kétségbe akarnám vonni.»

A keserű pirula nagyon gyengén volt megczukrozva, de Disraeli hősiesen lenyelte. Nem volt haragtartó és még inkább őrizkedett attól, hogy csalódásának a parlamentben kifejezést adjon. Úgy tett, mintha semmi sem történt volna közte és vezére között. Maradt továbbra is a hű mameluk, kitől a legnagyobb szolgálatokat és a legnagyobb önmegtagadást természetes dologként követelik. Vitatkozott, kardoskodott a párt érdekében, mint annakelőtte; mindig az első sorban állott, a hol támadások visszaverésére és bírálatok éles czáfolatára

volt szükség. Mint szónok tömérdek diadalt aratott és számtalan ellenséget szerzett magának a párt szolgálatában. Állása és tekintélye tagadhatatlanul nőttön-nőtt. Disraeli belátta tévedését, mintha az államtitkárság megtagadása végzetes csapás lett volna reá nézve. Ellenkezőleg, mintha ez a mellőzés, a melynek híre kiszivárgott, feléje hajlította volna képviselőtársainak kemény szívét. *Mert az emberek könnyebben kihékölnék a talentum hatalmával, ha legalább a külső elismerés hiányában szűkölködik.*

Így járt Disraeli is. Nem lett ugyan államtitkár, de hivatal nélküli parlamenti hatalommá fejlődött; rettegett ellenfél, a toryk oszlopos tagja, a párt esze és vezérférfi a. Nem adtak neki állást, de felvitte annyira, hogy barát és ellenség a «Dizzy» becéző névvel tisztelte meg.

Ez volt húszéves parlamenti katonáskodásának egyetlen vívmánya. És midőn a szegény, geniális «Dizzy» a hosszú ülések alatt sarokülésén gunnyasztott, mert azt szokta mondani: Mindig légy jelen az ülésben és ha nem vagy ott, olvasd el a naplót, ha a házban menni akarsz valamire, — mondom — midőn a nagy debatter évek hosszú során át ott ült a miniszter háta mögött, mozdulatlanul, mintha

sohasem venné le az álarczot az arczáról, de mindig harcra készen, mindig résen állva a vita folyamán talpraesett visszavágásra vagy lelkes kirohanásra, gyakran vethette fel magában ezt a kérdést:

— Hát érdemes-e a ház legünnepeltebb szónokának, legfélelmetesebb debatterének lenni, ha a vége sohasem lehet más, mint a miniszterelnök kegyes vállveregetése ... De akárcsak államtitkárság is, oh, soha!

Ez a kérdés, ha egyszer fel van vetve, kész reá a válasz is, mely nem lehet más, mint: nem, nem érdemes. Ott ült közelében a nagy miniszterelnök, «a pompás közepszerűség», a mint őt később elnevezte, a kinek kicsinyes opportunistusát, ügyes bujkálását ő szívből utálta és ennek a sikeres taktikának a nemzeti bölcsesség netovábbjaként való dicsőítése éppenséggel mélyen felháborította őt. Érdemes-e erről a politikáról elfojtani a kritikát, a melynek előadása sarkaiból forgatta volna ki a tisztelt házat? De ennek még nem érkezett el az ideje! A képviselőházban mindenekfelett az alkalmas pillanatot kell bevárni, akkor mindent el lehet mondani. És Disraeli várt, de szíve mélyén már fenékgig frondőr volt.

Még jóval a nagy szenzáció előtt kiserkent

ez az érzelem, midőn egy szép napon vakmerő bohém szellemességgel odavágta a pártvezérnek: Nagyon csodálom, hogy a miniszterelnök oly hévvel támogatja a rabszolgaellenes mozgalmat, mikor ezt a rendszert a pártjában ridegen fentartja. Nagy álmétkodás! Ezt ugyan nem köszöni meg a pártvezér!

A frondőr mindinkább kidomborodott és egy más alkalommal így szólt: Köszönöm a miniszterelnök úrnak a szíves felvilágosítást, a melyet azzal a terjedelmességgel adott meg, a melyben remekel és azzal az udvariassággal, a melyet egyedül számunkra, párthívei számára tartogat. Óriási kaczagás, még a mame-lukok is félénken vigyorogtak, midőn a pártvezér savanyú, kellemetlen modoráról ez az őszinte kritika elhangzott.

Ily módon készülődött a nagy frontváltozás, a mely azután 1846-ban a gabonavám eltörlése alkalmából bekövetkezett. Disraeli és a hajdani Peel-párt zöme a vezér ellen fordult és az új generális beköszöntőül egy szenvedélyes támadásokkal teli beszédet mondott Peel köpönyegforgatása és elvtagadása ellen. Az elhagyott vezér nyugodt felsőbbiséggel válaszolt, mondván: Ha igaz volna az a kép, a melyet a maidstonei kerület képviselője rólam

a mai ülésen festett, úgy valóban csodálkoznom kell, hogy annyi éven át hű követőm volt, sőt nem átallotta a bizalom legnagyobb tanújelét adni nekem, midőn hivatalt óhajtott vállalni kabinetemben.

Ez volt a nagy bomba! Ezt leste napok óta az egész ház. Erről suttogtak a folyosón, hogy Peel kezében van Disraeli levele, az a famózus levél, a melyet közöltünk és melylyel tönkre fogja tenni, ha szemtelenkedni merészel.

Disraeli rögtön felpattant és azt mondta: Ha az 1841-iki kabinetalakításnál csakugyan tárczát kértem és nem kaptam volna, ebben semmi megszegyenítőt nem találnék. Tárczát kérni lehet rossz ízlés, de nincs benne semmi dehonesztáló. Én azonban nem kértem. Az az érintkezés, mely köztem és a nagyon tisztelt miniszterelnök úr közt történt, egy harmadik személyiség által kezdeményeztetett. Ezt a beszélgetést, mondhatom, senkinek ebben a házban, bármily magasra tartja rangját és becsületét, nem kellene szégyelnie. Ha a ház többsége meg volna győződve, hogy mostani magamtartása személyes okokból eredt és politikai eljárásom ilyen motívumoknak tulajdonítható, akkor nem volna bátorságom ebben a házban még egyszer szót emelni.

Az ügyes és önérzetes nyilatkozat tetszett és a ház azt a benyomást nyerte, hogy a hat év előtt történt kikoszarzás tényleg nem volt döntő hatással Disraeli magatartására. Hiszen a párt legnagyobb része kétségtelen igaz meggyőződésből ugyanezt tette. Disraeli vagy teljesen megfélekedett az ominózus levélről vagy úgy magyarázta, hogy Peel egyik barátjának ösztönzésére írta, tehát nem direkt kérés volt, hanem csak ösztökélés, hogy a neki szánt állást csakugyan felajánlják.

Peel csak röviden annyit felelt, hogy ő nem vádolta Disraelit azzal, hogy személyes okokból ellenzékieskedett. A levelet nem mutatta fel, nem tette le a ház asztalára. Miért nem? Erről még mindig folyik a vita. Nagylelkűség nem tartotta vissza Peelt és ezt ellenfele nem is érdemelte meg. Talán az döntött, hogy a levél magánközleménynek volt jelezve és magánleveleknek közlése a parlamentben felette ellenszenves.

Hatvan év múlva ez a röpke írás Meynen könyvében feltámadt sírjából. Lord Rowton, Disraeli hű embere és végrendeletének végrehajtója, megadta az engedélyt a publikációra, mert — úgymond — az igazság minden előtt. Ez a levél nem mutatja be Disraelit kedvező

világításban, de Disraeli elég nagy, hogy ez életének méltóságát, pályájának fényét ne tudja elhomályosítani. Disraeli egyszer-másszor talán alantas fortélyhoz nyúlt, de azért nagyszabású ember és elsőrangú államférfiú marad.

A küzdelemnek vége lett.

Disraeli lépett Peel helyébe, ő lett a Tory-párt vezére. Peel ezt nehezen fogja elviselni, írja rosszul palástolt diadalérzettel. Talán egyetlenegyszer történt a századok folyamán, hogy ellenállhatatlan temperamentumával győzött a csillogó romantika, melyet Disraeli képviselt, az okos, közepes, szolid, józan ész nagy hatalma felett.

Csak a halál hozta meg a kiengesztelést. Midőn Peel röviddel bukása után sírba szállott, a pártérdek nem gátolta többé győztes ellenfelét, hogy a híres miniszter jeles és kiváló tulajdonságainak tisztelettel ne adózzék. Azok a meghatóan szép és lelkesen megírt lapok, a melyeken Disraeli hajdani vezére érdemeinek igazságot szolgáltatott, jobban megőrzik Peel dicsőségét az utókor számára, mint amaz ércszobor, a melyet az alsóház, egyik legnagyobb tagjának tiszteletére, a parlament-squaron emelt.

GLADSTONE NAPLÓJA.

Viktória királynő a második Gladstone-kabinet megalakítására rendkívüli erélyvel igyekezett befolyását érvényesíteni. Az elhunyt államférfiúnak most közzétett naplója, a melyben híven leírja minden audiencia lefolyását, mély bepillantást nyújt ennek az akciónak szövevényes lefolyásába.

Alig találunk példát a parlamentek történetében, a melyben ez a nagy közjogi probléma: *a fejedelem hatalma a miniszterek kinevezése körül*, olyan élénk illusztrációt nyert volna, mint a szóban forgó esetben. Ezért nem lesz érdektelen e kabinetalakítás történetének főbb mozzanatait a legújabban közzétett kútfők nyomán megvilágítani.

Előre kell bocsátanunk néhány megjegyzést, melyek Viktória királynő és miniszterelnökének egymáshoz való politikai viszonyára világosságot vetnek. Gladstone, a mi a köz-

pályán töltött időtartamot illeti, szinte páratlan rekordot ért el, a mennyiben hatvanegy évig volt a parlament tagja és nem kevesebb, mint négyszer töltötte be a miniszterelnöki állást. Mindamellet, hogy a királynő őt négy ízben nevezte ki a korona legfőbb tisztjére, az általános nézet az volt, hogy Gladstone nem állott nagy kegyben uralkodónőjénél és ez így is volt; a királynő határozottan nem kedvelte a nagy államférfit. Hogy mi volt az oka ennek az idegenkedésnek, erről a naplójegyzetek meglehetősen tiszta képet adnak.

Gladstone mély meggyőződéssel és szinte rajongó tisztelettel ragaszkodott a királysághoz, a mit Viktóriának nem minden miniszteréről lehetett elmondani, sem Chamberlainről, sem Ch. Dilkéről, a kik azelőtt a monarchiáról mint intézményről nem éppen föltétlen hódolattal nyilatkoztak. A great old man azonban a trónban mindig a legmagasztosabb közjogi tradíció megtestesülését látta, ámbár igyekezett a fölségjogokat minél szűkebb térre szorítani. Jellemző a következő mondása: «Bár a végleges határozat kell, hogy megfeleljen ama faktor fölfogásának, a kit a felelősség terhel, én mindig kötelességemnek tekintetem, hogy a királynőt meggyőzzem és

kapacitáljam és nem akartam rajta uralkodni.» A királynő személyéről elég kedvezően nyilatkozott, elismerte, hogy nagyon intelligens és igen őszinte. Viktória Gladstonet pályája kezdetén nagyon kedvelte és sok, most közzétett levél mutatja, hogy a miniszter iparkodott a királynő kedvében járni, őt szolgálatkészsége által lekötelezni és különösen gyermekeinek apanážsa és ellátása körül segítségére lenni.

Nem kell azt képzelni, hogy Gladstone ridegsége, vagy népszerűségének fitogtatása által rontotta volna el a dolgát az udvarnál, mindig nagy tekintettel volt a királynő előítéleteire, sőt szeszélyeire is, melyeket ő, mint a királyság relatív apró árnyoldalait, inkább megkerült, semhogy ellenük küzdött volna. De ez az elnézés csak bizonyos pontig terjedt. Már első minisztersége alatt figyelmeztette a királynőt, hogy visszavonultságát rossz néven veszik és alattvalói nagyon óhajtják, hogy bizonyos alkalmaknál, például a parlament megnyitásánál, ne tüntessen távollétével. Mikor Viktória erre a figyelmeztetésre nem reagált, a miniszterelnök többször visszatért a dologra, a miben a királynő jogtalan beavatkozást látott. Hogy milyen kellemetlen lett a viszony a királynő és a miniszterelnök között, mutatja

Gladstone kollégájának és életírójának, Morleynak, ez a megjegyzése: «Éppen az a nagy tisztelet, a melylyel Gladstone az intézmény iránt viseltetett, volt oka annak, hogy nagy és e miatt terhes mértéket alkalmazott az egyénre, a ki a koronát viselte. Ezt száz főnmaradt levéllel tudnók bizonyítani.» De ezeket a leveleket nem közlik. Gladstone e szerint a kellemes és kényelmes miniszternek éppen az ellentéte volt.

A főoka azonban a szuverén és első tisztviselője közötti feszültségnek máshonnan eredt.

A nagy népvezér nyugtalan és turbulens elme volt. Látván a közbajokat, a végső okokig ható bonczoló észszel kutatta a baj forrását. Ha elméletileg tisztában volt a probléma megoldásával, semmi skrupulus sem tartotta vissza attól, hogy politikailag megvalósítsa. Az angol parlamenti taktika is szorította őt erre az eljárásra. Gladstone úgy értette a parlamentarizmust: kormányzás eszmékkel. Minden bukása után csak az az eshetőség maradt fenn számára: új áramlatok, reformtörekvések fölszítása által ismét érvényre jutni és ő ezt az eshetőséget nem hagyta kihasználatlanul. Így történt, hogy ő működése folytán más Angliát hagyott maga után, mint a milyent pályája

kezdetén talált. Gladstone szekularizálta az ír egyházi vagyont, nagy választási reformot indított meg, a hagyományos törökbarát külügyi politikát halomra döntötte, Egyiptomot meghódította és végre a homerule-tervvel állott elő. Ha Gladstone véletlenül nem lett volna négyszer miniszter, úgy minden tuczatminiszter jogosítva érezhette volna magát róla félvállról beszélni, mint ábrándos kalandor politikusról, a ki a higgadság szem elől tévesztésével kellőleg meg nem érlelt reformokon törte a fejét. Sok politikus általában gyanús szemmel néz minden reformot és az a meggyőződése, hogy ez az ország romlását fogja okozni. Gladstone naplójában sok helyen találkozzunk azzal a gúnyos megjegyzéssel, hogy ellenfeleinek sötét jövődölései, melyeket minden egyes reformnál hangoztattak, még mindig nem váltak be.

A királynő, mint minden uralkodó, aggódó szemmel nézte a meglevő állapot fölforgatását. Gladstone erre nézve azt mondta: A királynő lojalitása az alkotmány és a miniszterei iránt kétségen fölül áll, de ő állásánál és egyéni jelleménél fogva nem képes az átalakulások mai korszakának minden áramlatát helyesen megítélni, úgy, a mint ez a vezér-

miniszternek kötelessége. John Morley akként jellemzi a királynőt, hogy ő az angol fajnak más típusát képviseli, mint első minisztere, Viktória mindig józan, higgadt volt, a lelkesedéstől félt és egy kicsit le is nézte. Gladstone a skót entuziaszta fajtájából való, tele tüzzel, idealizmussal és a nemzet fejlődésébe vetett hittel.

A két különböző egyéniség együttműködésében tehát elég gyakoriak voltak a súrlódások.

Gladstone például rossz néven vette, hogy a királynő egy ír törvényjavaslatnak a megokolását, a melyet külön a felség informálására a legnagyobb gonddal szerkesztett, nem olvasta el, hanem kiadta egy udvari embernek, a ki abból kivonatot készített, természetesen a nélkül, hogy a gondosan megfontolt és kicsiszolt jelzőkkel s a közbeszúrt enyhítő mellékmondatokkal kíméletesen bánt volna. Viszont a királynő figyelmeztette a miniszterelnököt, hogy nem tartja helyesnek, ha ő a választási hadjárat alatt idegen kerületekben kortesbeszédeket mond. Ez a levél nincs ki nyomtatva, de a miniszterelnök válaszában, a melyben rámutat arra, hogy az ellenzéki vezetők teljes erővel indulnak a választási küzde-

lembe, a következő jellemző megjegyzést találjuk: Teljes tudatában vagyok annak az óriási felelősségnek, a melyet ezzel a lépéssel magamra vállaltam. Tudom, hogy joggal nagyon keményen elítélhetnének, ha esetleg bebizonyulna, hogy törekvésem helytelen. De feleséged bizonyára be fogja látni, hogy nem volt lehetséges a küzdelem előtt kitérni. És hogy ha egyszer belementem, nem volt szabad «félszívvel» küzdenem, hanem minden eszközt meg kellett ragadnom, hogy az országot fölvilágosítsam.

Ezek a tények élénk világot vetnek az angol premier állására. Ámbár ő névleg a servant of the crown és az eskütétel czerimóniája mindig kézcsókkal végződik, nagyon kidomborodik a miniszterelnökségnek, mint hatalmi tényezőnek a jellege. Ő a nemzet önrendelkezésének, a nép szuverenitásának exponense, úgy hogy a fejedelem a többség vezérért akkor is megkínálja a miniszterelnökséggel, ha az az áramlat, mely ezt érvényesüléshez juttatta, nem felel meg az ő meggyőződésének és politikai fölfogásának. Megvalljuk, hogy az alkotmányos hatalomnak ilyenét gyakorlása nagy önmegtágadással jár, minthogy a fejedelem, a mi belső világát illeti, nincs jobb helyzetben,

mint például az a képviselő, vagy hírlapíró, a ki, ha a lét, vagy nem lét kérdését nem akarja kockáztatni, kénytelen némelykor közreműködni olyan politikában, a mely nem felel meg fölfogásának. Ez a semlegesség azonban a fejedelmet azután csakugyan a pártok fölé helyezi. Az állam és a nemzet sem vallják kárát, mivel oly áramlatok, a melyek országrontó politikát és egy népszerűségahajászó, de végzetes miniszterelnökjelöltet vetnek fölszínre, rendszerint nem jutnak célhoz, hanem egy kijózanító kísérlet után a nemzet önereje által támasztott ellenáramlat elsöpri őket. A királynő nem is próbálta meg sohasem, hogy Gladstone érvényesülését megghiúsítsa, bár politikájával sokszor nem értett egyet. 1880-ban azonban kísérletet tett, hogy Gladstonet mellőzze és bár a körülmények nagyon kedveztek a királynő vállalkozásának, az mégis teljesen dugába dőlt.

A keleti kérdés volt akkor napirenden, e körül folyt a két párt választási küzdelme. Beaconsfield a hagyományos törökbarát politikát követte. Védté a portát, hogy ez állásfoglalás által Oroszország terjeszkedését meggátolja. Ez a politika nagy sikert aratott, a mennyiben valóban lehetőségessé vált a berlini

kongresszuson megnyirbálni Oroszország vívmányait. Anglia pedig megkapta Ciprust annak fejében, hogy kötelezettséget vállalt Törökország kis-ázsiai birtokainak megvédésére. Beaconsfield sikerei győzelmi mámorral töltötték el Angliát és midőn a *Peace with honour* jelzőt valóra váltva tért haza Berlinből, a nép örömrivalgása közt diadalmasan vonult be Londonba.

Gladstone volt az egyedüli, a kinek ez a siker nem imponált. Ő a dolgokat egészen más színben látta, mint a közvélemény és megkísérelte ezt gyökeresen fölforgatni, bár az agitáció elején lehetetlenség volt Londonban csak egyetlen egy törökellenes meetinget is tartani. Gladstone, nem törődve az ellenséges áramlattal, belefogott a törökellenes mozgalom fölkeltésébe. Gyalázat, így kiáltott és örök szégyenfolt az a brit nemzet hírnevén, hogy mi oly nárczióval szövetkezünk, mely a bolgár mézszárlások által túltett a kannibálok kegyetlenkedésein. De — így folytatta — azt mondják, hogy a politika nem szentimentalizmus dolga. De nem is ám a becstelenség mestersége — monda. És tagadom, hogy az a kimondhatatlan gyalázat, a melyet a török szövetkezéssel és a keresztény népek fölszaba-

dítása elleni állásfoglalással elkövetünk, Anglia érdekében volna. A beteg emberrel való szövetkezés nem lehet hasznos és czélszerű. Törökország rothadt, el fog pusztulni és mi is kárát fogjuk vallani annak, hogy egy tarthatatlan állapot mesterséges továbbtengetéseért szavatolunk, a helyett, hogy az életerős, fiatal szláv nemzetiségek jövőjével kössük össze érdekeinket.

Ez volt a híres Midlothian campagne vezérszólama. Gladstone három hét alatt harmincz beszédet mondott, a melyek kétszázötven Times-hasábot töltöttek meg. Szenvedélyes agitációja óriási visszhangra talált és a választók a konzervatív kormánypartot megbuktatták. A liberális ellenzék száz főnyi többséget nyert és Beaconsfield beadta lemondását, a nélkül, hogy a parlament megnyitását bevárta volna.

A helyzet nagyon érdekes módon alakult. A királynő Beaconsfield lemondása után Hartingtont hivatta és nem Gladstones Igaz, hogy Gladstone akkoriban nem volt a párt hivatalos vezére, mert néhány évvel azelőtt visszavonult és ő maga jelölte ki Hartingtont utódjának. De néhány hónappal a választások előtt Gladstone újból megjelent a politikai színtéren és a választási hadjáratban aratott nép-

szerű diadalai őt sodorták előtérbe. Hartington be is látta, hogy a választók nem a liberális politika petyhüdségére és szürkeségére szavaztak, hanem a nagy agitátort akarták diadalra juttatni. A becsületes Hartington Windsorban őszintén föltárta e helyzetet, de ő felésege nagy bókokkal halmozta el őt mérséklete miatt (Gladstone erre megjegyezte: Ez Beaconsfield sugalmazása, naponta olvasom ezt a leibzszurnáljában) és azt mondta, ő nem bánja, vegye be Gladstonet a kabinetbe. Hartington megjegyezte, hogy Gladstone valószínűleg nem fog alatta tárczát vállalni és ő nem is intézhet kérdést hozzá ez iránt. De a királynő sürgetésére mégis vállalkozott, hogy átadja ezt az üzenetet a nagy államférfiúnak és a királynő nevében megkoczkáztatja a kérdést. Gladstone naplójában erre nézve ezt olvassuk:

Ha én másra vállalkoznám, mint miniszterelnökségre, a valóságos helyzet nem jutna megfelelően kifejezésre. Különbén én már egy ízben öt éven át miniszterelnök voltam és nem rendelhetem magamat alá olyan politikusnak, a ki húsz évvel fiatalabb nálam és aránylag nem kipróbált erő.

Midőn Hartington e kedves üzenettel Gladstonehoz jött, ez azt mondta: «Ön nem ki-

vánja okaimat hallani, hanem egyszerű igent, vagy nemet. Kijelentem tehát, hogy nem vállalom tárczát az ön kabinetjében, de szívesen megígérem teljes támogatásomat és pedig pozitív és negatív irányban olyformán, hogy ha nem támogathatom, nem fogok ön ellen föllépni és távol fogom magamat tartani. Természetes, folytatá Gladstone, az ilyen Ígéret sikos talajon mozog és mindig úgy értendő, hogy meggyőződéseim határain belül maradok. De ön annál jobban megnyughatik ígéretemben, mert utóbbi nyilatkozataiból konstatálhatom közöttünk a teljes egyetértést.»

A királynő látta, hogy Gladstone-nal hiába kezd ki, rögtön beadta a derekát és másnap Windsorba hívatta őt.

Sajnos, nem adhatjuk itt az audiencia teljes leírását, mely annál érdekesebb, mert a naplójegyzetek ott nyomban a királynő papírosán, az audiencia és a londoni vonat indulása közötti időben, tehát teljes közvetlenséggel íródtak. A királynő azon kezdte, hogy ő a formához ragaszkodott és a hivatalos vezért hívta meg. Ezt Gladstone helyeselte, mondván, hogy az ő jelölése csak Harrington útján történhetett. A királynő erre az egyes tárczákról beszélt és beleegyezett abba, hogy

Hartington, a kinek ő a hadügyi tárczát szánta, az indiai kormányt vegye át és Childers, a ki ellen a fejedelemsasszony fölhozta, hogy a tengerészeinél népszerűtlen, megkapja a hadügyi tárczát. A miniszterelnök minden egyes személyi kérdés tárgyalásánál meggyőző okokat hozott föl és a királynőnek nem maradt egyéb hátra, mint engedni.

Végezetül azt mondta: őszintén be kell vallanom, hogy a választási hadjárat alatt némely kifejezése nekem nagyon rosszul esett. Erre Gladstone megköszönte a felséges asszony őszinteségét, de kijelentette, hogy ő jól tudja, milyen súlyos felelősség terhe alatt beszélt. Nagy dolgok forogtak koczán — monda — és az ember csak legjobb belátása szerint beszélhet, tévedés soha sincs kizárva. Miután nem volt hivatalos állásban, sem mint pártvezér, sem mint miniszterjelölt, szabadságát jobban fölhasználta, mint különben tette volna. Most a helyzet, a melyből kifolyólag ő heveskedett, már elmúlt és reméli, ő felsége a jövőben nem fog hangjában kivetni valót találni. A királynő a búcsúzásnál évődött vele: — Majd lesz még magának mindenféle baja a következményekkel!

A királynő érzülete azóta soha sem válto-

zott. Midőn néhány év múlva Gladstone, tekintettel agg korára, kénytelen volt a miniszterelnökségtől visszalépni, a búcsúzás nem úgy folyt le, a hogyan Gladstone remélte. Naplójában előre foglalkoztatja az a kérdés, vajjon a királynő ki fogja-e kérni tanácsát utódjára nézve. Gladstone erre a legnagyobb súlyt vette. Közvetlenül az audiencia előtt azt olvassuk a naplóban: Most van okom hinni, hogy a királynő kérni fogja tanácsomat. A szegény öreg csalódott! A királynő sok mindentől beszélt vele, de a politikáról nem, a mi igen sértette érzékenységét. Az audienciáról beszámoló följegyzések a maguk hosszadalmaságában nagy keserőséget árulnak el.

Ilyen szomorú disszonanciával végződött a politikai viszony az agg államférfi és királynője között.

ESTERHÁZY MIKLÓS NÁDOR HÁZSZABÁLYREVÍZIÓJA.

Sok viharos ülést láttak rendi országgyűléseink. Írott törvény a tanácskozás rendjéről és a fegyelem fõntartásáról nem volt. A személynök a nemzedékrõl-nemzedékre átszármazott szokás szerint vezette a tanácskozást az alsó táblán, a nádor gyakorolta a bíraskodást és pörbe fogta a zajongókat és rendbontókat.

Hogy az elnökség nem túlságosan enyhe kézzel gyakorolta hatalmát, azt az ellenzék sűrű panaszaiból látjuk. A szatmári követek Sopronban a vallási sérelmek tárgyalása alatt nagyon rosszul érezhették magukat, mert így írnak: «Szabadvoltunk nincsen; ha mit szólnunk, torkunkba verik és szólanunk nem hagynak. Ha ki közülünk az úrral meg nem egyez, palatínus urunk mindjárt azzal fenyeget, hogy citáltat bennünket és meg is büntet». Egy másik levélben pláne így keseregnek: «Pala-

tinus urunk rút gyalázzal és szidalommal illet bennünket, azt mondja egyáltalában vagy akarunk, vagy nem, de különben semmi sem leszen, hanem az, mit ő nagysága akar, annak kell lenni».

Az ellenzéknek e szerint csakugyan keserű volt a kenyere, viszont maga is gyakran erőszakoskodott. A szokásjogot, mely hiányos és ingadozó volt, mindig másképpen magyarázták, nem szabott korlátot az elnökség hatalminak, sem biztosságot nem nyújtott az erőszakoskodás és a szenvedélyek túlcsapongása ellen. Végre az 1625-iki soproni országgyűlésen egy incidens rávitte őket, hogy megtegyék az első pozitív intézkedést a rend fõntartása körül. Azóta a tanácskozást szabályozó rendelkezések eszméje mindig kavargott az elmékben és néhány évre rá Esterházy Miklós nádor rendszeres házszabálytervezettel állott elõ.

Az 1625-iki soproni országgyűlés, melyen a házszabályokra vonatkozó első pozitív intézkedés történt, általában nagyon nevezetes volt. Ott választották meg nádorrá Esterházy Miklóst, Bethlen Gábor nagy ellenfelét. Az udvar főcélja azonban az volt, hogy III. Ferdinándot apja életében megválasszák és megkoronázzák. A rendek heves ellenállás után beleegyeztek,

de csak azzal a föltétellel, hogy a vallásszabadságot biztosítsák. Az udvar elfogadta végre ezt a kikötést, különösen, mivel Pázmány biztatta a királyt, hogy később majd akad olyan többség, a mely a törvényt megváltoztatja. A rendek jól tudták, hogy a vallásszabadság körül tett engedményt ideiglenesnek és kedvezőbb időben visszavonhatónak tekintik. Ezt előre kellett bocsátanunk, hogy megértsük a bekövetkezett incidens jelentőségét. A bizottság tudniillik, a mely a megállapodást szövegezte, a következő indítványt tette: A vallás tárgyában megállapított, hogy az 1608. évi koronázás előtti 1. törvényczikk és a hitlevél 11. pontja érvényben maradjon.

Midőn ez a javaslat a plénum elé került, a turóczi követ azt a módosítást indítványozta, hogy az «érvényben maradjon» szavak elé szúrják be ezt a két szót «örök időre», a mit a plénum el is fogadott.

Most egy katolikusokból és protestánsokból álló küldöttség átvitte az üzenetet a főrendeknek. Vinkovich Benedek zágrábi prépost azonban a helyett, hogy a nunciumot a szokásos formában átadta volna, beszédet mondott és kijelentette, hogy a törvényjavaslat, a melyet áthozott, nem felel meg a megállapodásoknak.

A főrendek vissza is utasították. Az alsó táblán e miatt óriás fölháborodás támadt. Vinkovichot, midőn a terembe visszatért, zúgással, szenvedélyes kiabálással fogadták: «Dobjuk ki az ablakon!»

A prépost védekezése sem volt alkalmas arra, hogy a szenvedélyeket csillapítsa. «Ő, úgy mond, mint magánember nyilatkozott. Ehhez teljes joga volt, annál is inkább, mert az igazságnak megfelel, a mit mondott». Erre a protestáns megyék követei nem tudták fékezni indulatukat. Néhányan megrohanták és tettelegesen bántalmazták. Nagynehezen sikerült a prépostot kiszabadítani támadói kezéből.

A nádor rögtön pörbe fogta a tetteseket. De a protestánsok valamennyien azonosították magukat követársaikkal és fenyegetőztek, hogy ott hagyják az országgyűlést. Ez a királynak nagyon rosszul esett, mert másnapra volt kitűzve a koronázás és Ferdinánd nagyon számított a protestáns követek jelenlétére, mint-hogy éppen ezzel kívánt hatni az erdélyi fejedelemre, Bethlen Gáborra. Elállottak tehát a büntetéstől és beérték nyilvános bocsánatkéréssel, a mely nagy ünnepiességgel ment végbe. Reggel a koronázás előtt a követek közül a három főbűnös megjelent a király

előtt, a ki őket az egész udvar jelenlétében fogadta. A követek letérdeltek, megcsókolták a király térdét és bocsánatot kértek vakmerőségükért. Erre a kancellár írást olvasott fel, a mely a kihágást és részeseit szigorú kifejezésekben megróttá. A másnap tartott vegyes ülésben a vétkesek újra bocsánatot kértek az országgyűléstől, az egyházi rendtől és a préposttól.

Hogy milyen benyomást tett ez a dolog a közvéleményre, azt látjuk Nagyszombat városa követének leveléből, a ki így ír: »Nem igen szépen járánk az elmúlt Szent Borbála napján, úgy, hogy a zágrábi püspököt meg is verték a jó keresztények, csaknem emberhalál is lett. De ő felsége az urakkal más módot talált a dologban, hogy nem halállal, hanem vak vereséggel veretessenek meg, főképp, a kik a papot megverték; oly articulust írnak reájuk, hogy én inkább akarnám fejemet vétetni, hogy sem olyan articulus menjen felőlem ad posteritatem».

Az articulus, 1625: LX11. törvényczikk pedig, mely az első intézkedést foglalja magában a házszabály dolgában, így szól: Azt pedig, hogy a közülések és országgyűlések helyén semmiféle gyalázkodás és tetteges bántalmazások

megengedve ne legyenek, a legszigorúbb határozattá emelik: 1. §. Ha pedig valami ilyesmit elkövetnének, a vétkes személyt azonnal megidézzék, fölötte törvényt tartsanak és elengedhetetlenül megbüntessék. 2. §. Az országgyűlések pedig nyugodtan és az ország köztörvényei értelmében végezzék dolgukat.

A rendszeres tanácskozás rendjének megállapítása, a szokásjog revíziója és szabatos körülírása, úgy látszik, nem került le egészen a napirendről, mert néhány évvel ezután Esterházy nádor a királyhoz intézett fölterjesztésében indítványozta, hogy a királyi proпозиciókba vegyék föl a következő pontot: «Mivel eddigelé némely zavar szokott támadni az országgyűlési tárgyalásokban, — s bizonyos meghatározott rend nem tartatott meg bennök, szükségesnek vélem inteni a rendeket, határozzanak bizonyos módot és rendszert, mely szerint az ügyek sikeresebben végeztessenek».

Egyszersmind egy kész törvényjavaslattal állott elő a nádor és a bevezetésben ezt mondja: Szeretném, hogy a jó rendnek örökre fennmaradása érdekében országos törvénné emeltesse, a miket ebben előterjeszték, ha helyben hagyatnának; mert különben az or-

szágyűléseinken megforduló idegenek csak azt látják, hogy kiabálással, czivakodással, vizsálykodással és a fölháborodott elme más ilyen kifakadásaival vesztegetjük az idő nagy részét.

Esterházy elaborátuma sok mindent ölel fel, a mit manapság nem tartunk a házszabályokba valónak, így például az ülőhelyek rendjének meghatározását, a minek akkor nagyobb jelentősége volt, mivel az alsó táblának nem minden tagja volt egyenlő jogokkal felruházva. A királyi tábla ülnökei, a horvátok, a káptalanok, megyék és városok követei rangban különböztek. A tervezet intézkedett egyszersmind a törvényt magyarázatról, a törvény végrehajtásának ellenőrzéséről, az országgyűlés tartamáról, indítványozza a képviselők megesketését, «mert a vármegyék követei és mások, nem lévén semmi eskü által kötve, inkább kiabálni jönnek a gyűlésre, mint helyes és igazságos határozatok hozatalára».

A harmadik szakasz, egyike azoknak, melyek a szorosán vett házszabály-kérdést tárgyalják, így szól: «Mindennemű ülésben viselje magát mindenki illendő mérséklettel, komolysággal és egy törvényhozó méltóságával. Azért az előbb szólót az utána következő ne zavarja a

szólásban, hanem hallgassa ki végig háborítás nélkül mindazt, a mit a közjó előmozdítására föl akar hozni, mivel minden követnek, főrendnek és az országgyűlésen szavazattal bíróknak egyenlően szabad véleményét elmondaniok. És ha valaki oly ellenszegülő és makacs lenne, ki a mérséklet ezen szabályát megvetvén, a szót félbeszakítaná, kiáltásával elnémítaná s a jog és igazság szabályai ellen fenyegetésekkel is zavarná, ezt nem kell tűrni semmiként, mint a mérséklet és rend megtartásának a nyilvános ülésekben való ellenségét, hanem idéztessék meg harmadnapra, mikor is akár ő felsége tanácsosai, akár erre kiküldött huszonnégy országgyűlési tag mondjanak fellette ítéletet s ezek ítéletének s méltó megfenyítésének legyen alávetve».

Érdekes a 16. szakasznak következő rendelkezése a követek napidíjáról: «Mivel pedig a vármegyei követek úti- és más költségek fejében tetszés szerint zsarolják a vármegyét, vagy egy összegben kívánván fizetésüket az egész országgyűlés idejére, vagy minden napra bizonyos megszabott díjt, nehogy eme követelések által is kimeríttessünk, vagy a közjót hátráltassuk, országos törvény útján kell minden követnek bizonyos napidíjt határozni élle-

mére, melynél ha többet fogyaszt valaki, pótolja a magáéból és ha az országgyűlés a meghatározott napnál tovább tart, ne kapjanak azután semmit, mert ily módon kényszerítve lesznek a haszontalan feleselések helyett mielőbb hasznos tárgyalásokhoz látni».

Azután a 17. szakasz: «A követek dolgában vigyázni kell arra is, nehogy valamely magánügyben az udvarnál valami eligazítani valója legyen, vagy ha lenne, ígérjék azt, hogy más időre halasztják. Továbbá, mivel a pro kurátorok és ügyvédek mindig szeretnek a főlvállalt ügyek érdekében új meg új törvény gyártását sürgetni, semmi szín alatt nem kell őket követnek választani, mivel rajtuk kívül nem hiányzanak egy megyében sem, mind tehetségekre, mind más tulajdonokra nézve alkalmas, előkelőbb nemesek eme kötelesség teljesítésére».

Ez a tervezet, melyből nem lett törvény, kiváltképen azért nagyon érdekes, mert ez a törül-metszett magyar házszabály a rendi országgyűlés őstalajából fakadt, holott a jelenlegi házszabály nagyrészt a külföldi parlamentek mintájára készült.

Hogy milyen általános volt a tanácskozó rend közjogi jelentősége iránt az érzék, mutatja egy másik incidens, a mely szintén ezen az

országgyűlésen esett meg. Éveken át folyt a küzdelem a körül, vajjon a főrendekből és az alsó tábla tagjaiból alakult vegyesbizottságok csak vitatkozzanak-e, vagy egyszersmind nemcsak kapacitáció útján, hanem együttes szavazással döntsenek is. A rendek a leghevesebben elleneszegültek az együttes szavazásnak, mert itt nagyon is érvényesült az udvar befolyása és ők kisebbségben maradtak.

Vége sikerült a nádornak ezt az újítást keresztülvinni. Az udvari párt ujjongott. A spanyol követ annyira becsülte ennek az intézkedésnek a jelentőségét, hogy jelentésében azt találta róla mondani:

— A császár ezentúl Magyarország korlátlan uralkodójának tekintheti magát.

De csodálatos dolog történt. A mikor a bizottság első ízben tanácskozott az új rend szerint, a német hadak kivezetése volt napirenden. A nádor szavazásra bocsátotta a kérdést, vajjon a német hadak benmaradhatnak-e az országban. A többség igennel szavazott.

A mi ezután történt, az nagyon jellemző. Miután az ellenzék le volt szavazva, a kurucodás átragadt a kormánypártra és a bizottság üzenetet küldött a királynak, hogy a főpapok és urak tekintettel voltak ugyan a király óhaj-

tására és a német hadak kivezetését nem sürgették. Tudtára adják azonban ő felségének, hogy a rendeknek joguk lett volna a német hadak kivezetését követelni és benmaradásukat csak rövid időre tűrik meg, figyelmeztetik különben, hogy addig is az idegen hadak a nádor és a magyar kapitányok hatósága alatt fognak állani. Ez a taktika, úgy látszik, nálunk vériben van a kormánypárti többségnek, mert ezt a példát azóta többször követték.

HOGYAN GYŐZTE LE GLADSTONE AZ OBSTRUKCIÓT?

Az obstrukció angol találmány, az angol parlamentben született, de ott találták meg orvoslásának és kiirtásának a módját is.

Mihelyt az alsóházban az obstrukció első tünetei jelentkeztek, rögtön hozzáláttak, hogy segítsenek a dolgon. Az angolok igazi paraszt-észszel dolgoztak. Eleinte enyhe eszközöket alkalmaztak s ha nem használt, megduplázták az adagot s mind erősebb, meg erősebb szert preskribáltak. A házszabályokat 1877-től kezdve, a mikor az obstrukció első enyhe tünetei mutatkoztak, 1888-ig majdnem minden évben megtoldották egy-egy kemény paragrafussal.

Az angolok eleinte nem szívesen mentek bele a szólásszabadság korlátozásába. A szólásszabadságot nem haszna vagy kára szerint mérlegelték. Látták az óriási kárt, a melyet a szólásszabadsággal való visszaélés nyakukra zú-

dult, de dogma volt, hogy a szabad szót, bármi történjék is, nem szabad korlátozni.

Ám jött az angol közszabadságok egyik legtiszteltebb bajnoka, Gladstone, a ki a közvéleményt más útra terelte és a szabadelvű lelkiismereteket megnyugtatta az iránt, hogy a mit Gladstone jónak tart és javasol, az nem lehet reakcionárius dolog. Gladstone pedig ezt mondta: Én végtelenül tisztelem a szólásszabadságot, annyira, hogy kötelességemnek tartom eltérni elfajulását is. De a türelemnek van egy határa, még pedig ott, a hol a szólásszabadsággal való visszaélés lehetetlenné teszi a parlamentet, úgy hogy nem képes kötelességét teljesíteni. Ezt nem lehet megengedni. Uraim, monda elérzékenyülve az agg liberális vezér, az én életem a múlté, nem a jövőé. Végtelenül fájlalnék, ha az alsóházat olyan időben kellene itthagynom, midőn nagy válságon megy keresztül, midőn olyan kínokat kénytelen elszenvedni, mint az a nemes paripa, a melynek békóba verik a lábát.

Az angol közvélemény eleinte korántsem rosszalta az obstrukciót. Hiszen vérében van az angoloknak, hogy mindenki féltékenyen ragaszkodik jogaihoz, melyeknek gyakorlásában némelykor elmegy egész az abszurdumig is.

Megtörtént például, hogy Bradlaugh a terem-biztos ellen, a ki őt a ház határozata alapján az ülésterem elhagyására felszólította, keresetet indított a Queens bench törvényszék előtt jogainak megsértése miatt. Az alsóház pedig, midőn a terembiztos jelentést tett arról, hogy pörrel támadták meg, nem tért úri közönynyel napirendre a dolog fölött, hanem föl-kérte a koronaügyészt, hogy a hivatalnokot, a kit törvényszék elé idéztek, részesítse jogi védelemben.

Ily fölfogás mellett természetes, hogy a szó-lásszabadsággal való visszaélést még azok sem ítélték el, a kiknek a rovására ment. Valamely jogot csupán azért, mert káros és képtelen, senkitől sem lehet elvenni. Ez nem angol tempó. Sok idő telt bele, míg az angolok úgyszólván a végszükség kényszere alatt megnyirbálták és alaposan megszorították azt a jogot, a mely a parlamentet nagy válságba so-dorta.

Kezdetben, a hetvenes évek vége felé csak annyit tettek az obstrukció ellen, hogy az elnökkel ellenkező képviselőt kizárták az ülés-ből. Kimondták továbbá, hogy a speaker (elnök), ha arról győződik meg, hogy egy képviselő szándékosan és állhatatosan obstruál,

egy hónapig terjedő kizárását indítványozhatja.

A baj csak az volt, hogy az elnök tartózkodott a rendszabályok alkalmazásától és nem igen szerette az obstrukciót észrevenni, még ha javában dühöngött is. A rendszabályozás nem ment még bele az emberek véérébe. Csak a midőn az obstrukció egyre merészebb és kihívóbb lett, akkor tettek le az angolok régi hitükről, hogy a szólásszabadsághoz nem szabad nyúlni, még ha az ország belepusztul is.

A krízis 1881-ben állott be. Új parlamenti ciklus kezdődött és a parnellisták, a kik az obstrukció kíméletlen alkalmazását hirdették, szép számmal kerültek be a házba. Gladstone az obstruálók számát negyvenhat emberre becsülte és ennyi az akkori házszabályok mellett teljesen elegendő volt arra, hogy a többi hatszáz képviselőt blokád alá vegye, akár egy megszállott kikötőt.

Meg kell azonban jegyezni, hogy az angol obstrukció legsötétebb korszakában sem szónokoltak annyit, mint nálunk rendes időben, a midőn a t. honatyák nem obstruálni, hanem csak érvényesülni akarnak. E jelenség okait most nem akarjuk feszegetni, számba jön mindenestre az is, hogy az angol nem túlcsa-

pongó fantáziával megáldott rétor-faj. Nem tudjuk, sajnáljuk-e vagy irigyeljük az angol képviselőházat, hogy még az írek is, a kiket az angolok már bőbeszédűségük miatt sem szeretnek, kétórásnál hosszabb beszédet nem tudtak produkálni.

A mi kurucainkat, a kik folyton panaszkodnak a többség diktatúrája miatt, ámulatba fogja ejteni, hogy Gladstone abban a parlamentben, a mely a hírhedt Parnell-féle obstrukciónak vált színhelyévé, már a fölirati vita tizenegyedik napján hevesen kifakadt az ellenzék ellen, mondván: Ha fölhagyunk azzal a szokással, hogy a trónbeszédet a parlamenti működés méltóságos és díszes bevezetésének tekintjük, ha a trónbeszédet hosszúra nyúló, sok módosítással tarkított vitára aknázzuk ki, akkor az káros és jobb, ha egyáltalában elmarad a trónbeszéd...

— Figyelmeztetem az urakat — így fejezte be a paraenezist az agg vezér, — bogy a parlament nem vitakozó, hanem tanácskozási gyülekezet. Mi csak abból a célból vitatkozunk, hogy határozzunk és cselekedjünk.

E hatékony peroráció persze nem változtatott semmit a dolgok menetén. Tett kellett ide, nem beszéd és Gladstone, a mint látni

fogjuk, ebben az irányban is megállotta a helyét. A crime bill vagy coercion bill volt az a törvényjavaslat, a melylyel szemben az obstrukció kifejtette teljes erejét. És őszintén szólva, ha volt valaha törvényjavaslat, a mely ellen a végső küzdelem jogosult, úgy ezt ebben az esetben természetesnek és érthetőnek kell mondani. A bill Írországot ostromállapotba helyezte. A lord lieutenant mindenkít, a ki hűtlenség, árulás vagy izgatás gyanújába esett, bírói végzés nélkül elfogathatott. A javaslatnak visszaható ereje volt és az obstrukcionista nem alap nélkül aggódtak, hogy ez a paragrafus ő ellenük irányul. Képzeltető, hogy ez aggodalom mennyire tüzelte az ellenállást.

Viszont Gladstone is el volt tökéelve, hogy hajszálnyira sem fog tágítani. 1881 január 25-én a bilire nézve a sürgős tárgyalást indítványozta és elhatározta, hogy a sürgősség előzetes kérdésében még ebben az ülésben nieg kell történnie a szavazásnak. A szavazás végbement, de az ülés huszonkét óra hosszat tartott, hétfőn délután négy órától szerdán délután két óráig egyhuzamban. A kisebbségben csak harminchárman voltak, a többség kétszázötvenegy szavazatból állott.

Az obstrukció ezt az eredményt nagy sikernek tekintette és a legnagyobb erélyvel hozálátott az első olvasás megghiúsításához. Jellemző, hogy az általános vita, mely Angliában azonos az első olvasással és a melyet nálunk at. Ház olyan nagy előszeretettel kultivál, csak öt napig tartott. Ha a miniszterelnök nálunk valaha azt követelné, a mit ebben az esetben Gladstone, tudniillik, hogy az általános vitával a harmadik ülésben végezzenek, mindenki erőszakkal vádólná. De az általános vita az alsóházban általában rövid szokott lenni, az angolok tudniillik azt tartják, hogy az elveknak kifejtése egyedül a pártvezérek dolga, az egyes tagoknak elvi fejtegetései a dolgot nem viszik előbbre és azok helyesebben cselekszenek, ha a részletes vitában igyekeznek a javaslat egyes hiányait bírálni és módosítani.

Gladstonenak az a szándéka tehát, hogy az általános vitával a harmadik ülésen végezzenek, az angol fölfogás szerint nem ment különös erőszakosságzásamba. H a ezt nem tette volna, az obstrukció bizonyára megbuktatta volna a bilit és vele a kormányt is.

A kritikus ülés hétfőn, január 31-én négy órakor kezdődött. Az írek mindjárt az úgynevezett technikai obstrukción kezdték és

számtalan halasztó indítványt tettek. Miután az ülés már tizennégy óráig tartott (a speaker és a miniszterelnök egyfolytában helyükön maradtak), az írek azt kiabálták: Tessék az ülést felfüggeszteni! Hiszen nem vagyunk zsákhordók! Ez nem intelligens embernek való munka! A speaker azonban meg sem moczczant. Az ülés tovább folyt.

Rövid idő múlva a háznak első clerkje töredelmesen jelentette, hogy a speaker rövid időre távozni kénytelen és az alelnök, a Chairman of the Comitee, elfoglalta az elnöki széket. A huszadik órában a Gladstonisták fészkelődni kezdtek és sir R. Cross fölhívta az elnök figyelmét arra, hogy a házban obstrukció folyik. A nagyparókájú speaker törhetetlen nyugalommal azt válaszolta: ő is abban a véleményben van, hogy a házban obstruálnak. Parnell erre nagyszabású házszabályvitát indított és az obstrukció vígan folyt tovább. Midőn egy szónokot, a ki beszédjét a harminczadik órában kezdte meg, Eláll! kiáltásokkal fogadtak, azt válaszolta: Az urak, úgy látom, sietnek. Kérem, legyenek türelemmel, — és nagy buzgalommal kezdte a bibliából, a kékkönyvekből és az ír újságokból vett idézetekkel bizonyítgatni, hogy a coercion bill

Írországbán, a mely teljes csendben és nyugalomban van, nagyon fölösleges.

Szerdán reggel kilenczefél órakor, az ülésnek negyvenegyedik órájában becsapott a vilám az obstrukcióba. Csönd lett, mert a speaker föllállott és egy papírlapról hosszú nyilatkozatot olvasott föl. A vita, úgymond, már öt nap óta folyik. Ez az ülés negyvenegy órával ezelőtt kezdődött és nagy részét oly indítványokkal húzták ki, a melyeket csekély kisebbség támogatott és a melyek a ház általános véleményével ellenkeztek (they were in opposition with the general sense of the house). A házszabályok elégteleneknek bizonyultak arra, hogy a vita rendjét föntartsák. Válságos helyzetben vagyunk, a mely az elnök és a ház rögtöni intézkedését követeli. Azt hiszem, hogy csak a háznak akaratát teljesítem és remélem, a ház támogatni fog engem, ha kijelentem, hogy szólásra senkit sem fogok többé fölhívni és elrendelem a szavazást. Az írek leírhatatlan zajongásba törtek ki és toruk szakadtából kiáltoztak: Szólásszabadság! Gyalázat! A többség örülten éljenzett. De a szavazás megtörtént és a törvényjavaslatot 164 szavazattal 19 ellenében elfogadták. Gladstone még bejelentette, hogy a legközelebbi ülések

egyikén bizonyos intézkedéseket fog indítványozni, hogy a ház jobban végezhesse teendőit.

Így ment végbe az a nagy államcsíny, a melyet Brand speaker hajtott végre. De ez csak az első lépés volt abban az irányban, hogy kicsavarják az írek kezéből az obstrukció fegyverét.

Másnap persze a radikálisok és az írek szóbahozták a coup d'état-t. Labouchére megkérdezte, mi joga zárta be a speaker úr a vitát? A speaker így válaszolt: Én a saját elhatározásomból cselekedtem, szem előtt tartva a ház iránti tekinteteket. Dörgő cheer! kiáltások fogadták ezt a kijelentését. A helyeslés oly eklatáns módon nyilvánult, hogy a tervezett bizalmi szavazattól elálltak, mivel nyilvánvaló volt, hogy a ház azonosította magát a speakerrel.

De az obstrukció azért még nem adta meg magát. A parnellisták elhatározták, hogy a miniszterelnököt nem engedik szóhoz jutni. Midőn Gladstone szólásra emelkedett, Dillon is fölugrott és kiabálni kezdett, a házszabályokhoz kérvén szót. Az elnök figyelmeztette őt, hogy a miniszterelnök kíván szólani. The Premier is in possession of the House. És

midőn az obstrukció folytatta a zajongást, Gladstone megkérte a speakert, hogy indítványozza a kizárást, mely indítványt nyomban el is fogadták. A kizáró procedúra elég sajátos.

Dillon úr ugyanis, midőn az elnök kihirdette a kizáró határozatot és távozásra hívta fel őt, ezt válaszolta: Tiszteletteljesen kijelentem, hogy a fölhívásnak nem vagyok hajlandó eleget tenni. A sergeant of arms sem volt szerencsésebb fölhívásával, mint a speaker. Erre a sergeant négy marczona segédje frakkosan és nagy aranylánczcal a nyakán közeledett a kizárt képviselő felé. Dillon ezeknek láttára azt mondta: Ha erőszakot alkalmaznak, akkor alávetem magamat, — és közrefogva a sergeant of arms legényei által, az írek elkeeredett szitkozódása közt elhagyta a termet. Majdnem ilyenformán ,ment végbe a második áldozat, Parnell kiutasítása is, a ki Gladstone beszédét folyton ezzel az indítványnyal zavarta: Határozza el a ház, hogy a miniszterelnököt nem kívánja meghallgatni. Parnellről azonban följegyezték, hogy a midőn kizárták őt, nem mulasztotta el a terem elhagyásakor a szokásos udvarias hajlongással búcsúzni a speaker-től. Így egymásután és egy ülés alatt négy-

venőt obstrukcionista ellen hajtották végre a kizárást. Egy magyar képviselő a minap azt vitatta, hogy a kizárás nálunk lehetetlenség, a pártjabeliek nem engednék meg elvtársuk eltávolítását és minden erre irányuló kísérlet általános dulakodással végződnek. Parnell magatartása, a ki a leghevesebb fölindulásban is meghajolt a parlament akarata előtt, mindenestre megfelelőbbnek és a törvényhozó ideális fölfogásához közelebb állónak látszik, mint hogyha az ellenszegülést a végletekig vitte volna.

A negyvenöt obstrukcionista kizárása után Gladstone előadta indítványait. Ezeket az intézkedéseket azonban a következő években több ízben szigorították. Gladstone maga is elszenvedte az úgynevezett guillotine-paragrafus alkalmazását, mikor később az ellenzéken volt.

A jelenlegi házszabályok, a melyeknek szigorúságát az obstrukció idézte elő, magukban foglalják a klotür intézményét. Ha tudniillik a speaker meggyőződik arról, hogy a ház véleménye szerint a kérdést már megfelelően megvitatták, akkor elfogadhat a vita bezárására irányuló indítványt, feltéve, hogy ez az indítvány nem alapul a házszabályokkal való

visszaélésen vagy nem czélozza a kisebbség jogainak megsértését.

Roppant érdekesek azok a módosítások, a melyeken ez a paragrafus keresztülment. Eleinte az indítvány elfogadásához nagyon erős többséget követeltek, később csak ahhoz kötötték, hogy száz tag szavazza meg a klotürt, viszont azonban hozzátették a kisebbség jogát védő módosítványt, a mely a szövegből eleinte hiányzott.

A legerősebb védelmet azonban az úgynevezett guillotine-paragrafus nyújtotta, a melynél fogva a ház vezetője indítványozhatja, hogy a törvényjavaslat fölötti vita bizonyos határnapon befejezettnek nyilváníttassék és ekkor a szavazást el kell rendelni.

A technikai obstrukciónak azzal vetettek véget, hogy kimondták, hogy halasztó indítványt egy képviselő csak egyszer tehet a vita folyamán és az elnök, ha ily indítvány obstrukciós célzattal tétetik, azt visszautasíthatja vagy vita kizárásával nyomban szavazásra bocsáthatja.

A házszabályok e szigorítása urán nem volt többé obstrukció az alsóházban. A hidrának mind a hét fejét levágták. A parlament azonban nemcsak szigorral járt el, hanem az ír

obstrukciót elvi jogosultságától is megfosztotta az által, hogy a volt parnellisták legtöbb kívánságát megvalósította. Legújában a kormány törvényjavaslatot nyújtott be, mely az állam segítségével, természetesen kellő kárpótlás mellett, kisajátítja az ír birtokokat az obstrukcionista képviselők választói, a bérlőosztály javára.

Nálunk a viszonyok sok tekintetben mások, mint Angliában. Egy képviselőházban, a melyben csak egy kormányképes párt van, a parlamentarizmus általában nem funkcionálhat szabályosan és normálisan. A mi parlamenti mérlegünkben megvan az állvány, megvannak a serpenyők, a súlyok, csak a finom mechanizmus hiányzik belőle, a mely a serpenyők billenését szabályozza. Időnkint tehát felüti fejét az erőszak, hogy a mérleg mégis mutasson valami változást; nem párhuzamosan a közvéleménnyel, mint annak kifejezője, hanem szeszélyesen és ötletszerűen.

Őszintén kívánjuk a közvélemény átalakulását abban az irányban, hogy az ellenzéknek a kormányképeségtől való viszonyát ne tekintse hazafias lemondásnak, hanem egészségtelen aszketizmusnak, a mely sokféle obstrukciós perverzításban keres kielégítést.

Meg vagyunk róla győződve, hogy a házszabályok szigorításának nálunk is be kell következnie, de ez a mi parlamentünk bajait csak akkor fogja igazában orvosolni, ha egyszersmind pártéletünk is gyökeresen átalakul.

A KLOTÜR.

Nem ismerünk érdekesebb és tanulságosabb olvasmányt, mint az angol alsóház nagy vitáját, mely a klotür elfogadásával végződött. Az embernek bő alkalmá nyílik a két képviselőház állásfoglalását, helyzetét összehasonlítani és végül azt a benyomást szerzi, mintha helyzetünket tisztábban látná és mostani válságunkról tárgyilagosan és igazságosan mondhatna ítéletet.

Mellékesen megjegyezzük, hogy az 1882-ben lefolyt hárszabályreform-vita folyamán kétszer hivatkoztak a magyar képviselőházra. Gladstone, a ki mint miniszterelnök a javaslatot ajánlotta, azt mondta, hogy a legtöbb képviselőtestület, többek között Ausztria és Magyarország is, behozta a klotürt. Erre egy közbeszóló azzal szakította félbe, hogy Magyarország nem. A derék képviselő neve, a ki Gladstone tévedését helyreigazította, Assheton

Cross. A miniszterelnök erre így vágta ki magát: Én úgy hallottam, a mint mondtam. De ha a képviselő úr biztosan tudni véli, hogy nem így van, hát nem ragaszkodom ez egyes példa idézéséhez. És folytatta beszédét.

Aznap még egyszer említették a magyar parlamentet, még pedig a következő körülmények között: Gladstone beszédében leginkább azzal érvelt, hogy az ülésszakok hat hónap helyett újabban nyolcz, sőt tíz hónapig is eltartanak, hogy a viták elhúzódnak, így pl. az utolsó felirati vita teljes tizenegy napig tartott, — mit ő sokalt. Az ellenzék egyik tagja, Colonel Alexander, a ki még aznap felszólalt, beszéde során erre a panaszra azt felelte, hogy a jelenleg folyó magyar felirati vita már negyvenhárom napja tart és a *Times* értesülése szerint még egy teljes hónapig elhúzódik. Ha erre büszkék lehetünk, mennyire nőtt azóta dicsőségünk, hogy most egy évnél hosszabb vitában volt részünk és ezzel elértük az összes európai parlamentek világbajnokságát. A viták nagy terjedelme volt legfőbb érve Gladstonenak, melylyel a klotür életbeléptetését támogatta; egészben véve gyenge argumentum azokhoz képest, melye-

ket a magyar miniszterelnök hozhatna fel. Valósággal az angol obstrukció soha sera akadályozta meg a költségvetési vagy felhatalmazási törvényt. Az obstrukció egy ízben ellene szegült a dél-afrikai bilinek, máskor a katonai fegyelmi törvényt iparkodott megghiúsítani, de mihelyt az utóbb említett esetben elfogadták az ellenzéknek a botbüntetés eltörléséről szóló indítványát, rögtön leszereltek.

Az írek leghíresebb obstrukciója alig tartott tovább három hétnél. Midőn az ír ostromállapotról szóló törvényjavaslat első olvasását mind újabb meg újabb halasztási indítványokkal zavarták meg, a Ház 41 órán át tartott ülést, melynek folyamán a speaker kijelentette, hogy ő neki ugyan nincs joga a vitát bezárni, de miután azt hiszi, hogy a ház nem kívánja a kérdés további tárgyalását, elrendeli a szavazást és reméli, hogy a Ház helyesli eljárását. (Óriási éljenzés és szavazás.) A következő ülésben pedig, a midőn az írek újból zavarogtak, számszerint 43-at vezettek ki egyenként. Még aznap, 1881 február 3-án elhatározta a Ház, hogy a miniszterelnök kívánságára háromszoros szótöbbséggel vita nélkül kimondhatják valamely törvényjavaslat sür-

gősségét, a mi annyit jelent, hogy a speaker nem a házszabály korlátai között vezeti a vitát és a vita tartama alatt a Ház összes hatalma a vita szabályozására a speaker kezébe van letéve.

f

Ez volt a híres obstrukció és annak rögtönítélet útján történt kivégzése.

Összehasonlítva az angol és a magyar obstrukciót, feltűnő az angolnak viszonylag enyhe fellépése és gyors, kegyetlen leverése. Gladstone a sürgősségi indítvánnyal nem érte be, hanem a következő évben a klotürt is életbeléptette.

A vita folyamán az ellenzék rá is mutatott többször arra, hogy ez a túlzott szigorúság voltaképp nem igazolt. A miniszterelnök nem mondhatja, hangzott fel a panasz az ellenzék részéről, hogy mi valaha nem szavaztunk volna meg valamit, mit az állam szükségletének jelzett. Mikor az írek szántsándékosan meg akarták nehezíteni a Ház működését, nem támogattuk-e mi a speaker eljárását, nem helyeseltük-e a vita berekesztését, mint olyan kivételes intézkedést, melyet a rendkívüli helyzet parancsolt? Teljesen elegendőnek tartjuk tehát a Ház tavaly hozott határozatát, mely-nél fogva a parlament azt az egyes tagot, ki

nyilvánvalóan obstruál, az ülésekről ismétlés esetén egész hónapra is kitilthatja.

Gladstone erre azt felelte, hogy a Ház már régóta tapasztalja, hogy az ügyeket nem tudják kellő időben elintézni, mind a mellett, hogy az ülések most nem nyolczszáz órát vesznek igénybe, mint azelőtt, hanem körülbelül ezernégyszázat. Kérem a t. ellenzékot, fejezte be beszédét, ne lássa a vita megrövidítésében hatalmának csökkenését; ellenkezőleg, a parlament hatalma csak növekszik, ha nem állhat be olyan eset, melyben a kormánynak parlament nélkül kell valamit eldöntenie vagy közreműködését mellőzni kénytelen.

Erre rögtön felpattant az ellenzéki Earl Stanhope, ki beszéde folyamán a következő nagy tetszést keltett megjegyzéssel felelt: Mindannyian tudjuk, — úgymond — hogy a Nasmythi gőzkalapács a karvastagságú aczélhengereket egy ütésre lapítja széjjel. Némelykor ez óriási gép haj szál pontosságának szemléltetésére úgy bocsátják le a kalapácsot, hogy az alája tett diót oly szépen törí fel, akár a diótörő. A miniszterelnök úr soha sem fogja velünk elhíttetni, hogy a klotür óriási zúzó-gépét csak azért állítja fel, hogy az ügyemetet egyszerűsítse. Mi attól félünk, hogy

Anglia közszabadságát akarja összemorzsolni. Ez nagyon elmés megjegyzés, de a parlament felfogása nem ez volt, mert a klotürt 19 ülésen át folytatott vita után elfogadták.

A klotürré vonatkozó 1882-iki rendelkezés így szól: Ha a speaker a Ház nyilvánvaló nézete alapján meggyőződik arról, hogy a napirenden levő kérdést a vita során megfelelő módon megtárgyalták, 200 szavazattöbbséggel indítványozható a szavazás elrendelése. Ha az indítványt 40-nél kevesebben ellenzik, akkor a határozathozatalra elegendő a 100 szavazatból álló többség.

Íme az angol klotür. Legérdekesebb, hogy öt éves fennállása közben csak egyszer alkalmazták. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy ne lett volna hatása. A hatás főleg negatív volt: az ellenzéket az obstruálástól a klotür alkalmazásától való félelem tartotta vissza.

A klotür e formáját nagyon is enyhének találták és 1887-ben úgy szigorították, hogy megszorították a speakernek a vita bezárása körül való működését, mert ő az inicziatívára nem mindig volt kapható, Elrendelték, hogy a klotürt minden képviselő indítványozhatja és a speaker, ha meggyőződik arról, hogy az indítvány nem a házszabálylyal való visszaélés

és nem is a kisebbség jogainak megsemmisítését czélozza, köteles azt szavazás alá bocsátani.

Ez a szigorított klotür most is érvényben van. Lehetetlen ezt a fejlődést figyelemmel kísérni a nélkül, hogy az ember fel ne vetné azt a kérdést, honnan ered az, hogy az angol parlament, melynek szabadságszeretetét és alkotmányos jogaira való féltékenységét kétségbevonni nem lehet, oly könnyű szerrel belement a házszabály szigorításába és a klotür elfogadásába. Viszont hogy van az, hogy kormányfőrfiaink példátlan válság közepette sem akartak vagy nem mertek semmiféle olyan intézkedéssel előállani, mely a mechanikai eszközökkel előidézett államkrízist orvosolhatta volna. Hiszen a tétlenség épp olyan nagy vagy talán még nagyobb felelősséget ró a kormány férfiakra, mint a milyen az obstrukciót terheli az állami rend fel forgatásáért.

Hogy történhetett tehát az, hogy a kormány úgyszólván ölbe tett kézzel bocsátotta prédára az államot, mert a jogformák szempontjából Magyarország ma már úgyszólván nem is állam, hanem a kirgizekénél valamivel, de nem sokkal magasabb fejlődési fokon álló népszövetkezés- vagy népközösségféle. A kér-

dések egész serege torlódik elénk és valóban érdekes volna megfejtetni, hogy a miniszterelnökök, mikor választásuk volt az állam elzüllése vagy a házszabály megsértése között, miért szánták magukat inkább az állam hatalmának degradálására, mintsem hogy a házszabályokhoz nyúltak volna? Itt kellett, hogy nem egyéni belátás, hanem általános okok döntöttek legyen.

A szegény lealázott magyar állam sanyarúsága, melyet csak alig két évtizede emeltünk ki az absztrakt «államiságból», annál fájdalmasabban érinti szívünket, mert látjuk, hogy az angol parlament, mely bizony se nem szolgálkú, se nem meghunyászkodó, a rövid párheti obstrukciót, mely azonban az országot ex-lexbe sohasem sodorta, kabinetet nem bukztatott, olyan kemény rendszabályokkal fenyegette meg és valósággal meg is szüntette.

A nélkül, hogy e kirívó ellentét füzetes fejtegetésébe bocsátkoznánk, első pillantásra megállapíthatjuk a két testület szembeszökő jellemző vonásait, különböző helyzetüket és hangulatukat.

Az angol parlament olyan testület, mely meglehetősen érzékenyen tudja jelezni és visszatükröztetni a közvélemény váltakozó áramla-

taít. A közszellem változását közvetlenül kifejezi a pártok számarányában, magatartásában és a kormány alakításában. Egyszóval a parlament olyan alapon nyugszik, hogy a kormány a képviselők és a választók szavazata folytán győzhet vagy bukhatik. Az eshetőségek ilyen váltakozása nálunk nincs meg és sohasem fordulhat elő. Ha azt mondhatnók, hogy a kormány meghamisítja a parlament működését, csak a kormányt kellene megbuktatni. De fájdalom, a baj a szervezetben van, melynek mechanizmusa nagyon kezdetleges, úgy hogy kerekeit nem a közszellem mozgatja, hanem mindenféle taktikai, egyéni vagy egyéb alantas rugó. Miután a parlamenti mechanizmus igazságtalanul előnyöket ad a kormánynak, a kormány sohasem tud olyan hatalmat kifejteni, mint a valóságos parlamenti kormány. Az ellenzék pedig hiányzó chance-ait durva és antiparlamentáris erőszakkal iparkodik megjavítani.

Ezt az állapotot a teoretikusok már régóta felismerték, miért is a parlamenti reformot követelték. De a «gyakorlati államférfiak» ezt az eszmét megvetéssel utasították vissza, teoretikus hóbortnak bélyegezték és büszkén rámutattak arra, hogy a mi parlamentünk szervezete tör-

ténetileg fejlődött, ha nem is felel meg a szimmetria elméleti követeléseinek.

A mostani államellenes obstrukció a már régóta lappangó bajokat csupán felszínre hozta, bár nem vagyunk bizonyosak abban, hogy elismerik-e az obstrukció és parlamentünk szervei betegsége közt való összefüggést, mert ebben az esetben kénytelenek volnának a nagy és gyökeres parlamenti reform orvosszeréhez nyúlni. Mostani helyzetünk tragikuma abban van, hogy ezt a képviselőházat sem klotür nélkül vezetni, sem pedig a klotürt vele elfogadtatni nem lehet. De nem kételkedünk abban, hogy a képviselőház egy nagy reform keretében épp úgy hozzájárulna a klotürhöz, mint az angol parlament tette. Az angol parlament könnyű szerrel lemondott az obstrukcióról, mert más fegyverei vannak. A mi ellenzékünk is, ha a megújított parlamenti szervezet módot nyújt neki s megfelelő erő-kifejtésre, ugyancsak sutba fogja dobni ezt a barbár harci modort. Parlamentünk jelen összes bajai: a pártoknak a választóközönségtől való közös félelme, az ellenzék anarchikus hajlamai, a taktikai motívumok felülkerekedése és végül a kormánynak gyöngesége, mind közös forrásból erednek, egymással összefü-

gének és egy csapással eltüntethetők. Ezért kár egyes kórtünetek gyógyításával bajlódni a helyett, hogy kegyetlen önismerettel feltárnók betegségünk ős fészket és az összes bacillusokat nagy parlamenti reformmal gyökeresen elpusztítanók.

INPARLAMENTÁRI S KIFEJEZÉSEK.

Egy szorgalmas angol író arra vállalkozott, hogy összegyűjti a szemenszedett inparlamentáris kifejezéseket, a melyek a múlt században az elnök beavatkozását gyakran felidézték.

Ennek a könyvnek minden oldaláról ellenzékünk tüzesvérű tagjai örömtől repeső kebelével konstatálhatják, mennyivel különb a magyar szabadság a magna chartabeli jogoknál.

Hiszen a halvérű brit népképviselőt már akkor is rendreutasítják, ha véletlenül ilyen, a mi fogalmaink szerint ártatlan kijelentést tesz, mint a minő pl. a következő: A miniszterelnök úr ravasz cselvetéssel akarja a törvényjavaslatot keresztül csempészni a Há-

sítás és a szabadszájú képviselő kénytelen a cselvetés kifejezést a szelídebb «megtévesztéssel» helyettesíteni. Még az afféle banális

nyájaskodás is, mint pl. a «talpnyaló szolgálhad» a kormánypárt megjelölésére, az elnök visszatetszését kelti fel. És midőn a hevesvérű szocialista, John Burns ellenzéki hivatása teljesítésében a pénzügyminiszter előadásáról, mint szédelgésről beszélt a nélkül, hogy *valami nagyon rosszat gondolt* volna, szintén elnöki megrovásban részesült.

De azért ne tessék azt hinni, hogy a nagy parókájú speaker, a kinek kezébe van letéve a vita vezetése, hét lakattal zárja le a commonerek száját és a brit népképviselők csupa diplomatikus és burkolt szólamokban gyakorolják a kritika jogát. Az angolok korántsem felejtik el, hogy az őszinteség és szókimondás a parlament éltető eleme. A házelnöknek az a nehéz feladat jutott, hogy minden esetben meg tudja különböztetni, hogy vajjon a sújtó, kíméletlen közbeszólás, a mihez a képviselőnek teljes joga van, nem fajul-e odáig, hogy a parlament célját: a tanácskozást és együttműködést lehetetlenné teszi. A speaker például nem tett észrevételt akkor, midőn O'Connell III. William trónbeszédét, a melyben ez Írország ellen kivételes rendszabályokat jelentett be, vérengzőnek és brutálisnak jellemezte. Midőn lord Russel miniszter-

elnök azt indítványozta, hogy O'Conell megrendszabályoztassék, a speaker ellenvetette, hogy az ő nézete szerint a trónbeszéd a kabinet nyilatkozata és az ír népvezér, midőn azt szigorúan bírálta, csak jogaival élt, ámbár — tette hozzá szelíden — az ilyen kifejezések csak zavarják a vita rendjét és tisztességét.

A parlament izzó Jégkörében a személyes összetűzések nem ritkák, még oly férfiak között sem, a kiket az egész nemzet a higadtság és bölcsesség mintaképeiként tisztel. Természetesen, ha Gladstone hatvan éves parlamenti pályáján egyszer elő is fordult, hogy Randolph Churchillnak odavágja: «Alávalóság!» abból Thersites t. képviselő úr nem formálhat jogot arra, hogy az ilyen kifejezések használatát rendszerbe foglalja és nyers kifakadásai által kicsiny, de érdekes szerephez jusson. A már a nyolczvanhoz közeledő, de még mindig hevesvérű Gladstone visszavágását Randolph Churchill azáltal provokálta, hogy a kerületek beosztásáról szóló bill tárgyalása alkalmával őt avval vádolta, hogy az ellenzéket az ország előtt befeketíti és meg-rágalmazza. Alávalóság! sivította a miniszterelnök izgatottan. Brand házelnök erre így nyilatkozott: «Én nem hiszem, hogy a mi-

niszterelnök úr ragaszkodni fog ehhez a kifejezéshez, ámbár a szemrehányás, a mely azt felidézte, nagyon komoly és súlyos volt.»

Gladstone megkövette a Házat és pár nap múlva avval revanchirozta magát, hogy Churchillt így jellemezte: «A nemes lord nagyon sok jeles tulajdonsággal bír és nem kételkedem abban, hogy ha azoknak felétől meg tudna szabadulni, a közügynek még nagyon hasznavehető szolgálta válhatna belőle.»

A parlament évkönyvei még egy esetről emlékeznek meg, midőn a speaker kénytelen volt a miniszterelnök ellen fordulni. Igaz, hogy a kabinet feje, a híres Canning, vérig sértegette Henry Brougham következő jellemzése által. Az ellenzéki vezér t. i. bírálta Canning magatartását, a ki mint ellenzéki a katolikusok emanczipációját követelte és a király előítélete kedvéért belement a reform elhalasztásába és ezen feltétel mellett kabinetalakítást vállalt. Brougham ez eljárást hevesen ostorozta; beszédének csattanója így hangzott: »A miniszterelnök a legborzasztóbb példánya a fölfelé kapaszkodó meghunyászkodásnak és pályafutása valóban példátlanul áll a köpenyforogások történetében.» Canning magából kikelve közbekiált: «Hazugság!» A speaker erre

hozzáfordult, mondván: «Remélem, hogy a right honourable gentleman vissza fogja vonni e kifejezést, ő legjobban tudhatja, hogy ezen szó teljesen ellenkezik a házszabályokkal.» «Visszavonom a kifejezést — monda Canning — de nem vonhatok vissza semmit az érzésből, a mely rajtam elhatalmasodott.» Brougham a maga részéről is bocsánatot kért a Háztól és pedig abban a különös formában, a melyet akkor először alkalmaztak, ugyanis, hogy szavait «csak parlamenti értelemben» használta.

A speaker főfigyelme arra irányul, hogy a Házban pártatlansága iránt a föltétlen bizalmat fentartsa, nem kedvez sem a miniszternek, sem a kormánypártnak, nem mellőzi az ellenzéket és nem korlátozza őket kiméletlela taktikájuk alkalmazásában. Viszont kijelentéseit, «döntéseit» alázattal és megadással vakon elfogadják. Hiszen még az írek is, midőn negyvenkét tagot kiutasítottak a teremből, a szokásos meghajlással búcsúztak el tőle. Hogy mi történnék, ha pl. egy képviselő arra vete-mednék, hogy az elnök rendreutasítását ironikus köszönettel fogadná, vagy ha néhány ellenzékinek, kik rendreutasítottak, tüntetően gratulálnának, arra még regula vagy paragrafus

nincsen. Eddig még nem fordult elő ilyen eset. Kétségtelen, hogy az elnöknek jogában állana az illető képviselőt elcsukatni. A parlamentnek külön börtöne van, a melynek utolsó lakója a híres Bradlaugh volt, kit az elnök azért záratott el, mert hódolati esküjét, miután ateistának vallotta magát, nem akarta elfogadni és e miatt megtiltotta neki a Házban való megjelenést. Midőn a northamptoni kerület képviselője ellenszegült, az elnök karhatalommal kikísértette és elzáratta. Csak az írek, tehát a nemzetiségi ellenzék, próbáltak az elnök rendelkezései felett vitatkozni. így pl. Redmond, a ki rendreutasított, midőn az ír államtitkár ellen fordulva, monda: «Ha az államtitkár úr becsületes ember és becsületes politikát követett volna» ...

Tovább nem mehetett. Felszólíttatván a mondottak visszavonására, azt mondta: Sajnálom, hogy a házszabály megtiltja az igazmondást. És midőn a speaker komolyan figyelmeztette, hogy ez nem visszavonás, az ír atyafi kijelentette, hogy ő visszavonja ugyan a sérelmes kijelentést, de egyszersmind sajnálja, hogy nem áll hatalmában ezt a kifejezést a parlamentben használni. Ez már teljesen elég volt arra, hogy az ülésből kiutasíttassék.

Több magyar és angol precedensből kifolyólag politikusok körében a minap vita kerekedett az elnöki tekintély megóvásáról. Erre egy ellenzéki türelmetlenül kifakadt és így szólt:

»Hagyjanak békében az angol példával. Adjanak nekünk is egy hatalmas, valósággal szuverén angol parlamentet és mi ép úgy be fogjuk tartani a fegyelmet, mint az angolok. Tagadom, hogy a magyar ember kevésbé tisztességtudó, jólelkű, finomérzékű és hogy magát kevésbé becsülné meg, mint az angol. De a mi viszonyaink közt egyedüli fegyverünk a gorombáskodás, a lármázás, különben még ennyit sem adnának ránk Bécsben, mint most, a midőn úgyis fittyet hánynak nekünk.»

Nagy tévedés, válaszolt erre a kormánypárti, a mi parlamentünk befolyását olyan kicsibe venni más parlamentével szemben. A mit a kontinensen az angol parlament mindenhatóságának és a többség uralmának neveznek, az tulajdonképen a miniszteri diktatúra, csakhogy sokkal merevebb formában, mint a miöt mi elviselhetnénk. A jól fegyelmezett többségen alapuló kormány fenhatóságába belejátszik azután még a királyi kegy, az ú. n. prerogativa, sokkal hatalmasabban, mint bárhol a vilá-

gon. Tessék csak az angol miniszter válaszait az ellenzéki kérdésekre elolvasni. Még annyit sem mondanak azok, mint nálunk.

Az ellenzéki sem hagyta magát, hanem elkeseredetten folytatta: «A ki könyvekből mechanice ragad ki eseteket a parlamenti rend és fegyelemről, az még nem bizonyít semmit. A hozzáértő tudja, hogy Westminsterben a fegyelemnek valóságos alapja az a tudat, hogy az ellenzéki nincs kiközösítve és nincs megfosztva a pozitív működés és érvényesülés kilátásától».

«Félek nagyon, monda a kormánypárti mókázva, ha az ellenzék tagjait még az államtitkárság kilátása is izgatná, akkor igazában még nagyobb hévvel fáradoznának a kormánybuktatáson. Miután a váltógazdaság hiányát hangoztatjuk, utalok a német birodalmi gyűlésre, melynek a gyakorlatban nincs meg az annyira kedvelt kormánybuktatási hatalma és az ellenzék felelősségérzetét és komolyságát nem fokozza az, hogy ők is lesznek egyszer hivatalos állásban és ennél fogva jó is lesz egy kicsikét higgadtabban és csendesebben beszélni. És ne mondják azt, hogy a németeknek aludt-tej folyik az ereikben. A német, mint mély érzelmű ember, a gorombaság hihetetlen kész-

letével rendelkezik, különben is doktriner természetű, elveken nyargal, tehát szembeszáll az ördöggel is, ha princípiumáról van szó. Az utolsó obstrukció alkalmával, midőn a kisebbségek közreműködésével az elnököt legyőzték, a Háznak fenegyereke, a szociáldemokrata Peus azt mondta: e vészes napnak pedig legfájdalmasabb eredménye az, hogy az elnök úr, a kihez föltétlen bizalommal ragaszkodunk és a kit az egész Ház tisztelete környez, maga sem bírt elég lelki erővel ahhoz, hogy a kormánypárt pressziójának ellenálljon».

Pedig szinte komikus, hogy ez a legnagyobb erőszak napján a szocialista ellenzék által dicsérettel elhalmozott elnök olyan szigorúan kezeli a fegyelmet, hogy pl. 1903 februárjában dr. Müllert rendreutasítja, mert azt mondta: Reméli, hogy a kormány észre fog térni. A kormánynak — mondja a bölcs elnök rászolylyal — mindig helyén van az esze.

Viharos jeleneteket, személyes összetűzéseket, nem lehet a parlamentből kizárni. A tanácskozó gyűlések azonban azért helyezték az elnöki tekintélyt magasra, mert ez az egyedüli lehetősége annak, hogy a szenvedélyek lecsillapodjanak és a tárgyalás a rendes mederbe térjen vissza. A speaker belépván a terembe,

beárnyékolt üres széke előtt háromszor meghajlik, ezáltal jelezvén, hogy ez a szék itt a legfőbb hatalom és minden kijelentés, döntés, mely e székből elhangzik, szent és inappellábilis. Ott, a hol az elnöki tekintélyt nem tisztelik, ott vége a parlamentarizmusnak és kezdődik a brutálisan tobzódó anarkia uralma.

A WHIP.

A mi nagyon szellemes és festői kifejezésekben bővelkedő parlamenti szójárásunk nem tudott a whip szóra, mely betű szerint lefordítva ostorost jelent, megfelelő magyar elnevezést találni. Egy jeles írónk, a ki az új szavak gyártása körül már nagy sikereket aratott, a sereghajtó szót ajánlotta. Bár ez szépen, magyarosan hangzik, azt hiszem, húzamosb idő kell hozzá, hogy megszokjuk az új szót. Nagyon sanyarú a magyar whipnek a sorsa, összehasonlítva angol kollégájáéval, ne sértsük tekintélyüket nekik nem tetsző czímzéssel. Nálunk a whip a pártjegyző mögött lappang. Tulajdonképpen nálunk csak pártjegyzők vannak, a kiknek a whipping be nem vallott mellékfoglalkozásuk.

A Westminster-palotában ellenben a whip külön, mással egybe nem kötött tisztség. Az új miniszterelnök legelső teendője a főwhip

kijelölése, a ki azután két szárnysegédet választ ki maga mellé. Minden párt whipje igényt tart külön fogadóteremre a Westminster-palotában, a kormánypárti whip 48.000 korona fizetést húz, mindegyik junior-whip 24.000 koronát. A főwhip a tiszti czimtarban mint Patronage Secretary of the treasury szerepel. Az ellenzéki whipnek nincs egyebe, mint az a kilátása, hogy ha pártja kormányra lép, meg fog szünni a fizetésnélküliség sivár korszaka.

Az angol alsóházban tehát azt a mesterséget, a melyet mi kulisszamögöttinek tekintünk, nyílt színen végzik. A whipek kis jegyzőkönyvvel a kezükben járnak-kelnek a folyosón és külsőleg arról ismerhetők meg, hogy ők az egyedüli képviselők, a kik, nem tudni mi okból, hajadonfővel jelennek meg. A whip külön fizetett alkalmazott segítségével rögtön értesül, mihelyt egy képviselő a parlament küszöbét átlépi, úgy hogy nem kell neki, mint szegény Perczel Béninek, a fogásokon lógó télikabátok színét ismernie, hogy a kabátok tulajdonosait számon tarthassa. Ha tehát szavazásra kerül a dolog, a whip már előre tudja körülbelül a szavazás számbeli arányát.

De a jó whip nemcsak azt tudja, hány

párttag van a Házban, ő tartozik arról is értesülve lenni, hol tartózkodnak rendszerint a tisztelt kollégák, honnan hozhatók be, ha hirtelen szükség van rá, hogy minden legény a gáton legyen. Minél szeretetreméltóbb a whip, annál több bizalmuk van hozzá az embereknek, annál inkább beavatják viszonyaikba, ismeri nexusaikat, rokonaikat, a szokásaikat és a mi a legfontosabb, szokott tartózkodási helyüket.

Nem csekély dolog egy pár száz kiskirályt a karámban tartani és velük rendelkezni. A parlament nehézkes gépezete megállna, ha a whipek nem hajtanák és a kereket némelykor meg nem kennék. Az angolok mindenféle módon gondoskodnak róla, hogy a whipnek minél nagyobb befolyása legyen a párttagokra. A főwhip úgyszólván az összekötő kapocs a kormány és a párttagok között. Ő informálja a miniszterelnököt a párt hangulatáról, a felmerülő áramlatokról, esetleg megsúgja neki, hogy ezt vagy amazt a frondórt hogyan kell lekenyerezni és a képviselők a kerület dolgaival bizalommal fordulnak a főwhiphez, a ki azokat a párt körül szerzett érdekek szerint a miniszter elé terjeszti. Ordók, kitüntetések, báróságok és a peeri méltóság adományozása

parlamentari érdemek alapján, mind a főwhip közreműködésével és ajánlatával történik.

E szerint azután a whip figyelmeztetését, felszólítását a legnagyobb tiszteletben tartják. Négyyszer aláhúzott meghívó a szavazásra parancsszó, a melynek a párttag úgy engedelmeskedik, mint a közlegény a káplár vezényszavának. Míg az egyszer aláhúzott felszólítás annyit jelent, szíveskedjék eljönni, a négyszer aláhúzott már úgyszólván ráfőrmedés, mely valósággal azt mondja: szíveskedjék tudomásul venni, ha nagyságod nem jönne el, akkor a kormányt leszavazzák és a Házat feloszlatják.

Ez a végítélet trombitája és erre még a holt kormánypárti is felkel, hogy szavazzon.

A whip átruházott hatáskörben egyszersmind közvetíti az érintkezést a pártok között. A különböző pártok whipjei az állandó vitarendezőbizottság, a mely a szónokok sorrendjét meghatározza és a pártok közt bizonyos formális megállapodásokat létesít, ha pl. egyöntetű nyilatkozatokról van szó, vagy ellenkezőleg, bizonyos súrlódásokat kell elsimítani.

De ez a diplomáciai mellékfoglalkozás nem zárja ki, hogy a whipek a parlamenti háborúskodás alatt egymás ellen mindenféle fúrfanggal és hadicsellel ne éljenek. Sokszor meg-

esik, hogy fontos szavazás előtt az ellenpárt mértföldnyi kerületben az összes cabokat lefoglalja, sőt egyszer megtörtént, hogy elvágták a villamos csengetyű drótját, melynek az éjjeli szavazásra a pártklubból kellett volna behívni az embereket.

De nincs az a kétségbeejtő helyzet, mely a jó whipet kihozná sodrából. A liberális ellenzék egy szép napon azt vette észre, hogy a kormánypárti padok üresen tátonganak. A tagok mind lóversenyen voltak Ascotban. Nosza, fogták magukat és a szavazást sürgették. A jó whip nem vesztette el a fejét. Első dolga volt, hogy egy hosszú lélegzetű szónokot fogjon. Ne törődjék azzal, hogy mit beszél, — kapacitálta az ellenszegülőt — nincs arról szó, hogy bölcs dolgokat mondjon, a fő az, hogy időt nyerjünk. Ezalatt a szárnysegédeit különvonaton kiküldte a Jó verseny térre. Hiába tombolt az ellenzék és iparkodott a buzgó szónokot minden módon elnémítani. Ez nem hagyta abba a dikciózást, míg a különvonat be nem robogott és kellő számú szavazó nem jelent meg, hogy a nap sorsát a kormánypárt javára eldöntse.

A jó társadalmi összeköttetésekkel rendelkező whip némelykor valóságos mentőangyala

a miniszterelnöknek. Gladstone a homerule idejében az előkelő körök által bizonyos mértékben bojkottálva volt. A társadalmi érintkezés az unionisták és a homerule hivei közt majdnem teljesen megszűnt. Egy fanatikus unionista lady leakasztotta az old man arczképét a falról és a hajdan nagyrabecsült jóbarátnak még a portrait-ját sem akarta szalonjában megtűrni. A kormánypárt egy része kivonult és néhány kolléga otthagya a kabinetet. Ily körülmények közt Gladstone némi aggodalommal nézett a királyné születésnapján adandó lakomája elé, a melyre szokás szerint hivatalos volt a társadalom színe-java, éppen azok, a kik ellene sztrájkoltak. Azt írta főwhipjének: — Igazán nagy zavarban vagyok a születésnap-i ebéd miatt. Nem hiszem, hogy a nagy peerek meg fognak jelenni és valószínűleg a kisebbek közül is csak nagyon kevesen. Hiszi ön, hogy a kilépett kollégák elfogadják a meghívót? Lord Argyll, a kinél tapogatóztam és a kinek régi barátságára számítottam, visszautasított. Én küldök ugyan mindegyiknek meghívót, de félek, hogy nem fogadják el. A walesi herczeg a fiával valószínűleg eljön és kínos volna, ha észrevenné, hogy sokan hiányoznak. Mit mond ön? Ha ön nem, ki segíthet rajtam!

A hű főwhip csakugyan segített. Társadalmi összeköttetései és tapintatos közbenjárása által kivitte, hogy a bojkottot 24 órára felfüggesztették a haragos lordok és az elpártolt hívek teljes számban megjelentek. A banquet fényesen sikerült. Igaz, — monda a miniszterelnök keserű humorral — ha a feketekávénál megszavaztatták volna kedves vendégeimet a bizalmi kérdés iránt, akkor csúnyán megbuktam volna.

A MINISZTER TRAGÉDIÁJA.

Aznap, mikor egy miniszter megbukik, a töméntelen keserűségen kívül, melyet le kell nyelnie, viszont olyan élvezetben is részesül, a melyet csak világhódító V. Károly tudott magának megszerezni. Látja saját szemeivel temetésének halotti pompáját, hallja fásultan, tehetetlenül a búcsúztatót.

A mi a magunkfajta közönséges halandókra csak a végítélet napján vár, földi tetteink mérlegelése és felbecslése, abból neki már most bőven kijut. De egy dologban mindnyájan megegyeznek, a gyűlöletüket kielégített ellenségek és a szeretetüket lehűtött barátok, hogy a bukásnak tulajdonképpen nem kellett volna bekövetkeznie. Érthetetlen, hogy ilyen kiválónan ügyes ember miért nem tette ezt, miért nem kerülte amazt, a mi kézzelfogható biztossággal megmenthette volna.

Mialatt a kortársak nagy felsőbbiséggel han-

goztatják, hogy a katasztrófa milyen könnyű szerrel kikerülhető lett volna, a delinkvens hallgat, ajkai zárva maradnak, nem szól, nem érvel, szája néma marad, talán embergyűlöletből, talán filozófiából, mert bizony édes némelykor a léha korholtatás is, miután az emberrel megutáltatták a léha dicséretet.

De a bukottak nem hallgatnak ám örökké. Évek múlva feltámadnak a kriptából, vallanak, magyaráznak, lelepleznek. Guizot, Metternich, Talleyrand, Grammont, Benedetti, a nagy bukottak mind, némelykor nyolcz-tíz kötetes emlékiratban védekeznek. Megvallom, bizonyos mániákus vonzalommal mélyedek el azokba a memoárokba, szeretem a bukottaknak hajthatatlan gögjét, szánakozó rokonszenvvel hallgatom a győzelem leszólását és a kápráztató bizonyítást, hogy a vereség nem volt igazságos, nem volt megérdemelt.

A bukottak emlékiratai a legtökéletesebb kórboncztan, melylyel rendelkezünk. A páciens meghal, ő maga kitarja szívét, veséjét, elpanaszolja fájdalmaival, melyek megölték.

Van azután nagy költői és, lélektani momentum ezekben a politikai írásokban. Vannak részletek, a melyek olyan megrázó hatással vannak az emberre, a milyent csak a regény-

irodalomnak legnagyobb remekei tudnak kelteni. A költő alkotó képzelete nagy erővel tud hatni lelkünkre, de a nem poétikus emberi kreatúra, ha egyéniségét végveszélyben látja, ha a lét vagy nemlét kérdése forog koczán, ha a bukott a mellén érzi győztes ellensége lábának tiprását, ez az elementáris érzés csodákat művei, olyan pompás kétségbeesést, olyan verisztikus halálhörgést hallat, a milyent se Duse, se Victor Hugo nem tud produkálni.

Talán százszor is elolvastam Guizot lemondását, a hogy ő előadja. Erőltetett szárazsággal, mesterséges higgadtsággal ír, mely alatt érezni a fogcsikorgató keserűséget. A király a forradalom előtti napon azt monda első tanácsadójának:

— Az izgatottság nagy. Mindenfelől ostromolnak, hogy bocsássam el önt.

— Sire, — válaszolt Guizot — én kötelességemnek tartom, hogy politikájának védelmében utolsó lehelletemig kitartsak, de szó nélkül rendelkezésére bocsátom állásomat.

A királyné berohan a szobába és azt kiáltja:

— Uram! Ha egy szemernyi ragaszkodás van önben a király iránt, akkor egy perczig bem szabad helyén maradnia.

— Ne mondd ezt, édesem, — szólt a király — inkább szeretnék magam is lemondani, mintsem hogy Guizot úr demisszióját elfogadjam.

— Nem szabad így beszélned — vágott szavába hevesen a királyné. — A te személyed az országé, a dinasztiaé ...

Ez halvány kivonata annak a remek leírásnak, mely engem, valahányszor elolvasom, izgalmamba hoz és megráz, mert ez nem esztetizálás, hanem eleven valóság, az östermészet fájdalmas felordítása. Talán azért is olyan élénk a hatása, mert tudom, hogy maga a hős írta, a hajótörött.

Látom őket mindhármukat: a királyt, a királynét és a miniszterelnököt a mentőcsolnakban, a melyet a háborgó tenger hullámai ide-oda hánynak, látom az ősz királyt megtörtén, megüvegesedett, meredt szemekkel. Elvesztette a trónt, nem törődik semmivel, csak fázik ... Látom a kényes, tartózkodó, tapintatos Marie Améliet zilált hajjal, a mint éles körmeivel örülten fojtogatja a kormányost, a kinek szegénynek halvány sejtelve sincs arról, hogy hajthatatlan elveivel örvénybe sodorta a királyt, a dinasztiaát, az országot.

Egy másik nagy bukott Emile Olivier,

III. Napoleon utolsó minisztere, a ki az 1870-iki hadüzenetet a kamarában bejelentette. Olivier kilencz kötetet, legújabbán egy tizediket is publikált különböző címeken, de alapjában mindent egy czéllal, hogy magyarázza, mentegesse bukását és védje politikáját. A tiz kötet egyetlen óriási jajveszék-lés:

— Ártatlan vagyok! Én a legjobbat akarom, a sors a leggonoszabb igazságtalanságot követte el rajtam.

A sors csakugyan nem igazságos!

Az antik felfogás, hogy az Olympus istenekegyetlenek, irigyek és vérszomjasak, üldözik és elpusztítják az emberi tökéletességet: ez a felfogás sokkal hívebben fejezi ki a világ folyását, mint a modern világnézet, a mely azt a banális teóriát állítja fel, hogy minden sikertelenség megérdemelt és minden bukás indokolt és igazságos.

A politika nem fogadhatja el ugyan a mitológia okoskodását, neki a bölcsesség, mely időszerűtlen és a mely nem kell a népnek, az igazság, mely ellenszenves és keresztülvihetetlen — üres teória. De van felebezés egy fórumhoz, az utókorhoz, a melyről a siker nélkül küzdők azt hiszik, hogy igazságos és

részrehajlatlan. Mert nem viselhetnök el a világ sorát az igazság reménye nélkül. És ez a bíró talán enyhíteni fogja a bukottnak a sorsát, feloldja őt a lánczoktól, a melyek a kárhozát sziklájához kötözik. Olivier, a midőn 1870 július 15-én a képviselőházban bejelentette a hadüzenetet, azt találta mondani:

— Könnyű szívvel vállaljuk el a felelősséget.

Ez a mondás utóbb igen híressé vált. Mert akkor, midőn a miniszter e szavakat kiejtette, alig vették észre, mivel teljesen beleillettek a helyzetbe. De később a katasztrófa lángjainak világítása mellett e rövidke szólam «a könnyű szívű felelősség»-ről végzetessé vált és átkos jelentőséget nyert.

— Könnyű szívvel mentek a háborúba, könnyű szívvel küldtek kétszázezer embert a mézárszékre — így zúgott föl mindenünnen a sújtó vád.

Természetesen a mondást teljesen kiforgatták eredeti értelméből, nem az volt a jelentősége, a mit utólag elkeseredve tulajdonítottak neki. De a fatális mondat pörölycsapásként zuhant le a szegény Olivier fejére és összezúzta az egész embert, elfelejtettek mindent, hősi küzdelmét a szabadságért, hosszú

szenvedéseit, önzetlen, lemondó áldozatkész-ségét, fényes érdemeit. Az ő lelkesítő talentuma, nagy szelleme, mind homályba borult, elmerült, a gyűlölet elnyelte, eltemette és nem maradt fenn egyéb, mint a kegyetlen jellemzés: a könnyű szívű ember, Thommeau coeur leger.

El kell olvasni azokat a köteteket, mind ragyogók, mind fényesek, a legerősebb intelligenciák egyikének megnyilatkozásai ... Végtelen melancholia ömlik el rajtuk, olyan szomorúság, mely a legridegebb politikus szívére is összeszorítja és sötét sejtelmekkel tölti el a lelket. «Íme tehát a legfényesebb elme, a legtisztább éleslátás sem biztosítja a politikában a sikert és nem óv meg a legcsúnyább, legmélyebb bukástól.»

És a mi ennek a politikai tragédiának megadja sajátos jellegét: ezen az irodalmi temetőn túl, a melyben Olivier-vel vándorlunk, kívülről, a kerítésen át halljuk a profanum vulgus harsogó kiáltozását: Hiszen ez csak egy esztétizáló politikus, egy frazör! Egy bukott rhetor, a ki rossz politikáját a legművészebb frázi sokkal takargatja!

De ez a lynchelő ítélet nem áll meg, nem igaz!

Olivier pályája folyamán tanúságot tett az éleslátó, higgadt, alkotó politikus minden tulajdonságáról. Midőn egy helyütt felsorolja Cavour, a nagy olasz államférfiú egyes kiváló tulajdonságait, mélabúsan teszi hozzá: És azután megvolt neki a politikus legnagyobb és legszükségesebb talentuma, volt szerencséje. Szegény Olivier ezzel nem dicsekedhetett. Volt sok jeles kvalitása, nem közönséges kaliberű esze, de mind hiábavaló volt, mind kárba veszett, miként a hegymászó edzett izomereje, v a ki lezuhan a Montblancról.

Midőn Tranciaország a legsötétebb abszolutizmus békóiban tespedett, Olivier fennen lobogtatta az alkotmányosság zászlaját. O nem szavalt, nem lázított, nem hősködött az államsíny és a hitszegés mérges vádjával, ő magasabb célú tűzött maga elé, ki akarta békíteni a császárt a nemzettel, meg akarta nyerni az imperátort az alkotmányosság eszméjének és *tizenkét évi* küzdelem után teljes sikert is aratott.

A mai generáció, mely a hatvanas évek végén kezdte az újságolvasást, csak úgy ismeri III. Napóleont, mint közepes, kalandoreszű, eltotyakosodott politikust, a kit Bismarck földreterpet és legyűrt. Ám a legyőzöttek egy-

kor olyan diadalai voltak, mint I. Napóleon óta egyetlen uralkodónak sem. 111. Napóleon közel húsz esztendőn át dirigálta az európai politikát, a nagyhatalmak hajlongtak előtte, keresték barátságát, Bismarck elzarándokolt hozzá, kilincselte és antisambrírozott nála, leste lázasan, lelkendezve minden szavát.

És abban a korszakban, midőn Napoleon hatalma delelőjén volt, csak egy ember mert vele szembeszállani, nem üres forradalmi szólamokkal, mint Rochefort, hanem egy politikai eszmével, az alkotmányosság, a felelős parlamentáris kormány, a kiegyezés eszméjével.

— Az államcsíny miatt ne vádaskodjunk, ne szitkozódjunk — ezt hajtogatta mindig Olivier. — Az államcsínyt a nemzet hét millió szavazattal helyeselte. Sőt mi több, valljuk be őszintén, az 1848-iki forradalom emberei a pozitív alkotás terén olyan tehetetleneknek bizonyultak, a győztes demokrácia úgy elfecsérelte erejét a veszedelmes pártoskodásban, hogy a parlament általános kiábrándulást keltett. Kormányzásra képtelen volt, egyik válságból a másikba döntötte az országot, valóssággal anarchisztikus állapotokat teremtett.

A parlamentnek ez a magatartása volt az igazi oka az államcsínynek. Mindenki titkon

óhajtotta, helyeselte. Mikor a képviselők a népet a barikádokra hívták, hogy védjék meg az alkotmányosságot, kikaczagták őket, a bluzos emberek gúnyosan kiáltották oda a képviselőknek:

— Eszünk ágában sincs a puskák csöve elé állani a ti napidíjaitok miatt.

Így történt meg ez az államcsíny. A munkásnép egykedvűen, sőt kárörvendő meglegeződéssel a bourgeoisie veresége fölött, fogadta a császári diktatúrát.

De minden abszolutizmus, legyen bár a legjobb indulattól áthatott, a legbölcsebb és a legfelvilágosodottabb, végre is az abszurditáshoz, a brutalitáshoz és korrupcióhoz vezet. Csak a nemzet önrendelkezése adja meg az államnak a stabilitást.

«Császár, imperátor! Béküljön ki Ön a nemzettel, feledtesse el az államcsínyt, ne állja útját a szabadságnak és az alkotmányosságnak, mely győzni fog — Ön ellen, ha Ön gyáva és rövidlátó, Ön mellett és ön által, ha bölcs, ha a dinasztia és Franciaország dicsőségét, hatalmát akarja!»

Ez a politika tizenkét évi küzdelem után győzött az imperialisták megátalkodottságával és a forradalmárok lazításával szemben. Oli-

vier-t 1870 január 2-án bízták meg a kabinet-alakítással. Hogy mit tett, mit kezdeményezett, az a múlté, a katasztrófa elnyelt mindent, az örvénybe sodort mindent, még az emlékezete sem maradt fenn ennek. Csak egy jellemző külsőséget kell felemlítenem. Olivier a kiegyezés embere volt. A minisztériumban az ő kormányzata alatt sajtószerű társaság vegyült össze. A bírák találkoztak az elítéltekkel, a kik Angliából, a kik Cayenneből, a számkivetésből jöttek haza. Az áldozatok mutogatták egymásnak az utcai harcokban kapott sebeiket, azok az áldozatok egyrészt, a kik időközben megtértek és belső titkos tanácsosokká lettek és másrészt azok, a kik csak most fogadták el az Olivier révén nyújtott békejobbot.

Jött a katasztrófa, a hadüzenet.

Hogyan történhetett, hogy Olivier így elvesztette az eszét és ebbe belesodortatta magát? Egész politikai pályáján azt hirdette, hogy a párisi utcákon harsogott jelszó: «Revanche pour Sadova» örült és végzetes frázis, hogy Poroszország győzelme, Németország egysége nem veszélyezteti az európai egyensúlyt és nem ad Franciaországnak okot a féltékenységre és irigységre.

Mikor Franciaország kijelentette, hogy a hohenzollerni herceg trónjelöltsége sérelmes, ez utóbbi lemondott. Tartjuk a békét, — mondta örömtől sugárzó arczzal Olivier miniszterelnök a képviselőknek — és nem fog többé kisiklani kezünkől. És tovább:

— A lemondás Franciaország nagy sikere, annál nagyobb, mert egy csepp vérbe, egy könybe sem került. Ez történt július 13-án délben; július 13-án este ment a külügyminiszter Saint-Cloudba a császárhoz és egy eddig még teljesen ki nem derített titkos behatás nyomása alatt jegyzéket küldött Emsbe, hogy Benedetti nagykövet kérje Vilmos királytól azt, ígérje meg, hogy jövőre sem fog beleegyezni a hohenzollerni trónjelöltségbe, ha még egyszer fel találna bukkanni. Vilmos ezt megtagadta és mikor a követ újra jelentkezett, hogy tárgyaljon, nem fogadta őt.

Mikor a külügyminiszter másnap a minisztertanácsban bejelentette az elküldött jegyzéket, társai szomorúan hallgattak, néhányan ellene szóltak. Olivier iparkodott az utasítást, melyet a követnek küldtek, utólag kissé mérsékelni, de egészben véve helyeselte és azonosította magát vele, a képviselőházban a legnagyobb hévvel védelmezte. Látta, hogy a

császárné akarja a háborút, mert remélte a győzelmet a dinasztia érdekében és még jobban sürgette a háborút a demagógia. A képviselőházban, az utczákon, a korcsmákban mindenütt rikoltoztak: A Berlin! A Berlin!

Olivier rabja lett ennek az áramlatnak; csak a legmagasabbfokú jellemzilárdság mellett lett volna képes egy kormányférfiú ebben a milieu-ben szembeszállani az árral. Az ellenzékének persze ez sokkal könnyebb volt.

A jellemnek ez az aczélszilárdsága hiányzott a művészelektű impresszionistában. És ez a kis fogyatkozás a döntő pillanatban végzetessé vált, ez okozta vesztét, örök kárhozatát. Mert ennek a különös mesterségnek, a miniszteriségnek, éppen ez a sajátossága: a legszerényebb képességgel is kitűnően be lehet tölteni az állást, lehet érdemeket, hírnevet szerezni. De mivel a miniszterség természete mégis csak az, hogy intézze az ország sorsát, vezesse az embereket nagyobb okossággal és jellemzilárdsággal, mint a mennyi a többieknek adott, némelykor baj származik abból, ha az okosság nem elsőrendű, nem olyan, a milyent a világtörténelem nagy pillanata éppen megkövetel. Ez okozta a császárságnak és miniszterének vesztét. Mert a miniszterség valóban

olyan, mint a menazséria oroszlánja: egy gyermek vezetgeti, eltűri ennek minden pajkosságát, hogy a hátán nyargal, ostorral a képébe vág. De egyszerre csak felébred benne a fenevad és széttépi a szelidítőt, éppen abban a pillanatban, mikor hatalmát legbiztosabbnak érezte.

EGY MINISZTER NAPLÓJA.

Sedán után egy francia államférfi azt mondta a bukott császárról: Napoleon kétszer becsapott; először az államcsíny előtt, a mikor nagyon gyenge legénynek hittük, később pedig, mikor nagy lángésznek képzeltük.

A közvélemény III. Napóleont illetőleg valóban a legcsodálatosabb változáson ment keresztül. A 60-as években képe mint az örökké fondorkodó vaskezű, semmi erőszaktól vissza nem riadó kényúré lebegett a világ előtt. Bukása után azonban Bismarck mindjárt megczáfolta a lelkiismeretlenség és erőszakosság ama vádját, melylyel Napóleont illették és a kancellár ellenfelét inkább érzelgős, gyenge szívű és ábrándos, nem világos fejű politikusnak tüntette fel. E jellemzést alapvonásaiban az utókor valószínűleg meg fogja erősíteni.

Egy nemrégiben megjelent, nagyon érdekes könyv, Duruy Viktor, Napoleon volt köz-

oktatásügyi miniszterének naplójegyzetei, érdekes vonásokkal egészítik ki Napoleon jellemrajzát és a mi történetileg nagyon fontos, újabb világosságot vetnek a császárnak minisztereihez való viszonyára. A milyen érdekes Duruynek pályafutása, ki középiskolai tanárságból a miniszterségig vitte, ez a pályafutás még sokkal jellemzőbb a császár felfogására és világnézetére nézve.

Duruy nemcsak hogy híve volt Cavaignacnak, Napoleon ellenjelöltjének, hanem az államszín ellen szavazott és élesen nyilatkozott az ellen. E miatt felettes hatósága sokat üldözte. Bár történelmi munkái révén jeles hírnévre emelkedett a tudományos világban, előrehaladni nem tudott. Még a főigazgatóságról sem mert álmodni, bár érdemeinél fogva rászolgált erre az előléptetésre.

Életének a szerencsés véletlen adott nagy fordulatot. Randon tábornagy irodalmi embert keresett, hogy az segítsen neki egy röpiratot megszerkeszteni. Randont ugyanis, mint algéri kormányzót állásától felmentették és utódjává Napoleon herceget tették meg, ki elődjétől egészen elütő rendszert kezdeményezett. Ezt akarta Randon publicista bírálat alá venni és erre kereste Duruy segítségét.

Az okos tanár azonban figyelmeztette, hogy nem tartja helyes eljárásnak, ha ő utódját megtámadja. Inkább olyanformán szerezzen magának elégtételt, hogy számoljon be kormányzóságának egyes tényeiről, egész rendszeréről és bízza a közvéleményre a régi és új rendszer összehasonlítását. A tábornagyot ez a tanács meggyőzte és a tanár utasítását híven követte. Midőn azután egyszer a császár kabinetjében az asztalon megpillantotta Duruy római történetét, ráterelte a beszélgetést és Napóleon érdeklődéssel kérdezte, hogy ismeri-e a munka szerzőjét.

— Hogyne, — szólt a tábornok — nagyon derék ember.

— Én is szeretnék vele megismerkedni, küldje egyszer hozzám, — szólt a császár.

Duruy megjelent a kihallgatáson. A császár, kit a római történelem nagyon érdekelt és a ki tudvalevőleg Julius Caesar életét is megírta, mindenféle tudományos kérdést vetett fel a római gentesről, kúriákról, a plebejusokról és egyebekről, mire azután a beszélgetés Augustusra terelődött. Már most a tanár úr nem lett volna igazi tanár, ha ezt az alkalmat fel nem használja arra, hogy didaktikailag lépjen fel és meglehetősen szerencsétlen példáló-

zást is koczkáztatott meg. Duruy t. i. Augustus jellemzésére azt hozta fel, hogy a birodalom sorsa egészen a császár személyéhez volt kötve és hogy Augustus elmulasztotta a kormányrendszert szerves intézményekben kiépíteni. Ez volt az oka, tette hozzá nagy bölcsen a tanár úr, hogy a római császárok közül negyvenen erőszakos halállal múltak ki.

Duruy az audiencia után keserű szemrehányást tett magának tapintatlansága miatt, mert a személyes uralomra és a merényletekre való célzás, melyek amannak szükségszerű következhesei, alapjában véve egészen felesleges kellemetlenkedés volt. De éppen itt mutatkozott a császárnak igazán imponáló jelleme. Valaminthogy ügyet sem vetett Duruy ellenzéki pártállására és antibonapartistikus magatartására, épp úgy helyén nem való, elhamarkodott megjegyzésére sem hederített. Az első találkozásnál történtek ellenére, a császár később gyakran felkereste a tanárt bizonyos kérdésekben és végre Mocquard kabineti titkár felkérte Duruyt, hogy bizonyos kényes természetű államiratok megfogalmazásában segítségére legyen.

Így lőn alkalmá Napóleonnak Duruy-el nemcsak római történelemről, hanem más dol-

gokról is beszélni, míg végre közoktatásügyi miniszterré ki nem nevezte.

Duruy sem minisztersége előtt, sem azután nem szakított az őszinte szokimondás erényével és valóban bámulatos, hogy a császár, a ki akkor hatalma tetőpontján állott, mily türelmesen fogadta a néha még ostyába sem igen burkolt keserű igazságot. Duruy például hibáztatta, hogy a császár Julius Caesarról szóló munkájában azt a tételt állította fel, hogy: «Ha a társadalom végveszedelembé rohan, akkor teljesen jogosult hazafiúi cselekedet az orvoslásnak még a törvényesség megsértésével való megkísértése is.» Duruy erre szárazon azt jegyezte meg, hogy: »Államcsínyek némelykor megeshetnek, de azokat nem jó az emberek emlékezetébe visszaidézni.» Nincs az a szerző, ha véletlenül nem is császár, ki olyan engedelmesen hajtott volna a kifogásra, mint Napoleon és az ellenzett mondatot törölte. Duruy folytatta a bírálatot és ellenvetést tett a providenciális fogalom ellen, mely tudvalevőleg nagy szerepet játszott Napoleon eszmevilágában.

A régiek ezt fátumnak nevezték, mi gondviselésről beszélünk — monda Duruy. — Ez a homályos fogalom nem egyéb, mint a

történelmi események megmagyarázásának szerencsétlen kísérlete.

— De hisz az szörnyűség, a mit ön beszél — kiáltotta a császár.

— Bocsánat felség, — válaszolta Duruy — a történelemben nem szabad gondviselésről beszélni, különösen pedig akkor nem, ha arra azért hivatkozunk, hogy így felelősségünket csökkentjük.

A kételkedők talán azt fogják mondani, hogy ezeket a négyszemközt lefolyt beszélgetéseket azzal a célzattal hozták nyilvánosságra, hogy a minisztert mint hajthatatlan, a trón előtt hősies szókimondással megálló férfit mutassák be. De e beszélgetések hitelességét az teszi valószínűvé, hogy a miniszter hivatalos felterjesztéseiben ugyanezzel a hanggal találkozunk. Így a Renan felfüggesztése ügyében felterjesztett emlékiratban a következő kitétel találjuk: «Esedezem, hogy felséged ne örvendeztesse meg ellenségeit és álbarátait azzal, hogy Renan felfüggesztését kimondja.

Azt akarja felséged, hogy III. Napóleon nevében olyasmit tegyenek, a mit X. Károlynak minisztere nem merészelt megtenni. Én a felfüggesztési rendeletet csak úgy ellen-

jegyezhetem, ha felséged egyszersmind felmentési kérvényemet is elfogadni kegyeskedik.»

A párisi érsek ugyanis elég ügyes volt ellenfelterjesztésében finom kortesézszzel a plebiscitum előtt álló császárt a következőre figyelmeztetni: «A püspökök mögött áll 40.000 lelkész és sok millió polgár, kiknek megedésére a kormánynak ugyan nem okvetlenül van szüksége, de mégis kár volna, ha a kormány ezeknek szimpátiáját elveszitené és vallásos érzelmeiket figyelembe nem venné.» Képzeltető, hogy milyen helyzetben volt a császár az érsek és a miniszter háborúskodása alatt. Egy másik felterjesztésében, a melyben Duruy a többi miniszterrel szemben a sajtószabadság ügyét védelmezte, a miniszter így nyilatkozott: «Minisztertársaim azt hiszik, hogy ők maguk gondolkodhatnak és cselekedhetnek a többi polgár helyett. Ily rendszer lehetséges addig, a míg a császár él. De hihető-e, hogy fia folytathatná ezt a diktatúrát és vajjon jó volna-e ez az ország jövőjére nézve? A miniszternek érdeke a mozdulatlan csend és hallgatás, mert úgy kényelmesebben lehet dolgozni. De a császár a dolgokat magasabb szempontból nézi. Felséged látja, hogy a világ nem a czézárizmus felé hajlik. Miért pazarol-

juk mi minden erőnket arra, hogy a természetes fejlődés kerékkötői legyünk?»

Jellemző az egyik, 1863 október 14-iki keletű felterjesztés következő kitétele: «A gyöngék és erőszakosak mindig ellenállottak a velük ellenkező párton állóknak, kiket egyszersmind ellenségnek is néztek. Ilyenek voltak az angol I. Károly és II. Jakab, a francia X. Károly és Miklós orosz czár. Az erősek idejekorán engednek és megmentik az országot és a dinasztiaát. így cselekedett IV. Henrik és III. Vilmos. Ha Paris három század előtt megért egy misét, akkor Franciaország bizony most is megér egy kis szabadságot. Felséges uram! Gondoljon a fiára. Hiszen még I. Napoleon is azt mondta a fiáról: «Ezt alkotmányos fejedelemmé fogom nevelni».

Ha a királyok jellemének nagyságát amaz őszinteségnek mértéke szerint ítéljük meg, melyet tanácsosaiknak engednek, akkor III. Napóleont a koronás fők közt talán a legelső helyre kell tennünk. Felkelti rokonérzésünket az is, hogy a császár az érintkezésben nagyon feszélytelenül viselkedett. Így volt lehetséges, hogy Duruy a császár elnöklése alatt tartott minisztertanácsban egyszer arra ragadtatta magát, hogy a császár előadása végén, melyben a

sajtó szabadsága mellett érvelt, a többi miniszter nagy ámulatára így kiáltott:

— Bravo, sire!

A különben oly komor császár elmosolyogta magát.

A kultuszminiszter naplója érdekes betekintést nyújt a császári udvar belső életébe. Duruy könyvének valódi jelentősége azonban abban áll, hogy bizonyos ferde és helytelen fogalmakat segít helyreigazítani. Az irodalom általában arra hajlik, hogy az udvart, különösen a hírhedt Napoleon udvarát, mint az álnokság, gonosz cselszövények és aljas meghunyászkodás színterét mutassa be. Ez általánosságban így lehet, de közel ebről tekintve és szavahihető tanúság és okmányok alapján azt látjuk, hogy nagy mértékben találni az udvarnál férfias önérzetet, igazságszeretetet, magasztos érzelmeket, a közjó körül való buzgólkodást is, — talán épp olyan nagy fokban, mint némely demokrata-klub választmányában.

A PROTEKCIÓ.

Törvénykönyvben vagy közjogi művekben nem találni kádenciát arra, hogy mit tegyen a miniszter akkor, ha az uralkodó felesége, maga a császárné protegál valakit olyan hivatalra, a melyre az illető nem alkalmas. Felmerülhet-e egyáltalában ez a kérdés? Az ember azt hinné, hogy ilyen eset elő sem fordulhat, mert ha a pártfogolt méltatlan is — isten neki — méltatlanul nevezik ki, de mégis ki-nevezik. De nem így Duruy, kinek naplójából már közöltünk egyet-mást és ki a Tuillériák udvaroncjai közt, mint közoktatási miniszter, úgy látszik, a plutarchi hősök erényeire törekedett. De az erényes miniszter nagyon ügyes és élelmes is volt és ez esetben a becsületesség sokat vészit különben káros voltából. Mert a nagyon ügyes embernek még becsületesnek is szabad lennie minden nagyobb veszedelem nélkül.

És így a császárnénak előadta az okokat, melyek pártfogoltja ellen szóltak. A hatezer frank, melyet e hivatal megszüntetésével megtakaríthatnék, — úgymond — jól esnék ügyis sovány költségvetésemnek. A levelet természetesen úgy fejezi be, hogy várja a felsőges asszony parancsát. Eugénia nem engedte magát lefőzni a minisztertől és természetesen azt felelte, még pedig császári szükségességgel: Helyeslem indokait és indítványához hozzájárulok. A szóban forgó állás, melyért a császárné a szent protekció nevében fáradott, csak egy tanfelügyelőség volt és az ember igazán azt hihetné, hogy egy miniszter kedveskedhetnék császárnéjának az ilyen hitvány kis hivatallal, még akkor is, ha ez a sovány tanügyi tárczát meg is terhelné hatezer frankkal.

Egy más protekciós esetben azonban sokkal rosszabbul járt szegény Duruy. Egy német szemorvos szerencsés operációt végzett a császárné anyján és Eugénia azt kívánta, hogy a kitűnő műtöt tanszékkal jutalmazza meg a párisi egyetemen. Ezt a miniszter megtagadta. A császárné nagy haragra lobbant és az udvari bálon heves jelenetet rögtönzött, melyben teljesen megfélemezte magas rangjáról. A mi-

niszter nem vesztette el lélekjelenlétét, hanem azt mondta:

— Felsőleges asszonyom, látom, hogy magyarázatot kíván tőlem, kegyeskedjék meghallgatni a szomszéd teremben.

A miniszter előrement, a császárné követte. A mellékterembe érve, a miniszter azt mondta.

— Felsőged azt az elégtételt vette magának, hogy engem alaposan lehordott. Ezennel ajánlom magamat.

Szólt és a császárnét a faképnél hagyta. Az udvaroncok, kik elképedve nézték végig a jelenetet, magatartásukkal elárulták, hogy Duruyt bukott embernek tartják. De úgy látszik, hogy Eugénia, bár könnyen fellobbant, haragtartó nem volt. A következő minisztertanácson, a melyen férje távollétében mint régensnö elnökölt, czédulát küldött Duruynek, melyre azt írta:

— Ugyebár kollégák között teljes vitatkozás! szabadság van?

Ez az incidens tehát elég jól végződött.

Még egy nagyon jellemző protekciós esetet érdemes megemlítenünk. Duruy már hosszabb ideje ismeretségben volt a császárral és őszintén el is mondta neki, hogy 21 éve szolgál már és még nem léptették elő. A császár egy

szép napon, a midőn Rouland közoktatásügyi miniszter egy Chaumié nevű jelöltet, fia tanítóját terjesztette fel a főigazgatói állásra, elrendelte, hogy ezt az állást Duruynek adják. A császár pártfogoltja tehát szembenállott a miniszterével. Ebből azonban nagy baj lett. A miniszter magához hívatta a szerencsétlen kegyenczet, kinek szemére vetette, hogy cselszövésekre adja magát és hogy a Tuillériákban ellene dolgozik. Pedig nagy jóakarója vagyok — így fejezte be hozzáintézett szavait a tanügyek legfőbb öre — és jól tudja, hogy önnek szántam egy tanári állást az Ecole normale-on.

— De kegyelmes uram, most hallom ezt először, — szólt *Duruy* és a miniszter kívánságára a császárnak a következő levelet írta:

Felséges Uram! Ma volt szerencsém a közoktatásügyi miniszter úrral beszélni és sietek felségednek hálás köszönetet mondani. A miniszter úr a főigazgatói állásra nézve már előzőleg kötelezettséget vállalt, melyet kínos volna megszegnie. A mi engem illet, nagyon sajnálnám, ha én volnék az oka annak, hogy felséged egyik kiváló és hű szolgájának kellemetlensége lenne. Kü-

lönben az az állás, melyet a miniszter úr felajánl, reám nézve valódi előléptetés.

A császár a cseréhez hozzájárult és ez a vonás is mutatja, hogy III. Napóleon zsarnoksága, közelebről nézve, sokkal kedélyesebb volt, mint azt általában hitték.

A császárné maga eleinte nagyon kedvelte Duruyt, kiről hallotta, hogy a rettegett «libre penseur»-ök fajtájához tartozik. Eugénia személyesen is meggyőződhetett arról, hogy milyen kellemetlen doctrinaire-rel van dolga, mert a mikor a miniszternek a Saint-Cloud-kápolnában odanyújtotta a szentelt vizet, Duruy azt egyszerűen nem fogadta el. A császárné azt hihette, — így magyarázza Duruy rideg magatartását — hogy én el akarom titkolni meggyőződésemet és az ő kedvéért engedni fogok elveimből. Veszedelmes lett volna ezt az illúziót felkelteni benne. Eugénia különben vallásos buzgalma daczára sem volt annyira bigott, hogy mindenben vakon követte volna a papokat.

Dupanloup, az orleánsi püspök például valószínű hadjáratot indított a világi nőnevelő intézetek ellen, a mi nem gátolta a császárnét abban, hogy ne pártolja azokat szívvel-lélekkel és támogatásukra még czivillistájából is ál-

dozzon. Egyáltalán nagyon komolyan érdeklődött a nők oktatása iránt és annyira ment, hogy a Figaro-ban azt olvasva, hogy Oroszországban megengedték a nőknek az egyetemek látogatását, kivágta az illető közleményt és a miniszternek azzal a megjegyzéssel küldte be, hogy «Pétervárt lefőznek bennünket, noha mi pendítettük meg eredetileg azt az eszmét, hogy a nőket az orvosi pályára bocsássák. Íme, az oroszok ezt gyorsabban nyélbe ütötték».

Duruy általában úgy mutatja be a császárnét, hogy nagyon eszes, komoly politikai képzettségű asszony, ki a minisztertanácsban férjének tanácsosaival konferálva is megállotta helyét. Tehát egészen más volt a valóságban Eugénia, mint a milyennek a nagyvilág ismerte, melynek őt következetesen mint frivol divatkirálynét mutatták be. Hogy valóban szeretetreméltó volt és kedvessége túlment a hivatalos szeretetreméltóság határán, melyet rendszeren a tapasztalt kabineti titkárok szabnak elő a leereszkedő uralkodóknak, bizonyítja Duruynek egyik kis levélkéje, melyet miniszter nem írhatott volna császárnénak, ha ez olyan lett volna, a ki úgyszólván mindig csak koronával a fején érintkezik a többi halandóval.

Az említett kis billet így hangzik:

«Asszonyom! — a francziában a császárnénak a megszólításban ugyanaz a cím jár ki, mint a polgárnőnek. — Bocsánatot kérek, hogy ma utcai öltözetben jelentem meg azon a tanácskozáson, melyet összehívni méltóztatott. Azt hittem, hogy csak tizen-tizenketten leszünk ott, kik felséged utasításait fogadjuk. Ezennel megbírságolom magam ügytelenségemért és 500 frankot ajánlok ama jótékony célra, melynek érdekében tanácskoztunk».

Eugénia így felelt:

«Kedves Duruy! Hazajövet vettem levelet. Valóban nem vettem észre az említett öltözeti detailt. Ilyen áron nagyon szívesen kizárnék örök időre minden frakkot és fehér nyakravalót. Szívből köszönöm adományát és számítok rá, hogy támogatása majd nagyot lendít egyesuletem dolgán».

És itt ki kell vetnünk azt a kérdést, a mely mindenkit nagyon érdekel, ki a közvélemény áramlataival foglalkozik. Hogy eshetett, hogy a hatalmas Eugénia még annyit sem tudott kivinni, hogy a világ elismerte volna nagy intelligenciáját, komolyságát és jóakarátát, mint a hogy azt valósággal meg-

érdemelte volna. Mitsem bizonyít az, hogy férjének és neki magának nagy ellenségei voltak. Viszont Eugéniának volt külön irodalmi udvara; a legkiválóbb francia írók: Edmond About, Sardou, Feuillet, Merimée, Girardin állandóan kíséretében voltak és valósággal rajongtak érte. Minden hatás nélkül maradtak volna azok a ragyogó, behízelt modorban írott cikkek és jellemrajzok, különösen midőn komoly alapjuk volt? Hát vajjon érdemes volt-e a francia szellemi világ javával barátkozni, ha ezek megengedték, hogy császárnéjukat, ki nagyon okos, derék, érdekes, sőt bájos egyéniség volt, Fredegunda és Brunhilde képében állítsák a világ elé, ki frivol szeszélyeivel és léha könnyelműségével tönkre teszi férjét, fiát és egész dinasztiáját? A dolog majdnem megmagyarázhatatlan. Hisz Edmond About, a közvélemény egyik fővezére, a császárné egyik legnagyobb bámulója, ellenállhatatlan bájjal írt és remekül értett ahhoz, hogy nézetét úgyszólván reáoktrojálja a közönségre. Csak egy ponton volt hiba. Edmond About nem írt igazat. Okos ember létére úgy írt, hogy meggyőzze a közvéleményt. A hatalmasoknak átka, hogy általában azt tételezik fel róluk, hogy csak hízélgéssel nyerhetők

meg, miért is senki sem védi érdekeiket komolyan, elfogulatlanul és tárgyilagosan, hanem olyanformán, hogy ez csiklandozza hiúságukat. Ha «Voltaire unokája», a hogy About-t szokták nevezni, csak annyit mondott volna, a mennyi az igazságnak megfelel, t. i., hogy a császárné komoly, szellemes és érdekes egyéniség, a compiegnei estélyeken lehetlenné tette volna magát. Nem volt a kiváló íróban elég jellemnagyság arra, hogy kihívja az udvaroncok mosolygását, kik bizonyára mókáztak volna azon a száraz hangon, melyen ő ilyenformán a világ legbájosabb asszonyáról irt volna.

E ferde helyzetben szegény About túlzásba esett és folyton arról beszélt, hogy a császárné, mint Szent Genovéva, Paris városának védszentje, látogatja a kolera-kórházakat, civillistája nagy részét a szegények közt osztja szét és maga viszi az adományokat a padlásszobákba. Ez talán tetszhetett a császárnénak, az udvar mindenképpen el volt ragadtatva, de a párisiak kétkedően mosolyogtak e meséken. Ha a közvéleménynek választása van jó és rosszakarató túlzás közt, akkor a pesszista felfogásnak ad hitelt. About ragyogó stílusa tehát teljesen eltévesztette hatását és

imádott császárnéja, daczára ékes dicshimnuszainak, mint a kor egyik démoni alakja szerepelt, népeknek megrontója és háborúnak fúriája. Ez volt a közvéleménnyel szemben Eugéniának külön tragédiája. Harmincz évvel trónja elvesztése után kezd derengeni az igazság hajnala és a részrehajlatlan történelem igazságot szolgáltat a megrágalmazott, üldözött asszonynak, a ki iránt az egykorú közvélemény, a legügyesebb fortélyok daczára is, mindvégig kíméletlen és kegyetlen maradt.

EUGÉNIA.

A napóleoni katasztrófa főszereplői már majdnem mind sírba szálltak, egyedül a nyolczvenesztendős császárné maradt itt, mint a fájdalom élő szobra. Eugénia császárné történelmi pozíciója attól függ, vajjon igazán fő-része volt-e a német-francia háború előidézésében vagy, sem. Igaz-e az a neki tulajdonított mondás: «C'est ma guerre, ma petite guerre à moi», a melylyel a hadüzenet felett való örömet fejezte volna ki. Vagy ama hamis legendák közé kell-e sorolni ezt a röpke szót is, a melyek a történelem szent csarnokát mérges gaz módjára lepik el.

Eugénia felelőségéről pro és kontra egész könyvtárt írtak össze. A szerzők legnagyobb része Eugénia bünszerzősége mellett erősködik. A császárné legveszedelmesebb ellenségei azok az írók, a kik affektált meghatottsággal körülbelül így fejezik ki véleményüket: Meg-

hajlok a nagy tragédia előtt és diszkréten hallgatok. Eme színlelt tapintattal való átsiklás sokkal lesújtóbb hatással van, mint a legerősebb vád, a melylyel a császárnét illetik.

Lano, Geffcken és egy sereg más szerző nem kételkedik Eugénia bűnösségében és körülményesen elő is adják, mint idézte elő a császárné a háborút. Azt állítják, hogy Eugénia a július 5-én és 14-én tartott minisztertánácson mindent elkövetett, hogy a Poroszország és Franciaország között felmerült konfliktus halálosan elmérgesedjék.

Milyen elvakult szenvedély, vagy életbevágó érdek hajtotta a szerencsétlen asszonyt erre a tette, ha az tényleg az ő műve volt? Vádlói nagy bőven fejtegetik az indító okokat, a melyek — szerintük — majdnem kényszerítő hatással voltak a császárnéra vagy legalább is teljesen megmagyarázzák a sötét elhatározás titkos rugóit.

A császárné — azt mondják — nem szerte a szabadelvű fordulatot, a melyet az Ollivier-kabinet 1870-ben inaugurált. Az újonnan megadott sajtószabadság uralma alatt rendkívül mérges támadásokat intéztek ellene és a dinasztia ellen. A császárság tekintélye Mexiko

és Königrätz óta szemelláthatólag hanyatlott. A közvélemény a königrätzi csatát és a luxemburgi affért, miután Napóleonnak nem sikerült ezt a csekélyke területet annektálni, Franciaország nagy vereségének tekintette, a melyet Bismarck diadalmas politikája mért Franciaország fejére.

Ha nem sikerül valami nagy külügyi vívmánnyal ezt a csorbát kiköszörölni, akkor a dinasztia ellenségei kiaknázzák a kudarcz kedvezőtlen hatását és a helyzet olyan válságos fordulatot vehet, hogy ha a császár fenn is tudja magát tartani, de fiának akadálytalan trónrajutása már nagyon kérdésessé válik.

Ezek az aggályok szorongatták, tépték Eugénia szívét. Az úgynevezett szélsőjobb, az abszolutista párt, a mely a liberális áramlat felülkerekedése következtében megbukott, a maga céljaira aknázza ki ezt a pesszimizmust. Minduntalan azt hangoztatta a császárné előtt, hogy férjének előbbi korlátlan hatalmát vissza kell szerezni, mert csak ily módon biztosítható a dinasztia sorsa. De hogyan lehetne a régi személyes uralmat újra feltámasztani? A dolgok rendes menetében nem volt rá kilátás. Ilyen reménnyel csak egy szerencsés háború, mint pl. a krími vagy az olasz győ-

zelem kecségtetett, mert a nemzet a dicsőség fejében biztosan lemondana szabadelvű aspirációiról. Háborút a nyomorult luxemburgi határ vár miatt nem lehetett kezdeni. De a Hohenzollern trónjelöltség azzal a félelemmel töltötte el a népet, hogy Poroszország, ha egyik hercege Spanyolországban trónra jut, úgyszólván bekeríti Franciaországot a Rajna, a Vogecek és a Pyreneusok felől. Az izgatottság és a csalódott féltékenység óriási hullámokat vetett. Megjött a várva-várt alkalom: a nemzeti becsület nevében vívott harcban győzelmet aratni! A hadsereg győzelme után, a melyben senki sem kételkedett, múlhatatlanul bekövetkezett volna a császár személyes uralma.

Ilyenforma argumentációval ugratták be a császárnét, úgy hogy ez a háborúban látta az ingadozó trón legjobb biztosítékát és ezért a Poroszországgal való megmérkőzést erőnekerejével sürgette. Ez ellen az általánosan elterjedt felfogás ellen egy német ember, a híres Sybel, erélyesen síkra szállt. Csak azért nem mondjuk, hogy középkori lovagiassággal védelmezte Eugénia ügyét, mert az ábrándozó lovagok nem küzdöttek olyan hatalmas fegyverekkel, mint a minöket a politikai éleslátás,

a modern tudás, a lelkiismeretes kutatás a történetírónak nyújt.

Sybel általában egészen másnak mutatja be a császárnét, mint a legtöbb történetíró. A császárné — szerinte — nagyon eszes, higgadt és határozottan politikai tehetséggel megáldott egyéniség volt. A szellemi képességéről elterjedt véleménynek nagyon ártott az a körülmény, hogy két évtizeden át mint Európa divatkirálynője szerepelt. De a divatpompából nem lett volna szabad ilyen kedvezőtlen következtetést vonni, mert, mint ragyogó szép asszonynak (a kemény Bismarck az 1857-iki kiállítás alatt azt írta Parisból: Eugénia a kiállítás clou-ja; túlragyog minden kiállítási csodát), továbbá mint császárnénak a luxus úgyszólván természetes jogaihoz tartozott, sőt majdnem kötelessége volt, mert férje, a kinek a fényes reprezentálás egyik politikai segédeszköze volt, kifejezetten követelte a kápráztató fényűzést. A közvélemény azonban nem úgy nézte a dolgot. Eugéniát frivolitással, élvhajhászással vádolta, általában léha, felületes teremtésnek tartotta, a kinek a legveszedelmesebb passziója az volt, hogy politikai intrikákat szőtt és asszonyi szeszélyét és becsvagyát sokszor, legutóbb a nagy háború

kitörésekor, férje elgyöngülése folytán diadalra juttatta.

A valódi Eugénia azonban egy csöppet sem hasonlított ahhoz a torzképhez, a mely kortársainak képzeletébe befészkelődött. Hogy az igazi császárnét uralkodása alatt nem ismerték jobban, az részben oda vezethető vissza, hogy arczképét a szabadelvűek pártszenvédélye vagy az udvaroncok aljas hízelgése festette, úgy az egyik, mint a másik hamisan mutatta be Eugéniát a nyilvánosság előtt. Bukása bizonyos mértékben erkölcsi rehabilitációja volt. Senki sem üldözte őt többé, mint a klerikálizmus vagy az abszolutizmus pártfogóját, másrészt senki sem hajhászta többé kegyét. A szomorú katasztrófa pillanatában beállott hát reá nézve az elfogulatlanság és igazság korszaka. Kiderült, hogy a frivol divatkirálynő szerepe csak külső, félig-meddig kötelező szerep volt, de korántsem abszorbeálta a császárné jelentős egyéniségét.

A mennyiben a császárné politikai befolyást gyakorolt, ez talán néha téves, de mindig jól megfontolt, higgadt nézet alapján történt, a melyet talpraesett argumentációval tudott védelmezni. Eugénia ellenezte az olasz egység támogatását, részben azért, mert bigott volt,

de főleg azért, mert nem várt attól semmi jót Franciaországra nézve. Ha azt hiszi, — így szólt gyakran férjéhez — hogy az olaszok hálások lesznek nagy áldozataiért és hogy azok fejében hű szövetségesre talál bennük, akkor nagyon csalódik. Az események igazat adtak a császárnénak.

Eugénia legjellemzőbb vonásainak egyike, hogy a családban a mumus szerepét játszotta. Az államcsínyek kegyetlen hőse otthon csupa lágyszívű szentimentalizmus volt, a ki felett kis fia feltétlenül zsarnokoskodott, holott a mamától félt. Ez férfit akart belőle nevelni. Kemény fegyelemre fogta és megtiltotta az udvaroncoknak, hogy kezet csókoljanak a gyermeknek. Az udvari pletyka még azt is híresztelte, hogy «Lulu» annyira félt szigorú anyjától, hogy nevetni sem mert jelenlétében. Az atya és a gyermek minduntalan konspiráltak, hogy a mama kemény pedagógiájának tilalmait megkerüljék. A léha divathölgy, ha csak divathölgy lett volna, nem vette volna olyan komolyan gyermeke nevelését. Trónörökösökkel sehol a világon nem szoktak túlszigorúan bánni, pláne nem a felséges mamák.

Íme, mint zsugorodik össze a tüzes, spa-

nyolvérű Eugéniáról elterjesztett képzelem, ha azt a történetíró szemüvegén át nézzük.

Eugéniában dominált a higgadt, realiztikus, számító ész. Eme tulajdonsága nélkül a parti e-hajhászó, szegény spanyol grófnő sohasem lett volna császárné, legfeljebb a császár kedvese. *Eugénia amaz angyalképű, aranyszőke beauték közé tartozott, a kikről az emberek nem is sejtik, mennyi hűvösség, prózaiság rejlik az ábrándos hüvelyben.* Eugénia nem volt keményszívű, csak élesen látott. Nem táplált hiú ábrándokat, ő úgyszólván dezilluzionálnak született. Emberismeretben, ítélőképességben határozottan felette állt a császárnak, bár ezt Európa húsz esztendőn át elsőrangú politikai zseninek tekintette.

Napóleon szentimentális, ingadozó, úgyszólván ködbeburkolt intelligencia volt, míg a császárné érzelmeinek és szenvedélyeinek szigorú önfegyelemmel tudott parancsolni. Udvaránál, a hol a pletyka egyetlen szép asszonyt sem kímélt meg, a legszigorúbb pamflettista sem mert flirtet vagy szerelmi intrikát ráfogni. Fogyatékos műveltsége, a mely a klastromban elsajátított ismeretekre szorítkozott, nagyon csorbította ugyan politikai kapacitását, de csalhatatlan tapintata és könnyű felfogása le-

hetővé tették neki, hogy minden kompromittálást kikerülhessen.

Ilyen asszonyról, és hogy ilyen volt, azt számtalan adat bizonyítja, nehéz elhinni, hogy eszeveszett fúria módjára nagy háborúba döntötte volna az országot. Ő jól tudta, hogy a császár nagybeteg, alig tartja magát lábon és hogy a lovaglás a súlyos altesti bajban szenvedő páczyensnek óriási kínokat okoz. Rouher volt miniszterelnök, a ki mindvégig bizalmas tanácsadója maradt, megsúgta neki, hogy a hadsereg bizony gyöngye és szövetségesei nélkül nem lesz képes Poroszországgal sikeresen megmérkőzni. Napoleon és felesége talán az egyedüliek voltak, a kik a háború kimenetelét kételkedve mérlegelték és a nagy katasztrófának egyik tragikus vonása, hogy az elvakult tömeg a palotában és az utcán a két koronázott bábut, ezek akarata ellenére, hajszolta háborúba és azután bűnbakok gyanánt feláldozta őket.

Lano Péter többrendbeli iratában különösen azzal vádolja Eugéniát, hogy a július 14-iki minisztertanácson a császárné szava döntött a háború mellett. Ez abszolúte nem igaz és a helyzet egyszerű feltüntetése bizonyítja, hogy más faktorok döntöttek és hogy az események

irányítása már akkor kisiklott a császári pár kezéből.

A konfliktus tudvalévőleg a hohenzollerni herceg spanyol trónjelölése miatt tört ki. Miután a francia követ ez ellen felszólalt és Emsben magánál Vilmos királynál tett lépéseket, Antal herceg, a trónjelölt Lipótnak atyja, annak nevében bejelentette visszalépését. Ez történt július 12-én. Erre Grammont francia külügyminiszter újabb követeléssel állott elő és Benedetti követet utasította, vegye rá Vilmos királyt, hogy hagyja helyben a herceg visszalépését, de sőt ígérje meg, hogy a jelöléstől a jövőben is el fogja tiltani.

A porosz király a híres emsi jelenetben ezt az utóbbi követelést határozottan visszautasította, de megmaradt annál, hogy helyesli a trónjelöltség visszavonását. Midőn Benedetti új audenciát kért, a király megüzente hadsegédével, hogy nem kíván erről az ügyről tovább tárgyalni, de a követet este búcsúkihallgatáson fogadta. Így állt az affér július 13-án.

Következő nap reggel 9 órakor összeült a francia minisztertanács, hogy ezt az ügyet a másnapi kamarai ülésre előkészítse. Elhatározták, hogy beérik ezzel az eredménnyel és

lemondanak a tervbe vett mozgósításról. — A tanácskozás befejezése után azonban híre jött, hogy a poroszok behívták a tartalékosokat. Ennek következtében a minisztertanács délután újra összeült, a hadügyminiszter sürgette a meghatalmazást az előkészületek megtételére. A városban nőttön-nőtt az izgatottság, mert azt regélték, hogy a király indulatosan rárivallt a követre, hogy többé ne alkalmatlankodjék neki, a mint hogy a ponyvairódalom váltig ragaszkodott ehhez a verzióhoz. A miniszterek tudták Benedetti sürgönyeiből, hogy az audencia megtagadása nem történt sértő módon, annál kevésbé, mert hisz utóbb Vilmos búcsúkihallgatáson fogadta Benedettit. Végre is a tényleges eredmény, a jelöltség elejtése a francia politika győzelmét jelentette; a közvélemény felháborodása tehát sehogyan sem volt igazolt. Egyébként elhatározták, hogy európai kongresszus egybehívását fogják indítványozni, a melyen a dinasztiai tagjainak a trónjelölésből való kizárását, a mely eddig csak szokás volt, most kötelező jogszabályként fogják kimondani.

A tartalékosok behívását, a melyet Leboeuf hadügyminiszter sürgetett, nem rendelték el. Ezzel oszlott szét a július 14-én tartott má-

sodik minisztertanács. Ezeken a császárné nem vett részt. Napóleon hat órákor megjelent az ebéden és a jelenlevő főtiszteket így szólította meg:

— Hát csomagoltak-e már az urak a hadjáratra?

— Igen, igen — hangzott fel a tüzes válasz.

— Nohát, csak tessék megint kicsomagolni, — így szólt a császár — mert a háborúból nem lesz semmi.

Az ebéd kitünő hangulatban folyt le. Az ebéd vége felé a külügyminisztert jelentették be, a ki a kormánypárt, vagy inkább az udvari párt vezérét, Dávid Jerome bárót hozta magával. Az urak sürgős audenciát kértek és a császár rögtön fogadta őket. Tíz óra tájban tartották e nap harmadik minisztertanácsát. Erre Eugéniát is meghívták. Grammont előadta, hogy Bismarck körlevélben az összes udvarokat értesítette, hogy a francia követnek azt üzenete Vilmos király, hogy nem fogadja. Ez pofon Franciaországnak! — kiáltotta Grammont. A császár még mindig iparkodott kibúvót találni és előhozakodott a kongresszus eszméjével.

— Sire, — heveskedett Grammont — én

öt perczig sem tartom meg tarczámat, ha ehhez az ideához ragaszkodik.

Még azok a miniszterek is, a kik előbb a békés elintézés mellett kardoskodtak, a harczy pártra mentek át. A háború-üzenetet elhatározták. A császárné is a mellett volt.

Ebből a hiteles előadásból kiderül, hogy Eugéniának nem is állt módjában, hogy nagymérvű befolyást gyakoroljon. A minisztertanács a háborút a berni és a müncheni követnek a sérelmes körlevélről szóló jelentése alapján határozta el. A minisztertanács után Eugénia borús arczczal fordult Parieuhöz, az államtanács fejéhez: Mit szól ehhez a fordulathoz?

— Csak Anglia segíthetne rajtunk valami közvetítő indítvánnyal.

— Igen, igen, az jó volna — monda a császárné felderülve, mint a ki szalmaszálba kapaszkodik.

A hadüzenet kihirdetését követő nap a saint-cloudi parkban sétáltak. A harczy szenvedélytől és poroszgyűlölettel mámoros Paris örömrivalgása oda is felhangzott. A császárné — így meséli madame Carette, első udvarhölgy — komor és lehangolt volt.

— Még ha a háború szerencsésen fog is

végződni — így szólt a császárné — mennyi pusztulás, mennyi szenvedés lesz a következménye! Ha pedig, ne adja Isten, vereséget szenvedünk, akkor a legborzasztóbb forradalom fog kitörni, a mely ezt az országot valaha marczangolta.

Valóban, így nem beszél a harczy vágytól izzó Brunhilda, a ki véres háborúban keresi családja fényét és dicsőségét.

Ártatlannak kell tehát Eugéniát mondanunk? Nem. A felelősség őt is terhelj, de nem olyan mértékben, mint az elterjedt nézet híreszteli.

Türr tábornok, a kivel erről a kérdésről több ízben beszéltem és a ki közvetlen tapasztalatból ismeri a háború előzményeit s így azoknak egyik legalaposabb megítélője, szintén ezt a nézetet vallja.

Eugéniának legnagyobb bűne talán az volt, hogy az abszolutista pártnak megengedte, hogy nevével visszaéljen. Ez a párt, a mely a császárné pártjának nevezte magát, legerősebben izgatott, tüzelt a háború mellett. Ennélfogva a kamara többi pártja azt hitte, hogy a háború elhatározott dolog az udvarnál. Senki sem akarta magát túllicizáltatni a népszerű állásfoglalásban, nehogy úgy lássék, mintha kevésbé

érzékeny volna a francia becsültre és mintha nem akarna mindent elkövetni a sértés megtorlására, így fejlődött ki a harci lárma. Az udvart tévedésbe ejtették ezek a tüntetések. A császár azt hitte, hogy ha meghátrál e népszerű háború elől, gyávának fogják nevezni és a dinasztia kárát fogja vallani.

Ilyen ámitgatás, ilyen kölcsönös félrevezetés folytán pottyantak bele a háborúba. Ha terheli is bizonyos mértékben a felelősség Eugéniát, korántsem mondható a háború szerzőjének. Annyi tény, hogy ő bűnhődött legjobban az összes bűnrészesek közül. Mert sorsa magában foglalja Niobe siralmát, egy dinasztia bukását és egy büszke, hatalmas nemzet keserves megalázását.

AZ ELSŐ HABSBURG.

A történelem alig ismer dinasztiát a Habsburgin kívül, mely *hétszáz* esztendőn át az uralkodóknak szakadatlan sorát adta volna a világnak. A királyi családok virágzása rendszerint nem tart tovább néhány generácziónál és a leghíresebb dinasztiák, a Bourbonok, a Stuartok nem tartották meg a trónt átlag 300 évnél tovább, az Orleánsok, Napoleonidák ennél is sokkal rövidebb ideig.

Habsburg Rudolf 1273-ban nyitotta meg a családjabeli uralkodók sorát, nemzetsége már akkor is az ősrégiekhez tartozott és eredetét hitelesen visszavezette Guntranra, a ki 952-ben élt. A család ősanija, Rudolf felesége, Hohenberg grófné volt, a mely nevet most a trónörökös felesége viseli. A Habsburgok tulajdonképpen Elzászból származtak, kétszáz évvel Rudolf császár előtt Svájcban teleped-

tek meg és a Reuss és Aar folyók egybefolyásánál fölépítették Habsburg várát.

Rudolf egyéni kiválóságán kívül is, mint a legfényesebb dinasztiaik egyikének megalapítója, érdekes és figyelemreméltó alak. Irodalmi sorsa azonban meglehetősen mostoha volt.

A római költő azt mondja, hogy a halhatatlanság is némiképp szerencse dolga. Sok kiváló hős harczolt Agamemnon előtt is, de tetteik emléke velük együtt sírba szállott, quia carent sacro vate, mert nem akadt ihletett költő, a ki küzdelmeiket megörökítette volna. El lehet mondani, hogy Rudolf császár is rosszul járt, a mennyiben alakja nem talált méltó életleíróra és nem vésődött bele plasztikus vonásokban a köztudatba. Ügy tudjuk, még emlékszobra sincs sehol; a speyeri dómban áll sírköve, a melyet a császár maga készíttetett és melyen egy korabeli művész nagyon jellemzően és megragadó természetességgel kifaragta alakját.

A császár legújabb biográfiája, a melyet Redlich Oszwald bécsi tanár írt, nem sokat fog lendíteni az uralkodó sanyarú irodalmi sorsán. E terjedelmes, oknyomozó kutatáson alapuló tudományos mű nem alkalmas arra,

hogy hősről plasztikus képet adjon. Redlich könyve hasonlít némileg a hatalmas mozaikképekhez, a melyek beborítanak egy rengeteg templomfalat, úgy, hogy a néző csak egy óriási kezét vagy lábát lát, de szeme nem öleli föl az egész alakot, mely milliónyi apró kövekből van összerakva.

De mi magyarok bizonyos elismeréssel tartozunk a jeles biográfusnak, mert tudományos lelkiismerete nem engedte, hogy a szokott módon elhomályosítsa a magyarok kiváló közreműködését a dinasztia megalapításában.

A német történetírás eddig csak kelleetlenül koncedálta, hogy IV. László a morvamezei csatában, mely a dinasztia sorsáról döntött, 15,000 harczossal vett részt, míg Rudolf egyéb csapatai összesen csak 2000 páncezós vitézből állottak.

Pedig igazán kár volt ennek az elvitázhatatlan ténynek mesterséges elhomályosításával sokat vesződni. Hiszen eléggé jártasak vagyunk mi a politikában, hogy ebből semmi érzelmi momentumokon alapuló következtést le ne vonjunk; csupán nemzeti büszkeségből, nem pedig más realisabb okból kívánjuk, hogy a morvamezei magyar csapatok

hőstette hazánk évkönyveiben méltó fényben legyen megörökítve.

Heine egyetlen mondatba foglalva így szokta jellemezni Napoleon életét: «Az ajaccioi jegyző fia, a ki Cézárak sarját vitte ágyába.» Rudolf császár életpályájáról ez a mondás kering: A szegény svájci gróf, a ki elnyerte a császári koronát és száz dicső uralkodó ösévé lett.

De Rudolf nem volt világverő, hódító zseni, mint Napoleon vagy Cézár, annál érdekesebb szemügyre venni azt a sajátságos helyzetet, a melyből ez a meteorszerű tüneményes életpálya kiindult és messze századokra kisugárzó fénynyel világított.

Rudolf korát talán úgy lehetne jellemezni, hogy akkortájt az állam, a haza, sőt a nemzet fogalma is majdnem teljesen ismeretlen volt. Államról csak ott lehet szó, a hol közjogok és kötelességek hozzák létre az állami közösséget. Erről a tizenharmadik században nem volt szó. A királyi hatalmat magántulajdonnak tekintették, mely a föld birtoklásán alapult.

Azt lehetne hinni, hogy ez a magánjogi alap a királynak óriási és korlátlan hatalmat biztosított. De ez nem áll.

A királyság nem gyakorolhatta jogait, nem szervezhetett közigazgatást másképpen, mint helyettesek által, a kik azonban a közhivatalt tulajdonjoggá változtatták át, úgy, hogy az uralkodónak a pusztá főtulajdon és hadiszolgálatokra való némi igény maradt meg csupán hűbérúri jogon. így fejlődött a hűbérrendszer önkénykedő országnagyjaival, oligarkáival és az államhatalom teljes elsatnyulásával. Csofálatos, hogy a konzervatív és feudális írók ezt a korszakot a teljes hatalmú patriarkális királyság aranykoraként szeretik feltüntetni és a modern alkotmányos, sokféleképpen megkötött monarkiát a hajdani abszolút királyság elkorcsosodásának tekintik. Éppen az ellenkezője áll.

Az aczélsisakos feudális király, a ki elvben föltétlenül rendelkezett minden földi hatalommal, a kit sem közvélemény, sem népképviselés nem feszélyezett, a valóságban nyomorúságos árnyékkirály volt, nem volt képes hozzáférti a nemzet erőforrásaihoz, hadserege a megbízhatatlan oligarkák jóvoltától függött és anyagilag olyan gyöngén állott, hogy az állam legfontosabb kérdése az volt, ki tartsa el a királyt és kíséretét utazásain s nem egyszer megesett híres és fényes uralkodókkal, Zsig-

monddal, 111. Frigyessel, Miksával, hogy a polgárok a hitelbe adott élelemért lefoglalták és megzálogolták a király podgyását.

Németországban különösen sajátyszerű fejlődés állott be, mely még manapság is érezeti hatását.

Nagy Károly a német királyságban, melyhez akkor Olasz- és Franciaország is hozzátartozott, a római világbirodalom megújítását látta. A pápa a Péter-templomban a német király fejére tette a római császári koronát és az orbis terrarum császárává avatta. A császárnak Itáliában kellett megvetni a lábát. Valamint az angolok Indiát Konstantinápoly kapui előtt védték, akként küzdött a hohensaufeni császár Pávia és Milánó mellett a német koronáért. Az olasz küzdelmeket, a pápával folytatott harczokat hasznukra fordították a német oligarkák és a birodalomból nagy területeket hasítottak ki, a melyeket teljesen függetlenekké tettek és a hol ők maguk szuverén uralkodók lettek.

Képzeljük el, hogy Csák Máté, Omodé és a Németujváriak sikeresen daczoltak volna Robert Károly hatalmával, képzeljük el, hogy ezek az ő kiskirályságukat három nemzedékre át tudták volna származtatni és Magyarország

területén Szent István koronájától független hercegségeket alapítottak volna.

Németországban ez valósággal megtörtént. A fejtelenség és züllés ennél fogva óriási módon elharapódzott és midőn a Hohenstaufen császári ház a pápával szövetséges oligarkák elleni harcban dicsőségesen elbukott, a német császári korona közprédává lett, a választófejedelmek áruba bocsátották azt a legtöbbet ígérő külföldinek, többnyire két császár egyidejűleg vette igénybe a felséges czímet, de mind a kettő tehetetlen árnyékcsászár volt, egyik sem tette be soha lábát birodalmába.

Az interregnum e sötét korszakában a választófejedelmek 1273-ban Frankfurtban gyűltek össze és a világ óriási meglepetésére Rudolfot választották császárrá, egy katonai erények és erélye által hírré vergődött grófot, a ki azonban sem birtoka, sem állása vagy családja révén nem állott az első sorban.

E váratlan fordulat beálltával, a választás előzményeiről és indító okairól csak nagyon hézagos, regényes ízű és meglehetősen valószínűtlenül hangzó értesüléseink vannak. — A tudós történetíró maga is azt mondja, hogy a jövő évtized föladata lesz szorgalmas kutatások által kideríteni az igazat Rudolf megválasztá-

sáról. Hogy az igénytelen svájci gróf győzött sokkal hatalmasabb versenytársaival szemben, ezt teljesen megmagyarázhatjuk, ez úgyszólván a helyzet logikájából folyt. Mert Ottokár, a ki első sorban pályázott a koronára, hatalmánál fogva aggodalommal töltötte el a választófejedelmeket és nyugtalan, mindenkit veszélyeztető ambíciózus túlkapásai elejétől fogva csökkentették kilátásait. A cseh király reményeit a pápa befolyására alapította, a kinél nagy kegyben állott. A pápai széken akkor X. Gergely ült, a ki hosszú *éveken* át bejárta a szentföldet, a ki az ottani keresztények sanyarú helyzetét saját észleletéből ismerte és egész ambícióját abba helyezte, hogy a német császár induljon kereszteshadjáratra a szentföld fölszabadítása végett.

A pápa ezért lehetőleg egyhangú választásból kikerülő, hatalmas német császár trónrajutását kívánta, ő nem akart beavatkozni, mert tudta, hogy viszálykodást és meghasonlást idézne fel. Gergely tehát nem is igen pártolta Ottokárt, a kinek ellenszenves voltáról tudott, a szentatya inkább folyton arra intette a választókollégium tagjait, hogy békésen, egyhangúlag állapodjanak meg egy jelöltben. E nyomás következtében a szokásos vesztegetési ki-

serietek is, a melyek a francia király részéről történtek, ezúttal kárbavesztek.

Eddig tehát érthető Rudolf sikere. De ki volt az, a ki őt lokális jelentőségének homályából előtérbe toltta, ki irányította rá a figyelmet, milyen része volt neki magának a választás előkészítésében? Mindmegannyi megfejtetlen rejtély. Mert alig hihető, hogy Rudolf — mint a hagyomány mondja — Bazel város ostroma közben nagy ámulatára egyszer csak azt hallotta, hogy őt Frankfurtban császárrá választották. Legagilisabb támogatója és szószólója Zollerni Frigyes, a nürnbergi várgróf volt, a Hohenzollernek őse, a ki a fejedelmek megbízásából megvitte Rudolfnak a választás híret és őt Driburgba, Frankfurt közelébe hozta. Vilmos császár ezt az érdekes epizódot udvari poétája, Lauf őrnagy által dramatizáltatta és az alkalmi darabot Ferenc Ferdinánd berlini tartózkodása idején elő is adatta.

Egyrészt a Hohenzollern, másrészt a magyarok vállalták el tehát a keresztapaságot a Habsburg-uralom megszületésénél.

Rudolf és ellenfele, Ottokár cseh király, egyaránt pályáztak a magyarok szövetségére. De Ottokár nem tudta elfeledtetni a magya-

rokkal, hogy éveken át háborította a nyugati határt és anektálni akarta az ő stájer tartományaival szomszédos megyéket. Rudolf ezt az ellentétet ügyesen kihasználta, így írván László királynak:

«Itt az ideje, hogy boszút állhassunk ravasz ellenségünkön, a cseh királyon, édes fiam és bajtársam! Álljon talpra az igen hatalmas fejedelem, ha boszút akar állani a törtétekért és emlékezzék az ellenség régi hitszegésére. Ne késlekedjék, hanem minden egyéb bármily fontos ügy elhalasztásával jöjjön azonnal országunk határára.» László nyomban el is indult Fejér-várról és Marcheggnél csatlakozott Rudolffhoz, «ki úgy várta megérkezését és segítségét, mint a Messiást».

Ottokár von Hornek és a többi egykorú krónikások áradoznak a morvamezei magyar vitézek dicséretétől, a kik Csák Máté nádor s István gutkeledi gróf országbíró alatt Rudolf oldalán harczoltak. A magyarok, így szól a stájer rímes krónika, olyan lovagiasan harczolnak, mintha Franciaországban tanulták volna, ha pedig akarják, sváb módra vívnek, nehéz lovakon és teljes fegyverzettel. A magyarok tudniillik leginkább, könnyű lovasharzosokként voltak ismeretesek.

Hogy Rudolf császár kiváló uralkodói tehetséggel megáldott, nagyeszű politikus volt, az már abból is látszik, hogy a német császárságnak hagyományos ábrándos ambíziójáról le tudott mondani, Olaszországra nem vágyódott, nem is ment Rómába, hogy a végzetes császári koronát fejére tétesse. Rudolf Németországban koncentráltá erejét és megszerezte családjának az Ottokár halála folytán elárvult nagykiterjedésű osztrák tartományokat. Fáradhatatlan ügyes birtokszerző volt a császár, a ki, mellesleg mondva, nem tudta nevét aláírni, az aláírást a fönmaradt okmányokon kanczellárja biggyesztette oda. Ambíciója és birtokvágya arra indította a bázeli püspököt, hogy egyszer, ég felé emelve karjait, fölkiáltott:

— Vigyázz magadra, Úr Isten, mert Rudolf a te állásodat és birtokodat is magához kapartintja!

Már gróf korában sikerült neki csekély birtokát csinosan kikerekíteni. A Habsburgok őse éles szemmel figyelte az idők járását. Észrevette, hogy a városok fejlődnek, elhatalmasodnak és kellő támogatás mellett le fogják rázni a földesurak igáját.

Készséggel melléjük állott, ő lett Strasz-

burg, St. Gallen, Neuenburg, Breisach, Kolmar védője (Geleitsherr), zsoldosaival segítette őket, a hanyatló földesuraktól sok birtokot elhódított és állásfoglalása révén, mint a polgárok demokrata érzelmű barátja, nagy népszerűsége tette szert.

Az öreg császárnak azonban nem sikerült megvalósítania legfőbb vágyát, hogy a koronát fiára hagyja, bár elsőszülötte, Albrecht herceg, nagytehetségű derék ember volt.

Közel kétszáz esztendeig a Habsburgok mint osztrák uralkodók a territoriális gyarapodás visszavonultságában húzódtak meg és nem tudtak versenyezni a Luxemburgokkal, akik a császári trónt elfoglalták. Csak Frigyes és Miksa alatt kelt föl ismét csillaguk és ekkor nagy fénynyel indult meg pályájuk második korszaka, a melyben a német-spanyol világbirodalom élére kerültek.

A *domus austriaca* sikereinek valódi titkát nem lehet megfejtteni. Mindig marad valami, ami az észszerű okfejtésnek, magyarázatnak ellenáll, ami a jó sors számlájára kell írunk.

Hogy a család fönmaradása és emelkedése hallatlan viszontagságok közepette mennyiben érdem és kiválóság eredménye, ez több száza-

dos vitának a tárgya. Hogy ezekben a régiókban, a hol a történelem fergetege a leghatalmasabb törzseket gyökerestől kiszakította az anyaföldből, nem minden a jó szerencse és a véletlen műve, könnyű belátni. Elvégre is a jó szerencse nem tart szakadatlanul hétszáz esztendeig.

A felejthetetlen Beöthy Ákos történelmi tanulmányai alapján arra a nézetre jutott, hogy a dinasztia hatalmát, fényét nem lehet egyéni kiválóságnak betudni, mivel a legtöbb uralkodó sarj közepes tehetségű ember volt. Sokszor tanúja voltam azoknak a vitáknak, a melyeket erről a témáról egy politikai barátjával folytatott, a ki nem helyeselte Beöthy ítéletét a dinasztjáról és a ki azt mondta: «Dinasztia, ez általában annyit jelent, mint közepszerűség. Hiszen a legzseniálisabb politikai és irodalmi úttörők sarjadékai már a második generációban hanyatlanak és közvetlen utódaik többnyire sablonos köznapi emberek».

Különben a köznapiság az uralkodókban majdnem áldásnak mondható népeikre és semmi esetre sem csorbítja a monarchikus elv üdvös voltát. Joggal mutatott rá Ranke, különös tekintettel a Habsburgokra, hogy a régi feje-

delmek, Rudolf, Miksa, Károly, J. Ferdinánd nagyon tehetséges, merész, vállalkozó férfiak voltak és a szűkkeblű, flegmatikus, de szívós utódnak épp annyi érdeme volt a hatalom megtartásában, mint a zseniális elődöknek a megszerzésében.

Hosszú időn át a dinasztia heves támadások cél táblája volt, mert minden fejlődésnek, újító mozgalomnak útjában állott. De ez a jelenség a történelmi proccesszus logikus fejleménye. *Minden dinasztia és így a Habsburgok is, bölcsőkorában népbarát, reformpártoló, csak úgy vergődhet hatalomra, hogy az ébredő nemzeti vágyakat aspirációik teljesítésével kecsegteti, a nemzeti fejlődésnek élére áll és népszerű érdemeket szerez akár azáltal, hogy az oligarkákat megfélemezteti, akár, hogy a nemzetet egyesíti, vagy a törököt kiűzi.*

Következik a hatalom fénykora és ebben megváltozik a dinasztia álláspontja a későbbi kor új eszméivel szemben. Mert az új eszméktől elválaszthatatlan az a törekvés, hogy a hatalom új berendezését és elhelyezését követelik. Ez nagy küzdelem nélkül nem érhető el.

De viszont az új eszmék, bármekkora legyen is feszítő erejük és izgató hatalmuk, nem elég

erősek arra, hogy az egész hatalmat rendszerint fenekestől fölforgathassák, az új erők keresik a kapcsolatot a történelmi hatalommal és így gyakran megesik, hogy a dinasztia, mely élet-halálharcot vívott az új eszmékkal, azoknak érvényesülése és beilleszkedése által új erőre tesz szert és hatalmát mindig fölfrissítve, megifjodva, századokon át fönn tudja azt tartani.

KOSSUTH ÉS TOCQUEVILLE.

Tocqueville neve *A demokrácia Amerikában* című nagy munkája révén vált világhírűvé, írói hírneve azonban egészen háttérbe szorította államférfíúi működésének hírét. A nagy publiczista ugyanis 1849-ben Louis Napoleon köztársasági elnök külügyminisztere volt s mint ilyennek kiváló szerepe jutott abban az akcióban, a mely Kossuth Lajos megmentése érdekében folyt az osztrák és orosz kiadatási követeléssel szemben.

Eléggé érdekeseek azok a körülmények is, a melyek közt Tocqueville a külügyminiszteri polczra került. A híres író Lajos Fülöp alatt kilencz évig nyomta a képviselőház padjait a nélkül hogy valami jelentős pozícióra tett volna szert. Az ember azt hinné, ha egy törvényhozó-testületben olyan író foglal helyet, a ki a század legjelentősebb politikai művének szerzője, a kit hivatott emberek a modern

Montesquieunak neveztek el, akkor az érdekes testület nagy szerencsésjének fogja tartani, hogy benne egyik vezéralakját tisztelje. De Tocqueville nem volt tulajdonképpen parlamenti talentum és képessége olyan természetű volt, hogy soha sem is lehetett azzá. Egy angol publiczista egyszer azt mondta: «A parlamenti vezér legyen olyan, mint a vívókakas, legyen harczra kész, ügyes, fáradhatatlan a vitában, ne nézzen annyira az argumentum helyességére vagy mélységére, csak arra, hogy fülbemászó legyen és főleg iparkodjék az ellenfelet lefőzni. Ez adja meg a parlamenti sikert, ez lelkesíti föl a párthívek táborát és szüli a bizalmat a vezér bölcsesége iránt. Ez a fajta bölcsesség azonban főleg virtuozitás, mely bizonyos szellemi elevenséget és készültséget kíván, de korántsem azonos azzal a legfelsőbb hivatottsággal, hogy az államot kormányozza.»

Azonban a debatteri képesség bizonyos mértékű hiánya nem az egyedüli magyarázata annak, hogy miért volt kezdetben olyan gyatra Tocqueville parlamenti sorsa. Volt még egy másik akadály: az írói hírnév. Az analfabéták hatalmas érdekeltsége a parlamentben azt tartja, hogy nagy autorok, kivált, ha politikáról írnak, csupán szürke teoretikusok és a praktikus

életre nincs rátermettségük. Hiszen tudjuk, hogy *A XIX. század uralkodó eszméi zseniális szerzőjének* mennyit kellett küzdenie ez előítélet ellen, úgy, hogy egyszer a konzervatív ellenfél szemrehányó megjegyzésére ezt vágta oda: «Igazán nehéz eldönteni, vajjon a pálinkafőzés (ez volt a konzervatív nagybirtokos mellékfoglalkozása) vagy az irodalom jobb előiskolája-e a politikai pályának.»

Azonkívül Tocqueville, a mi a parlamenti életben latba esik, nem volt pajtáskodó természetű. «Nehéz olyan emberekhez közeledni, írja, a kikről érzem, hogy semmi eszmeközöségben nem vagyok velük. E mellett aggódom, hogy hidegen fogadnak. Ezért mindig tartózkodó voltam, a mit társaim gögnek magyaráztak. (Tocqueville gróf volt, de címét nem használta.) Csak a midőn külügyminiszterré lettem és teljesen biztos lehettem arról, hogy közeledésem megfelelő fogadtatásban fog részesülni, vált föllépésem előzékenyebbé és természetessé.» Tocqueville magatartása félszegnek látszott addig, a míg nem találta meg kellő helyét a parlamenti világban. Ez a viszonylagos obskuritás azonban javára vált, midőn az 1848-iki forradalom kitört. A régi autorítások lejárták magukat és különös előny-

számba ment, ha egy parlamenti férfiút múltja nem kötött le és ha nem állott ezelőtt a pártküzdelmek homlokterében. Ez volt Tocqueville esete és így jutott ő, mint külügyminiszter a kabinetbe, ő ugyan jobban szeretne volna a közoktatási tárcazt, de mivel ez el volt foglalva, kénytelen volt a külügyek élére állani.

Ő maga is megdöbbsent ezen a merészségen, mert azelőtt bizony nem igen foglalkozott a diplomácia dolgaival. «De mindjárt észrevettem, azt mondja emlékirataiban, hogy a dolgok nem nehezebbek azért, mert fontosabbak. Ellenkezőleg, ha valaki nagy állásban van és az ország sorsa kezébe van letéve, mindig akadnak hasznos munkatársai, politikájának ügyes védelmezői, a kik segítik. Végre is az eszes ember mindig ügyesebb nagy állásban, a hol intelligenciáját a szubordináció bilincseitől menten, teljes szabadsággal használhatja, míg viszont a felelősség tudata szellemi erőinek minden forrását megnyitja.»

A teoretikusnak csúfolt nagy közjogász mint külügyminiszter csakugyan fényesen bevált és teljesen megállta helyét, sőt azok az apró fortélyok sem voltak előtte idegenek, a melyek a középsterű emberek egész szellemi pod-

gyászát alkotják és okosságuk hírére örökre megállapítják. Érdemes elolvasni, milyen bámulatos ügyességgel tudott bánni a nehezen kezelhető Napóleonnal.

A mi az ellenzéki nagyfejúeket illeti, minisztértársai irigykedve csodálkoztak, hogy mindig kitűnő lábon áll velük, bár lehetőleg kevés engedményt tett álláspontjuknak. «Óvakodtam titkomat szellőztetni — mondta Tocqueville — ámbár nagyon egyszerű volt. Hízelttem hiúságuknak és mellőztem tanácsukat. De valahányszor elhatároztam valamit, a miről sejtettem, hogy nem fog nekik tetszeni, soha sem mulasztottam el, hogy bizonyos szerénységgel bizalmasan ki ne kérjem véleményüket, a mi nekik végtelenül hízelgett. Bizonyos voltam benne, hogy, ha kérdés nélkül nézetüknek megfelelőleg jártam volna el, erősebben támadtak volna, mint a mikor mint orákulumhoz fordultam hozzájuk és azután az óriás tisztelet minden ceremóniájával mellőztem nézetüket. Általában a politikában nagyon jó vásárt lehet csinálni a hiúsággal, melytől a legnagyobb koncessziókat lehet nyerni, de csak azzal a föltétellel, hogy az ember a saját hiúságáról teljesen lemondjon.»

Látni mindebből, hogy az igazi tudomány,

mely természetesen nem a holt anyag elsajátításában áll, egyszersmind a *savoir faire*-t is elősegíti és a megfigyelés, az emberismeret és önuralom legfinomabb eszközeivel megkönnyíti a kormányzás nehéz mesterségét.

De a legnehezebb próbára a Kossuth-ügy tette a tudós külügyminiszter ügyességét. A francia és angol kormányok megdöbbenéssel nézték Magyarországon az orosz intervencziót, a mely a czári hatalom túlsúlyát annyira megnövelte, hogy Miklós joggal mondhatta: «Ha én Pétervárról beszélek, mindig a bécsi és berlini kabinet is beleértődik».

«Nem kell bővebben fejtegetnem, írja Tocqueville pétervári nagykövetének, mily fájdalmasan érint a magyar események lefolyása. De a szerződések szelleme és betűje nem jogosít fel beavatkozásra. Tartózkodnunk kell tehát oly magatartástól, mely csak meddő izgatottságunkat és tehetetlen jóakaratumkat árulná el. Egyedüli föladatunk az eseményeket feszült figyelemmel kísérni és résen lenni.»

Palmerston az alsóházban így nyilatkozott: «Habár mélyen fájjaljuk (lament) az orosz intervencziót és bár félünk, hogy ennek még végzetes következményei lesznek, nem érezzük

magunkat följogosítva oly módon beavatkozni, hogy az országot háborúba keverjük.»

E kedv mellett tehát a nyugati hatalmak mohón kaptak a Kossuth-ügyön, mert itt alkalom kínálkozott, hogy a csár túltengő önkényére féket rakjanak.

A nagy bujdosó, mihelyt török földre lépett, levelet intézett a konstantinápolyi angol és francia nagykövetekhez és oltalmukat kérte. A pétervári és bécsi kabinetek nyomban előállottak a kiadatási követeléssel; az előbbi a kudjuk-kanadjii béke, a másik a belgrádi egyezmény pontozataira hivatkozott.

A nagyvezér azt válaszolta, hogy a szerződéses ilyen magyarázata teljesen téves és a nyugati nagyhatalmak képviselői támogatták őt ebben a fölfogásban. A konstantinápolyi néps mozgólódni kezdett, a sejk ül Izlam tudniillik kijelentette, hogy a kiadatás a koránba ütközik, a mely a vendégjog tiszteletét parancsolja.

Az angol alsóház zúgott a fölháborodástól. «Tudom, hogy ez ország fiai szívvel-lélekkel a magyarok pártján állanak», mondta Palmerston óriási taps vihar közt.

A csár most nagy ütőkártyát játszott ki és Radzivil herceget rendkívüli követként küldte

a szultánhoz, hogy a menekültek extradícióját sürgesse. Erre az egyesült angol és francia flotta megjelent a Dardanellákban, a habozó szultán nekibátorodott és a czár követelését visszautasította. Radzivil dühösen elutazott s még a bucsúkihallgatáson sem jelent meg, a melyre hivatalos volt.

A helyzet mindinkább bonyolódott. Kossuth és társai Viddinben a legnagyobb bizonytalanságban várták sorsuk eldöntését, mely játéklabdája lett az orosz-osztrák és angol-francia diplomácia mérkőzésének. «Meglátjuk, mondta Palmerston, vajjon van-e még súlya a világon Anglia szavának?»

Tocqueville Lamoriciére pétervári nagykövethoz küldött jegyzékében azt mondta: «Tisztában kell lennünk, vajjon a czár csakugyan Kossuth fejére pályázik-e, vagy pedig ez a dolog csak ürügy arra, hogy megvalósítsa Törökország föl osztására irányuló terveit. Ez utóbbi esetben a világháború kikerülhetetlen. Ha azonban az első alternatíva áll, akkor a czár, azt hiszem, végre is engedni fog, mert be kell látnia, milyen szégyenletes szerepre van kárhoyztatva a pogány törökkel szemben. A mi föladatunk Törökország ellentállását erősíteni és kijelenteni, hogy becsületünk páran-

csához képest a szultánt nem hagyhatjuk cserben, miután tanácsunk után indult. De viszont ne álljunk homloktérbe, mert sokkal könnyebben esik a czárnak, hogy a töröknek engedjen, mintsem hogy fenyegetésünk elől hátráljon. »

Ez a taktika fényesen bevált. Megjelent Fuad effendi mint rendkívüli meghatalmazott Pétervárott a szultán sajátkezű levelével, melyben kérte, hogy a czár álljon el a kiadási követeléstől, viszont ő kötelezte magát gondoskodni arról, hogy a magyar és lengyel emigránsok nem fogják megzavarni hazájuk belső békéjét. A czár elfogadta ezt az indítványt. Midőn az angol nagykövet másnap megjelent egy hosszú jegyzékkel, Nesselrode, az orosz kancellár gúnyosan azt mondta: «A dolog el van intézve.» A francia kormány hasonló jegyzéket küldött. De korábban és röviden és jobban is volt megszerkesztve.

Tocqueville nagyon boldog volt e sikere fölött, a mely a legfényesebb egész politikai pályáján s mi hálás emlékezettel tartozunk neki az emigráció e lelkes pártfogásáért.

EMLÉKEZÉS KÁLLAYRA.

Abban az időben, a mikor én legelőször találkoztam Kállayval, majdnem az egész sajtó azt a nótát fújta, hogy Bécsben Kállay áll a magyarellenes áramlat élén és ő van kiszemelve az aulikus politika végrehajtójának. Ez a téma nem Ígérkezett valami kellemes bevezetésnek az első látogatáshoz. De úgy okoskodtam: én mint hírlapíró jöttem és a mesterségünk első kötelessége ellen vétenék, ha a miniszter ellen ilyen rendszeresen hangoztatott támadást rosszul fölfogott udvariasságból hallgatással mellőzném. Némi habozás után tehát rátértem ezekre a sajtónyilatkozatokra és hozzátettem, hogy nagyon boldog volnék, ha a miniszter nekem módot nyújtana, hogy a közvéleményt az ő igazi gondolkozásával megismertessem.

Kállay erre körülbelül így szólt:

— Soha se bántsa ezt a témát és ne akar-

jon engem a hazai közvéleménynek másképpen bemutatni, mint a milyenek ez engem iát. Magyarországon a temperamentumos zszurnalisztikának és ellenzéknek szüksége van egy czéltáblára, a mely ellen támadásait irányíthassa. A politikusok épp úgy, mint a falu legényei, szeretik erejüket kipróbálni, különösen nagyállású embereken és lehetőleg koczkázat nélkül. Ez a mulatság nálunk nagyban járja, őszintén szólva, én nagyon alkalmas czéltábla vagyok. Nevem mint konzervatív emberé jött forgalomba, tehát népszerűtlenségre úgyszólván predesztinálva vagyok, alig ismerek hírlapírót és aránylag kevés képviselőt, ők sem ismernek engem, tehát bátran mindent rám lehet fogni, hozzá még türelmes vagyok és nem is védekezem.

— Hiszen a minap is megesett velem, — folytatá a miniszter, — hogy egy előkelő kormánypárti képviselővel és nagy befolyású publicistával egészen véletlenül eszmecserébe elegyedtem és ez szinczerizálás közben egyszerre csak fölkiáltott: Hiszen te egy csöppet sem vagy aulikus, kegyelmes uram! Sőt most fejtegetett eszméid igazán lelkesítenek. Ah, ha én csak tíz évvel fiatalabb volnék, egészen a te politikádnak szolgálatába szegődném.

— Ezek után, mondta a miniszter filozofikus mosolylyal, hogyan vegyem én rossz néven a hírlapoktól, hogy engem támadnak, félreértenek, sőt rágalmaznak? — Azt pedig ne várja senki tőlem, hogy én magyar hazafiságot hirdessek és földicsérjem. Ez nem kenyerem. Úgyis eleget mérgeledöm, ha egyik-másik főúrról más tulajdonságok hijján azt írják, hogy jó hazafi volt. Az ördögbe is, hát már ez is érdem! Szerintem a hazafiságot az ember még ha akarja sem vetkőzheti le olyan könnyen. Ez természeti ösztönön alapuló érzés, a mely az embert úgy elfogja, mint az éhség vagy a szerelem. Nálunk — magyarázta tovább a miniszter az ő kissé akadémikus modorában — csak történeti okokra vezethető vissza, hogy a hazafiságot külön kiemelik. Újabb időben a természetes, magától értődő hazafisággal szemben kifejlődött még a professzionátus hazafiság, mely után az ember szépecskén megélhet és érvényesülhet. Ezt a hazafiságot természetesen külön kell hangoztatni, mert különben az emberek nem hiszik el. De ezzel az auzlag-hazafisággal tisztességes, komoly ember nem léphet versenyre, már akkor inkább tiszteljenek meg a hazaáruló czímmel. Egészen komolyan megtiltom önnek,

hogy hazafiságomat tollával megvédelmezze. Én ezt nagy sértésnek venném és figyelmeztetem, — így fejezte be jóakaró mosolylyal — én Bosznia kormányzója is vagyok és ha a tilalmat megszegi, egyenesen handzsárral megyek magának és fölkonczolom.

Ez a beszéd nagy benyomást tett rám. Látam, hogy erős legénnyel van dolgom, egy kiváló, minden banalitástól ment egyéniséggel állok szemben. Régóta ismertem Kállayt az ő irataiból és ezekben a magyar külpolitikának kódexét találtam, a melyből a jövő generációk is meríteni fognak. A miniszter érezhette, hogy eszméi mennyire megfogamzottak lelkemben és azóta gyakran volt szerencsém fejtegetéseit hallgathatni a legkülönbözőbb témákról. Thallóczy Lajos jóakarólag fölbátorított, hogy ne féljek a miniszternek alkalmatlankodni, mindig szívesen veszi, ha meglátogatom.

Nekem ezek a beszélgetések valóságos gyönyörűséget szereztek és mindenkorra egyik legszebb emléke marad életemnek, hogy abban a szerencsében részesültem, meghallhatni e nagy politikus megjegyzéseit és nézeteit mindenféle dolgokról.

Kállayban a széles szemhatáru történetíró

és a praktikus államférfiu tulajdonságai harmonikus egészzé egyesültek, ő valóban *representative* man, fajának és az emberiségnek ritka példánya, olyan egyéniség, a ki belső világában kielégítésre talál és az emberekkel csak annyira törődik, a mennyiben az ő ideái szempontjából érdeklődnie kell irántuk. Ilyen férfiú persze nem szereti a kedves pajtás, a jó czimbora szerepét játszani s ezért ridegnek és jéghidegnek látszik. Ezt akarja is, ilyen egyéniségek nem szokták magukat aprópénzre fölvaltanni és nem akarják a kedves kortársakat banális szeretetreméltósággal meghódítani.

Én a magam részéről nem találtam Kállayt ridegnek és látszólagos ridegsége természetesen tűnt föl előttem, mint az ő komoly, aszketikus és a legnemesebb magábafojtott pártostól áthatott lelkének harmonikus külső nyilvánulása, úgy hogy őt másmilyennek el sem képzelhettem. A humor adománya nem adatott meg neki; némelykor, hogy az emberek banalitásához mégis közeledjék és őket az ő fenséges idealizmusával úgyszólván megbékítse, megpróbálkozott egy-egy tréfával, de ez is inkább ironikus volt. Humorisztikusan ütötte el egyik boszniai utazása alkalmával egy szerb

pópának azt a tervét, hogy a vasút megnyitása alkalmával nagy szerb beszéddel fogja a minisztert üdvözölni. Kállay, a kinek ezt néhány percczel az állomásra érkezés előtt adták tudtára, rögtön elrendelte, hogy a programot módosítsák és az illető állomáson ne álljanak meg. A vonat tehát nyílsebességgel robogott el a megrökönyödött pópa előtt, a ki már nagyban köszörülte a torkát a nagy szerb beszédre és a miniszter ezen felségesen mulatott. Ez volt Kállay humora, ez is a politika szolgálatában állott.

Egy alkalommal szóba került II. Vilmos törekvése, hogy nagyapját általánosan Nagy Vilmosnak nevezzék és neve így szálljon át az utókorra.

Kállay erre a következő megjegyzést tette: — Vilmos császár nem volt nagy férfiú abban az értelemben, mint Nagy Frigyes vagy Nagy Sándor. De tagadhatatlan, hogy szellemileg és erkölcsileg az emberi nagyság legmagasabb fokát megközelítette. Nagy része volt neki Bismarck művében, a ki a császár aktív közreműködése nélkül nem hajthatta végre merész és győzedelmes politikáját. Tévednek azok, a kik azt hiszik, hogy Vilmos afféle árnyékcsászár volt, a ki a miniszter min-

den előterjesztésére fejbólintva igent és áment mondott. A császár hivatásának kötelességeitől és az azzal járó felelősség érzetétől mélyen át volt hatva. A császár és kancellárja közötti viszonyban az az érdekes, hogy a szuverén egyénisége és természete a miniszter politikai eljárásával eredetileg a legélesebb ellentétben állott. A császár óriási szellemi és erkölcsi munkát végzett, hogy a kancellár fölfogását *lelkében* földolgozza, saját nézeteit fölládozza, egyéniségét megtagadja és a kancellár nézeteihez alkalmazkodjék. Ez csak nehéz küzdelmek árán mehetett végbe.

— Érdekesek a vitatkozások és eszmecserék e két férfiú között, a hogyan azokat a húsz év óta publikált államiratok nyilvánosságra hozzák. De ne higgye, hogy mindig a zseniális kancellár volt a győztes, vagy hogy mindig az ő nézete bizonyult helyesebbnek. Bismarck politikája sokat nyert az által, hogy tekintettel kellett lennie a császár eszejárására, sőt a császár előítéleteire, a melyek a nemzet nagy és hatalmas rétegeinek előítéletei voltak. Ekképpen a Bismarck-politika valójában a két férfiú együttműködésén alapult és Vilmos szellemi része e politika koncepcziójában éppen nem jelentéktelen.

— Azután ne higye azt sem, hogy ez a politika mindjárt eleinte sok reménnyel kecsegtetett. Éveken át az egész Hohenzollern-dinasztia úgy tekintett Bismarckra, mint egy vakmerő kalandorra, a ki Vilmost hatalmába kerítette.

Az okos Augustza, a nagyon intelligens trónörökös és a nagy tapasztalatú Viktória királyné mind ostromolták Vilmost, hogy bocsássa el Bismarckot, a ki vesztét fogja okozni a királyi háznak. Vilmos nem engedett, nem gyöngeségből, mert akkor családjának engedett volna, hanem sok lelki küzdelem árán alkotott meggyőződése alapján tartott ki Bismarck mellett. Ő tehát egymaga több emberismeretet és előrelátást tanúsított, mint az egész dinasztia, az egész parlament és az egész német közvélemény együttvéve.

Más alkalommal Kállay az ő oroszellenes híreről körülbelül ekképpen nyilatkozott:

— Ez a hírem Belgrádban keletkezett főkonzuli működésem alatt. Az oroszokat kellemetlenül lepte meg, hogy a monarkia képviselője energikus ember, a ki szembe mer szállani velük és a ki még azt is kockáztatja, hogy minisztere a kellemetlenkedés elkerülése érdekében áthelyezze őt. Pedig én csak az

oroszl diplomáták példáját utánóztam és mondhatom, meglehetősen sikerrel. Mert bámulatos, hogyan dolgozik az orosz diplomácia. Minden egyes közeg át van hatva Oroszlország nagy missziójának tudatától. És ezen az alapon dolgozik. Innen van, hogy minden egyes ügyvivő tele van iniciatívával és a felelősség magára vállalásától sem riad vissza. Ha a dolog rosszul sül el és a miniszter kénytelen az önkénykedő közeget dezavualni, ez nem baj, különben is gondoskodnak arról, hogy az ilyen ember végeredményben ne járj on rosszul. A látzólagos figyelmetlenséggel a diplomáciában nem törődnek, valójában nincs is fegyelmetlenség, csupán tág tere van az egyes embernek, hogy erély és önállóság által kitüntesse magát, a mint nálunk mondani szokás: hogy elnyerhesse a Mária Terézia-rendet. Az orosz politika nagy hagyománya biztos útmutatást ad, hogy milyen irányban dolgozzék a diplomata hazája érdekében, némelykor a miniszter színlelt elégedetlensége mellett is.

Kapcsolatosan ezzel a fejtegetéssel fölemlítettem, hogy újabban az osztrák Reichsrathban azzal vádolták a külügyi hivatalt, hogy a macedón zavarokban benne van a magyaroszlák diplomácia keze és egy halálra ítélt

agitátornál állítólag találtak is politikánkat kompromittáló iratokat.

— Bárcsak találtak volna! — monda a miniszter. — Legalább egy kicsit imponáltunk volna. De fájdalom, nem igaz.

Midőn egyszer Bosznia és Hercegovina bekebelezése jött szóba, megjegyzésemre, hogy Oroszország ezt valószínűleg erősen ellenezné, a miniszter körülbelül azt felelte:

— Nem hiszem. Oroszország már rég leszámolt az okkupált tartományok anneksziójával. Nem hiszem, hogy nehéz volna a pétervári kabinet beleegyezését megnyerni. De az annekszió első sorban a monarkia belügye, a mely a két kormány és a két parlament között intézendő el, mielőtt a nemzetközi hozzájárulást kieszközölnénk.

Kállay szemhatára átfogta az egész világpolitikát, ő a nemzetközi vonatkozások eszme-körében mozgott. Érthető, hogy hosszú éveken át minden külügyminiszter természetes versenytársának tekintették őt. Nem pusztá becsvágyból akarta volna ő a külügyek vezetését kezébe venni, ő úgy szeretett volna külügyminiszter lenni, mint a hogyan Rafael szerette, hogy megbízzák a stanzák festésével. Bizonyosak vagyunk benne, Kállay megmutatta

volna, hogy a monarkia nagy szerepet vindikálhat magának a világpolitikában.

Állítólagos beavatkozásáról a külpolitikába ő körülbelül így nyilatkozott:

— Csak avatatlan ember beszélhet beavatkozásról, miután ez a mi viszonyaink közt merőben ki van zárva. Minthogy azonban halották, monda némi gúnnyal, nem Budapesten, vagy Bécsben, hanem Konstantinápolyból és Pétervárról jött a híre annak, hogy konyítok a keleti politikához, a külügyminiszterek némelykor kérték a tanácsomat. Különösen Kálnoky fordult hozzám gyakran kérdésekkel és fölszólított, hogy erről is, arról is véleményt mondjak. Én elmondtam nézetemet, hogy mit tennék a jelenlegi helyzetben és a miniszter egyszerűen el volt ragadtatva. Miután a beszélgetés a szalon egyik sarkában folyt le, a teremben lévő nagy társaságnak, még a hölgyeknek is feltűnt, hogy a különben hideg, kimért Kálnoky egyre-másra kiáltozott: Nagyszerű! Pompás! Felséges! Nagyon jó! Ezek után nagy volt a csodálkozásom, hogy a miniszter, a ki annyira el volt ragadtatva, éppen az ellenkezőjét tette annak, a mit javasoltam. Ő azután még egynéhányszor fölkért, hogy mondjam el véleményemet. Végre meguntam a

dolgot és Kálnoky ezt észrevehette, mire azután nem fordult többé hozzám véleményért.

— A mi a további fejleményeket illeti, ezeket is elmondom önnek, de ez maradjon arra az időre, ha valamikor emlékiratokat talál írni. .

Kállay tekintete mindig az utókorra volt irányozva és nem egyszer mondotta, mialatt szemei büszkén fölillantak:

— A jövő század történetírói nagyot fognak nézni, ha a levéltárakban búvárkodnak és nem egy érdekes jegyzőkönyvre, nem egy érdekes memorandumra fognak bukkanni. Ego salvavi animam.

Életem legnagyobb örömei közé sorozom, hogy megadatott nekem egy-egy pillantást vetetni ennek a nagy elmének a műhelyébe. De sokszor, midőn a Johannes-utcai palotából távoztam, szinte elszomorodva gondoltam arra, hogy ennek a nagy egyéniségnek az élete, mint némely antik remekmű, mégis csak csonka torzó marad. És ámbár Kállay kiváló állásban nagy művet alkotott, a sors megtagadta tőle a halandók legfőbb boldogságát, hogy egész erejét kifejthesse és hatalmas szellemét teljes mértékben érvényesítse.

SZILÁGYI DEZSŐ.

A fórumon egybegyűlt Quirites bizonyára a puritán jellemű Szilágyi Dezsőnek ajánlották volna fel a legfőbb tisztséget, a cenzori hivatalt. Szilágyi Dezsőben minden kellék egyesült, hogy az etika legmagasabb szempontját érvényesítse. A cenzorság volt legbensőbb hivatása, erre vitte leginkább lelke. Életének szeplőtlen integritása, szellemi fölénye, a földi javak megvetése és főleg a hatalommal szemben tanúsított bátorsága predesztinálták őt, hogy honfitársai erkölceit példájával és kritikájával irányítsa.

A magunkfajta köznapi emberek az ideál és a valóság közötti keserves ellentétben csendesen búsulunk, de eszünk ágában sincs, hogy felvegyük a küzdelmet az élet igazságtalansága ellen. Ha a gaszág az erény pálmáját elnyeri, ha az ügyeskedő banalitás a hatalom

legfőbb polczára emelkedik, ha a korlátoltság még a szellemi életben is megfélebbezhetetlenül Ítélezik, azt titkos fogcsikorgatással nézzük, de bölcsen tartózkodunk attól, hogy nyíltan harczba szálljunk vele.

Szkeptikus gúnymosolylyal kísérvük a világ folyását, de ezen a határon túl nem megyünk, passzivitásunkból nem lépünk ki, a világjavítás nem a mi kenyerünk.

Vannak azonban tüzesvérű, harczias egyéniségek, a kik ennyi cinikus nembánomságra nem képesek, a kiknek derogál az, hogy az erkölcstelenségre rányomják a néma helyeslés pecsétjét.

Ezek között a félelem és gáncsnélküli lovagok között első sorban állott Szilágyi Dezső: Desiderius Maximus. A banális okosság, mely óvatosan hirdeti: nem akarok magamnak ellenséget szerezni, az ő számára nem létezett. Bizony, ő nem félt se hétfejű sárkánytól, sem intrikától, sem a bagolyvárak felzavart lakóinak dühös rikácsolásától. És mivel a veszély leginkább azt az embert környékezi, a ki megijed tőle, emelkedő pályafutását csakugyan kevéssé zavarta a gyűlölet, melyet maga ellen uszított, de melyet viszont rettegésben is tartott. A szeretetreméltóságnak, a pajtáskodásnak mitsem

akart köszönni, ő önzetlenül kedveskedett és platonice tárgyilagos szenvedélylyel gyűlölt.

Erős ambíciója megkívánta a hatalmat; e hatalmat ő azonban észszel és erővel akarta magához ragadni, nem pedig mézédessé hajbókolással elnyerni.

Az ilyen férfiakat kevesen szeretik. Szilágyi Dezső lelke szélvész volt, a melynek szilaj ereje felkorbácsolta a közélet csendes vizeit. Ha megindult az égiháború, ha dörgését hallottuk, meghúzódtunk a sarokban, behunytuk szemeinket a villám fénye előtt; de a felhők elvonulása után annál nagyobb élvezettel szíttuk a mérges páráktól immár megtisztult friss levegőt.

Mérhetetlen nagy nemzeti kincsünk volt Szilágyi Dezső erkölcsi bátorsága. Kiemeljük e szót: erkölcsi bátorsága. Mert hiszen közéletünkben nem hiányzik a vakmerőség, a kedv szembeszállani a hatalommal, sőt talán egy kis provokáló szemtelenségnek sem vagyunk hiányában. Némelykor azonban azt a benyomást nyerjük, hogy a legmérgeesebb kifakadások alatt bizonyos jól kiszámított célzatosság lap-pang. Megvan bennük vagy a demagóg érvényesülési vágya vagy a pusztá hatásvadászat. Pláne némelykor észrevehető az oroszlan or-

dítozásán, s bizonyos hanghordozásán, hogy hajlandó kedvező feltételek mellett jámbor bégetésre is áttérni. Egyszóval, a közügy csak akkor örülhet a bátorságnak, ha becsületes, önzetlen és ha nem kapzsiságon jár az esze.

Szilágyi erkölcsi fölényét annak köszönte, hogy ellenségei egyebet nem tudtak ráfogni, mint hogy hatalomra vágyó. Pedig nagy szerencsétlenség az országra nézve, ha ilyen férfiak nem ambíciózusok és a kormányzással járó gályarabmunkától és a Golgotha-járás szenvedéseitől irtóznak. Szilágyi Dezső minden körülmények között a veleszületett erkölcsnemesítő cenzori hivatást teljesítette. Különös kegyetlenséggel fordult az üres nagyképűség és az államférfiasságot pózoló kisszerű diletantizmus ellen. Generációkat megmételezett az a tapasztalat, hogy ily alantas eszközökkel nálunk nagyszerűen lehet érvényesülni. A nagy cenzor némelykor formális hajtóvadászatot rendezett «a közélet ezen kiváló alakjaira» és nem egyszer valóságos Kinizsitánczot járt velük. Természetesen nem javított szegény semmit, mert ez a gárda örökké él, soha sem hal meg, mert mindig megadja magát.

Mondom, semmit sem javított, talán egy-egy fényes karrier szédítő gyorsaságú emelkedését kissé meglassította. Mindenesetre azonban az erkölcsi érzésnek nagy elégtételt szolgáltatott és akkor még nem kellett desperálni azon, hogy nincs igazság a politikában, ha t. i. Szilágyi saszeme örökdik.

Oly sokra becsüljük e nagy férfiú e nemesítő befolyását, hogy hódolattal kellene róla megemlékeznünk még akkor is, ha a politikai irodalomnak egy sor írást sem hagyott volna hátra.

De midőn most kézhez vesszük beszédeinek első kötetét, melyet Fayer Gyula oly nagy szeretettel és avatottsággal gyűjtött össze, szemünk előtt felelevenül Szilágyi Dezső, a cenzor mellett Szilágyi a great commoner, a parlamenti vezérférfiú, a liberalizmus nemes bajnokának szeretettel és tisztelettel környezett alakja.

Midőn a liberalizmus bajnokát említjük, szükséges e jelzőhöz egy kis magyarázatot fűznünk. A szabadelvűség az utóbbi időben felette rossz hírbe keveredett. A szabadelvűség nálunk üres, tartalom nélküli abstraktummá lett, a mely semmire sem kötelez, leglegkevésbé sem arra, hogy az ember szabad-

elvű is legyen. Ha valami általánosan gyűlölt és otromba intézkedésen törték a fejüket, ezt a lomtárból előkerült szabadelvű zászló lobogtatása mellett csepegtették a közvéleménybe. Ez a trükk mindig bevált, de a tiszteletreméltó jelvény, a melylyel ily rútul visszaéltek, az utolsó foszlányig lerongyolódott. És kik voltak ennek a szabadelvűségnek leghíresebb támaszai? Potrohos nyárspolgárok, a kiknek legfőbb ideálja egy kis rendjel és a kik dühösebben ordítottak, mint Protzman a forradalmi mozgalom miatt, ha munkásaik tíz krajczárnyi béremelést követeltek. Az összes közszabadságokat szívesen vetették oda prédaképen, csak-hogy ettől a szörnyű veszélytől megmenekülhessenek.

Ez volt a szabadelvűségnek utolsó fázisa; hivatalos képviselői igazán megutáltatták az emberrel a legmagasztosabb elvet is.

Nem lehet ám szabadelvű mindenki, a ki véletlenül felcsap azzá, a ki annak mondja magát. A szabadelvűségnek bizonyos jellembeli és szellemi feltételei vannak, szabadelvűnek születni kell.

Szilágyi igazán szabadelvű volt, mert a valódi emberi értéket megbecsülte, mert kaszt és rang nem homályosították el ítéletét, mert

a korrupcziót üldözte, mert a közélet tisztaságára törekedett és az állam javát abban látta, hogy a szellemi erő, a becsületes munka érvényesüljön, nem pedig az alantas intrika. Ez politikájának kiskátéja.

Az igazi szabadelvűség nem fél a népelet új áramlataitól, a nemzeti eszmék következtében előállott új alakulásoktól. «Szabadelvűség — mondja egy angol író — annyit tesz, mint bizalommal viseltetni a nép iránt. Confidence to the people!» A hivatalos szabadelvű felfogás szerint még a választójog kiterjesztése is óriási veszedelmet jelent az országra nézve. Az azonban nem szabadelvű, nem államférfiúi gondolkodás, mely egy bizonyos hagyományos állapothoz köti az államról való felfogást és azon túl nem lát egyebet, mint káoszt, anarkiát és felforgatást.

Szilágyi, a ki fáradhatatlanul dolgozott látókörének kiterjesztésén, kinek lelke állandó forrongásban volt, minden új mozgalmat figyelemmel kísért, minden új eszmével szemben állást foglalt. Ez az igazi szabadelvűség, a melynek legtipikusabb alakja, legfényesebb képviselője Szilágyi volt.

Mert ennek a nagy különcnek sajátosságaihoz tartozott, hogy ő mindent komolyan vett,

még a szabadelvűséget is, mindenekfelett pedig a parlamenti ellenőrzést.

Öröm és élvezet olvasni, mit mondott erre az utóbbi tárgyra nézve Szilágyi Dezső, a midőn a keleti kérdés tárgyában folyó vitában felszólalt. Fayer Gyula a vitának egész lefolyását világosan és plasztikusan mutatja be. Tisza Kálmán azt vitatta, hogy a képviselőháznak nincs joga külügyi kérdésekben határozatot hozni, mert — úgymond — a külügy közös ügy. Ha az osztrák reichsrát ellentétes határozatot hozna, ez a dualizmust ad absurdum vinné. Szilágyi mint a héja, rácsapott ezen argumentációra és szétszedte azt. Nem az a dualizmus igazi szelleme — úgymond — a mely a minisztert sugalmazta, mert a dualizmus célja önrendelkezési jogunk biztosítása. Ha a dualizmus erre nem képes, akkor nem nagy kár, ha helyébe a czentralizmus jő, melyet a miniszterelnök mint rémképet állított oda.

E téma módfelett izgatta Szilágyit, a ki arra kérte a Házat, engedné meg, hogy e kérdésre más alkalommal visszatérhessen.

Szilágyi beszédeinek, ámbár mindig a politikai hűvös régiókban mozognak, van egy vonatkozásuk, mely szívhez szól és fölötte meg-

ható. Mert minden sor arról tanúskodik, hogy az a szenvedélyes ember mily csodálatosan nagy önfegyelemmel bírt, mily vasmarokkal szorította vissza szilaj temperamentumát.

Ez a kemény kritikus, a kinek sem hatalom, sem fejedelmi fény nem imponált, naiv szerénységgel hajolt meg a parlamentarizmus előtt és ájtatosan lépett be a népszuverenitás szentelt csarnokába. Mihelyt a szenátori tógát felvette és felszólalt a nemzet tanácsában, lerótt a népszuverenitásnak tisztelete adóját, ünnepies hangulat vett rajta erőt. Szilágyi akkor csupa böles mérsékletnek, csupa méltóságnak és urbanitásnak látszott. Igazán imponáló volt — ezt a szót mintha egyéniségére szabták volna!

Ennek a köteles higgadtságnak és moderációnak még a stílus világosságát is áldozatul hozta némelykor, mert a közbevetett mondatok és a konjunktívus használata segítségével iparkodott az ellentétes vélemény élet tompítani és még a sarkasmussal is, ámbár ez leg-erősebb fegyvere volt, nagyon takarékosan bánt.

Oh, boldog idők, a mikor az emberek még nem jöttek rá, hogy kevésbé izléses közbeszólásokkal is pozícióra lehet szert tenni a

képviselőházban és midőn a hazabeszélésnek és az üres izgatásnak szemrehányása még mélyen sértette az embereket. Olvassuk Szilágyi beszédeit, mert a míg a nagy commoner iránti tisztelet él, a parlamentarizmus regenerációjának reménye nem veszett el teljesen!

MENGER.

Abbáziában a tengerparton sétálgat verőfényes, szép téli napokon egy ütött-kopott úri ember, a kinek alakja minden ízében az idegölő túlterheltség nyomait árulja el.

Valahányszor ezzel a magányos sétálóval találkoztam, mindig egy sajátyszerű délibábos tünemény jelent meg lelki szemeim előtt. Láttam ködös vízióban a szocializmus összes vezéreit, Marxot, Lassallet, Saint Simont, a kik a szürke alak láttára mindnyájan meghajoltak és hódolattal üdvözölték őt.

Mert az abbáziai fürdővendég nem más, mint Menger Antal, a kinek írásai a szocializmus új, pozitív korszakát nyitják meg és a kinek tanításairól barátnak és ellenségnek egyaránt tudomást kell vennie, ha a társadalmi tudomány haladásával lépést akar tartani.

Menger az Új Közjog című művében azon kezdi fejtegetéseit, hogy a közjogot világszerte

(nemcsak Magyarországon) túlnagy becsben tartják.

Nézzük a dolgokat a nagy tömegek álláspontjáról és nem a történelmi hagyományokkal telített kultúrember szemeivel.

A köznép sorsára aránylag csekély befolyással van még annak az alapvető és sarkalatos kérdésnek eldöntése is, hogy a köztársaság vagy az abszolutizmus legyen-e az elfogadott kormányforma. A proletár sorsa keveset változik, akár Miklós cár jogara, akár Rooseveltnök uralma alatt keresi mindennapi kenyerét. A napi politika egész komplexuma, hogy például a korona rendelkezze-e nagyobb hatalommal, vagy a parlament; a papság gyakorolja-e a legfőbb befolyást, vagy a szabadelvű polgárság; a földbirtok részesüljön-e több kedvezményben, vagy a mozgó tőke: mindez bizonyos szempontból nézve kizárólag a felsőbb rétegeknek belső házi ügye, de a proletár sorsára közvetlen befolyást alig gyakorol.

A politika általában nem törődik a köznépkel és a köznép nem sokat gondol a politikával. Ha mesterségesen nem ösztökélik, még az úgynevezett legszebb polgárjogot, a választójogot sem gyakorolja és ebben a tömegnek van igaza és nem a vezető politikusoknak, a

kik egészen jogosulatlanul panaszkodnak, hogy a nép fásult kedélyű és a közügyek iránt nem érdeklődik.

A különböző politikai irányzatok: liberalizmus, konzervativizmus, demokrácia, bármily tiszteletreméltók és jóakarók legyenek is különben, a dolog velejét távolról sem érintik és mind megegyezik abban, hogy óvatosan kerüli a főkérdés bolygatását. A demokrácia pláne, hogy őszinték legyünk, tiszta humbug. Mert hogyan lehetne szó az egyenlőség megvalósításáról olyan társadalomban, a mely a hatalom óriási különbségét mesterségesen tenyészti a polgárok között, a hol például a pénz hatalom egy legyintése, egy szeszélyes kombinációja ezrek sorsát irányítja. Minden ember keservesen érzi egész életén át a pénz és a születési arisztokráciától való automatikus függését. Ilyen viszonyok között a demokrata egyenlőség követelménye csak a külső formákra vonatkozhatik, a melyeknek a komoly valóság minden pillanatban a leghatározottabban ellentmond.

Mindeme politikai törekvések tehát, bármilyen becsületes autoszuggesztíóval hirdetik is azokat, nem sokat lendítenek az emberiség ügyén a fejlődés mai stádiumában, mert

egy elavult és túlhaladott eszmekörből származnak.

A köztudatban immár kialakult az a meggyőződés, hogy az emberiség kilencztized részére nézve a megélhetés és a létfenntartás leg-
elemibb szükségleteiért való küzdelem a fő-
dolog. Ezekről pedig az állam kereken azt
mondja: Ez már nem az én feladatom! Ez
tisztán magánügy. És azután következik a
fényes bizonyítékok egész sora, hogy az állam
a legjobb akarattal sem avatkozhatik polgárai-
nak magánügyébe, erre sem hatalma, sem pe-
dig képessége nincs. Ha vállalná is ezt a fel-
adatot, biztosan kudarcot vallana és próbál-
kozása végeredményben is oda lyukadna ki,
hogy a lustálkodást és a gyámoltalanságot
támogatná.

Már pedig az állam nagyon is beleártotta
magát magánügyeinkbe, a midőn olyan intéz-
ményeket létesít és véd, a melyek a gyomor-
kérdés természetes megoldását nagyon meg-
nehezítik. Ez pedig különösen áll a mai tár-
sadalomra nézve. A modern termelés a tőké-
nek oly határtalan felhalmozási képességet és
felszívó erőt adott, hogy az önálló existen-
cziák hovatovább kivesznek és lehetlenné
válnak.

A létfenntartási küzdelem annyira kiélestedt és elmérgesedett, hogy az ősemler élet-halálharcza a barlanglakó medve korszakában úgyszólván kedves enyelgés volt a maihoz képest.

De a proletariátus sorsa, bármily sanyarú és bizonytalan is, még nem a legszomorúbb vonása a társadalom képének. *A tömegnek nehézz helyzete óriási visszahatással van a felsőbb rétegekre és a szegénység a legnagyobb erkölcsi pusztításokat ott viszi véghez, a hol nem szabad szegénynek lenni és a hol a titkos bűn tűrhetőbb, mint a bevallott nyomor.* Mindnyájunk existenciája úgyszólván deficiztben van és a pénzbeli hiány nagyon gyakran morális deficiztre vezet.

Ma még beszélhetünk némi joggal egy nemzetfentartó középosztályról, ámbár már az is elszomorító, hogy csak egy aránylag szűk, kiváltságos kör legyen hivatva a nemzeti feladatok teljesítésére, a melyek sikeresen csak minden egyes honpolgár közreműködésével oldhatók meg.

És ha a nemzetfentartó osztály mind sűrűbben felhangzó panasza jogosult, ha még a középosztály alatt is inog a talaj, mi lesz a kultúrából? Mi lesz a tudományal és a mű-

vészettel? Talán féláron fogjuk árusítani, miután az önköltséget úgy sem fedezi!

A mai civilizáció gúlája, a mint látjuk, roppant keskeny alapon nyugszik. A társadalom elfogadott alaprajza szerint az emberiségnek kilencztized része elmerül teljesen a mindennapi kenyérért való igen kockázatos ádáz harcban.

Ha kérkedve beszélünk a modern kultúráról, mindig csak néhány ezer boldog kiváltságosra gondolunk, de a nép millióinak viszonya az emberiség ideáljaihoz ma sem sokkal különb, mint az egyiptomi Fáraók idejében. Hogy ez az állapot méltánytalan és egyszerűsmind veszedelmes, azt mindenki érzi. Hogy minden ország népe tulajdonképpen két nemzetre oszlik, hogy a «classes» és a «masses» a legegyszerűsebb ellentétben állanak egymással, hogy a barbárok, a kiknek megrohanásától rettegnünk kell, szomszédságunkban, a külvárosokban laknak: mindeme nyilatkozatok a különböző állású államférfiak szájából világosan mutatják a közérzületnek erre vonatkozó általános irányát. De épp oly erős a meggyőződésünk, hogy bármily visszás legyen is a mai társadalmi rend, még mindig a lehető legjobb, mert minden eddig felmerült szociálisiz-

tikus reformterv belső ellentmondáson feneklett meg, minden szociálistikus kísérlet meghiúsult és iszonyú csalódással és nyomorral végződött.

És ezen a ponton kezdődik Menger nagyszabású vállalkozása. Ő tisztában van azzal, hogy a szociálizmus eddigi tervezetei inkább elriasztók, mint csábítók, ő feladatul tűzi ki a szociálizmusnak minden illuzórius és utópisztikus elemtől a lehetőséghez képest való megtisztítását, az ábrándos törekvéseket szilárd jogfogalmakká alakítja át, a csillogó jelszavaknak józan és elfogadható tartalmat igyekszik adni, szóval *Menger a pozitív szocializmus megteremtője és első apostola*. A nagy tudós tiltakozik az ellen, hogy a szociálista világrend csak forradalom által valósítható meg.

Ő az eszmék hódító erejére, a közfelfogás átalakulására, az erkölcsi érzés finomodására számít, a mely a nyomort és a vagyonharácsolást egyformán igazságtalanságnak nézi, úgy hogy az új rendszer, bármily radikális legyen is, a mostani állapot új korszakalkotó fejlődése gyanánt fog beköszönteni. Menger a magister evolutionis s nem revolutionis. A mechanikus felforgatás szüksége elesik, ha a szo-

cializmus bölcs mérséklettel, utópiákról ment tartalmával meg tudja hódítani a világot.

A nagy reformátor meg van győződve arról, hogy a szociálistikus rendszer, ha ilyen módon szilárd talajon épül fel, olyan átalakulásra fog keresztülmenni, mint a hogy a forradalmi szellem egykoron kormányképes liberálizmussá vedlett át. A szociálistikus át fogja venni a vezérszerepet a népek életében. Úgy leszünk vele, mint a jó öreg Schlösser tanár, a ki a 40-es években egy büszke grófnak arra a kérésére, hogy ajánljon gyermekei számára egy instruktort, a ki intelligens legyen, de nem liberális, kereken kijelentette: Kedves grófom, ez lehetetlen! Mai napság nincs intelligens ember, a ki nem többé-kevésbé liberális! Talán majd elkövetkezik az a korszak is, a melyben minden intelligens ember többé-kevésbé szociálista lesz.

Pedig a szociálistikus igazán sokat akar. Többet akar a trónok lerombolásánál, többet az általános köztársaság kikiáltásánál; a szociálistikus a tőke eltörlését követeli, a mi azonban nem azonos a magántulajdon eltörlésével.

Hihetetlen, el nem gondolható dolog! Menger, hogy megbarátkoztasson az eszmével,

hogy ijedtségünket kissé csillapítsa, rámutat arra, hogy ilyen felforgató műveleteket maga az állam már többször vitt keresztül. Midőn a rabszolgotartást eltörölték, midőn a jobbágságot, a robotot, a dézsmát megszüntették, szintén óriási kisajátítás történt, de a világ számára megnyílt a haladás új korszaka.

Menger minden fejtegetése annak a kimutatására irányul, hogy nem áll az a közjogi teória, mintha az állam a polgárok megélhetésével nem törődne. Nem áll az, hogy az állam nem tehet semmit. Az állam ezt a hamis teóriát sohasem követte, bármennyire hangoztatják is. Ellenkezőleg, mihelyt a köztudatban lábrakap az a felfogás, hogy valamely közjogi intézmény megnehezíti az emberek megélhetését, akkor az állam kénytelen vele szakítani és azt eltörölni. A modern állam már számtalan ponton megsértette saját alapelvét, a magántulajdont és az ezzel kapcsolatos szerződési szabadságot, a midőn minduntalan beleavatkozik a gyárosok, a nagybirtokosok és azoknak munkásai között fennálló viszonyba, a mikor felügyelet alá helyezi a gyártelepeket. Ez által mind több és több magánjogi ügyet von be a közjog kereteibe.

Érdekes Menger előadásában ennek a pro-

czesszusnak lefolyását és a nagy kisajátítás után következő állapot vázlatát tanulmányozni. Érdekesebbek ezek a jogi fejtegetések minden regénynél. Olyanok ezek, mint Nostradamus varázskönyve, a mely forrongásba hozza a vért és lángra gyújtja a képzeletet. Mintha tüzet lehelnének a betűk, a szem mintegy teleszkópon át egy távoli világot lát de matematikai pontossággal és kézzelfogható valósággal.

Új világ tárul az olvasó elé. Nem a gaz ravaszság nyeri el az élet harczában ezentúl a győzelmi díjat, nem lesz többé az övé minden előny. Nem fogunk mindig azon töprengni, hogy miért van éppen a becsületes munkásnak legrosszabb sora? Az élet nem fog erkölcsi méltóságunktól annyi keserves áldozatot követelni, ha nem akarunk mást, mint csak éppen szerénységgel, tisztességgel megélni.

Milyen szép világ is lesz az, a melyben egy munkabíró sem szökik át többé az óceánon, hogy megkeresse mindennapi kenyerét, a melyben nem lesz többé egy minden rosszra kapható mob, a mely a másként el nem érhető fehéryeadagot pálinkával kénytelen pótolni. Minden ember, a ki becsületesen dolgozik, a mai középsorsúak níveljén fog élni és a kapzsi vállalkozás vámpírja nem fogja a munka csen-

des génuszának vérét szívni. És végre nem leszünk kénytelenek többé a felkapaszkodott pénzembert a faj-szelekció legdíszesebb példányaként tisztelni.

Ábránd ez vagy valóság, ki tudja megmondani? De lélekemelő már az is, hogy egy nagy jogászelme kiklopszi erővel hordja össze a köveket a jövő világ kiépítéséhez. Ha más eredménye nem is volna, már az is valami, hogy egy sivár korszakban, a melyben a túlvilág vigasza fogytán van, szívünket és képzeletünket gyönyörködtetni tudja. Nem igaz, hogy ez a tűrhetetlen küzdelem, ez a méltánytalan nyomor, ez az égbekiáltó igazságtalanság a társadalmi rendtől elválaszthatatlan valami, a mi mindig így volt és így lesz: ezt visszhangozza a tanulmány minden egyes lapja! Nem igaz, hogy ez a bevallott társadalmi abszurditás egy megmásíthatatlan örök törvény kifolyása, a mely ellen hiába küzdünk, a melyet hiába próbált megdönteni száz revolúció, a mely ellen fellázadni egészen czéltalan rendfelforgatás és chimérikus világszédelgés.

Nem volt még küzdelem egészen hiábavaló. Ha a harcz csekély vívmánynyal végződött is, kisebb-nagyobb töredéket mindig sikerült a művelődés, a magasabb életnívó sáncaiba be-

csempésznie. Csak az észszerűt, a logikust, az igazságos dolgot kell akarni, akkor a mi eszméinké lesz a győzelem.

Ha az ember az elegáns szabadelvűség puha ölében ette meg kenyere javát és nagyra volt szabadelvűségével, reformbuzgalmával, úgy Men-ger könyvének olvasásánál enyhe hátborzongatást érez. Hát hol éltünk addig? Milyen politikát csináltunk tulajdonképpen? Nem küzdöttünk-e mindig a szabadságért, a közjóért? Hát már a régi, jól kipróbált szabadelvűséghez se legyen bizalmunk?

Kellemetlen érzés vesz rajtunk erőt, töprengünk, hánykolódunk kételyben, nyugtalanságban, aggályokban. Az örökkévalóságra épült szép világot, a melyben koronás fejedelmek és grófok, püspökök és képviselők, cselédek és koldusok, parasztok olyan szépen voltak elhelyezve, egyszerre csak összedőlni látjuk és egy démoni építömester új világot állít fel, a melyről nem tudjuk, sátán műve-e vagy az emberiség génuszáé. Szívünk nagyot dobban, meg-rökönyödünk, szédülünk! Olyan érzés fog el, mint a mikor Galilei azt mondta, hogy a föld, a melyen állunk, nem szilárd, hanem a világ-űrben szüntelen keringésben mozog! Micsoda, a föld szilárdságába vetett hitünk is inog?

Ez sem szent az istentagadók és eretnekek előtt?

De ha föld igazán nem áll szilárdan, akkor jó, hogy a valót megtudjuk, hogy szerény bizalommal legyünk a föld, a társadalom, nyughatatlan keringéséhez, mert hátha mégis egy szebb jövő felé visz bennünket.

AZ ÁRENDA.

«Én a magam részéről nem bánám, ha a tisztelt szocziálista uraknak árendába adnának egy tartományt, a melyben kedvükre gazdálkodhatnak és berendeznék a jövő államát. Lássuk, mire mennek az urak a maguk lábán.»

Ezekkel a szavakkal aposztrofálta egy alkalommal Bismarck a birodalmi gyűlésen Bebel híveit.

Ebben a pikáns formában nyilvánult meg a kancellárnak az a meggyőződése, hogy a szocziálista programm merő ámitás és hogy egy gyakorlati kísérlet feltétlenül ki fogja mutatni, hogy az egész szocializmus pusztá ábránd és képzelődés.

A híres Richter Jenő még ráduplázott Bismarckra és rövid idővel eme kirohanás után megjelent egy borsos röpirata, a melyben csúfolódó modorban mutatja be a szocziálista államot.

Richter előadásának kiinduló pontja az volt, hogy egy szép napon győzött a szocziálista forradalom és a szocziálisták hozzáfogtak az államnak saját elveik szerint való átalakításához. Megszűnt a munkanélküliség, a nyomor és megszűnt a földi javak eloszlásának óriási különbsége! Az állam maga vette kezébe a termelést, a kormány annyit produkáltatott a közös műhelyekben, a mennyit a statisztikai adatok alapján hozzávetőleg kiszámított kereslet igényelt. A termelést a hatóság igazgatta és a munkásokat persze úgy helyezte el, hogy a termelés azt megkívánta. Néhol egy-egy család tagjait az ország legszélsőbb pontjaira szórta szét és az érzelmi momentummal épp oly keveset törődött a hatóság, mint ma a hadkiegészítő parancsnokság. Már e miatt sok panasz és elégtelenség támadt a győzelmes szuverén, a nép körében.

De ez még hagyján!

A korlátlan szabadság és egyenlőség birodalmában a felügyelőknek az a keserves feladat jutott, hogy a lustákat és rakoncátlanokat munkára fogják. Az ellenállást kemény büntetésekkel, mint karóbahúzással, sőtét magánzárkával kellett sújtani. Végre is a kormány már a szocziálista szabadságnak első évében

kénytelen volt a botbüntetés behozatalához folyamodni.

Daczára ezeknek az intézkedéseknek, a termelés óriási mértékben csökkent. A német szocziálista állam havi deficitje rövid időn belül egy milliárdra rúgott. A kormány már nem volt képes a termelés önköltségeit fedezni és kénytelen volt a táplálkozást, a melyet az állami konyhák láttak el, megszorítani. Nagy gondok nyomták a minisztériumot. Elkeseredett viták folytak például a fölött, hogy megbírja-e a költségvetés a vacsorához hetenként egyszer kijáró heringet, vagy eltöröljék-e ezt a kiadási tételt az államháztartás rendezése érdekében.

A birodalmi kancellár különben is magára haragította a tántoríthatatlan elvtársakat, mert vétett a szocziálizmus szelleme ellen az által, hogy cselédszolgálatot vett igénybe és egy elvtárs által tisztította minden reggel a cipőjét. A jeles államférfinak az a védekezése, hogy az állam érdekében nem kötheti magát a szigorúan előírt nyolcz órai munkaidőhöz és így kénytelen bizonyos személyi szolgálatokat másokkal végeztetni, még jobban elkeserítette a hangulatot ellene. Midőn végre a folyton növekedő deficit arra kényszerítette a kor-

mányt, hogy ideiglenesen a tizenkét órai munkaidőt rendelje el, általános sztrájk tört ki és egy véres forradalom elseperte a szocziálista állam rövid életű dicsőségét.

Ez a népies gúnyirat csak a tudományos kritikát tükröztette vissza, a mely a szocziálista tervezetéseket bonczolgatván, kimutatni igyekezett ezeknek kézzelfogható abszurditásait. Mert még a leghíresebb szocziálista írók is, mint Proudhon, Rodbertus, Saint-Simon, Fourier stb., a kik a kapitalista világ bírálatában igazán remekelnek, bizony elég furcsa csodabogarakat produkálnak, mihelyt pozitív javaslatokkal állanak elő. Marx figyelmeztette is híveit, hogy a szocziálizmus feladata abban áll, hogy a mai állapotok tarthatatlanságát kimutassa. Ez a tudománynak méltó feladata. De az már nem helyes dolog, hogy az új államot úgyszólván papírformában állítsák fel, mert az ember ily módon az üres hipotézisek útvesztőjébe téved. Ha majd a kapitalista világ saját ellentmondása folytán összedől, a helyzet kényszerűsége, a káosznak a szervezkedésre való belső törekvése fogja létrehozni magától az új rendet.

Ez volt Marx felfogása, de viszont a lelkek ellenállhatatlan vágya hajtotta a párt publi-

czistáit, hogy híveiknek az ígéret földjét legalább nagy körvonalakban bemutassák. Csak-hogy ezúttal a hóhért vitték az akasztófára. Az élesszemű kritikusoknak tarka ködfátyolképeit bonczkés alá vették és bizony sok kivetni valót találtak bennük.

Ennek behatása alatt nagy fordulatot vett a szocializmus. A teória eddig a világmegjavítást, az emberiség általános felszabadítását tűzte ki feladatul. Ez a cél messze a jövőbe vitte a pártot, a melynek elvégre az aktuális politikában is szerepelnie kellett.

Az írók a szocializmus bölcsőkorában az utópisztikus álláspontra helyezkedtek. A nyomor szemléletétől elkeserítve, a romlott rendszer teljes tönkretételét hirdették. — Szét akartak tépni minden szálát, a mely őket a mai világgal összeköti. Remekbe készült vadonátúj világot terveztek, a melyben semmi sem emlékeztet a nyomorult múltra. Fenekestől felforgattak mindent és még a kalendárium szentjeit sem hagyták meg a maguk helyén.

Ez volt Fourier és Saint-Simon álláspontja. Midőn azonban a szocializmus tábora óriási módon megnövekedett, a midőn politikai tényező kezdett lenni, kénytelen volt a párt a végromlásnak ünnepiesen átadott világgal

komolyan törődni, sőt visszazállingózva a magasabb régiók légvéraiból, egy szilárd pontot kezdtek a szoczialisták a különben megvetett kapitalista világban keresni, a melyen lábukat megvethetik. Ez rövid szavakban a szoczializmus fejlődésének története. Az utópistákból politikusok fejlődtek, az ihletett apostolok ügyes kortesekké változtak át. Az általános felforgatás szándékát elejtették, az új szoczializmus más vezéreszmét karolt fel, a mikor azt hangoztatta: Csak annyit kívánunk újítani, a mennyi céljaink elérésére okvetlenül szükséges.

Mi tehát tulajdonképpen a szoczializmus végcélja? A proletár helyzetének javítása, a pauperizmus megszüntetése.

Miképp vélük ezt elérhetni? A földjáradék és a tőkekamat eltörlése által. Ennél a pontnál megállunk. Ez épp elég ahhoz, hogy néhány nemzedék tovább rágódjék ezen az eszmén. Ennek az intézkedésnek életbeléptetése megváltoztatja a világ képét. Ennek folyamányaképpen magától bekövetkezik a megújulás. Teljesen fölösleges eme világ részletes tervrajzát megkonstruálnunk és a cseléd nélküli társadalomban a nyilvános étkezők és a takarító-intézetek berendezésével bíbelődnünk.

De mégis csak föl kell vetnünk a kérdést: ha tényleg árendába kapnának a szoczialisták egy tartományt, a mint azt Bismarck csúfolódva ajánlotta, mi volna első teendőjük? Valószínűleg azon kezdenék, hogy a nagy vállalatokat egyszerűen fölszabadítanák ama kötelezettség alól, hogy a tulajdonosoknak tőkeamatokat fizessenek; a tulajdonosokat pedig a tisztes életmód keretein belül méltányos járandósággal kárpótolnák. A munka egyébként tovább folya egészen úgy, mint eddig és különösen a vezetés és fegyelmi szervezet nagyjában a régi maradna.

A változás külsőleg nem volna nagyobb, mint mikor az állam a magánvasutak kezelését átvette. A világraszóló újítás abban állana, hogy a munkabér a megtakarított kamatjárandóság összegével emelkednék. Ez már azután óriási változást idézne elő. A nyomorúságos napibéren tengődő proletárság a középosztály magaslatára lépne elő és ez által a fogyasztás és a termelés hatalmas lendületet venne.

Az átalakulással járórakództatás ilyenformán nem volna túlnagy. Egészen másképp állana a dolog, ha a kisajátítás a korábbi szoczialisták előadásához képest az egész vonalon menne végbe. Ezt a következetesség követelménye-

képpen állították föl, pedig az elvek nem kívánják, hogy azokat a végletekig vigyék és ezzel lejárassák.

Igaz ugyan, hogy például még a foltozó szabó is csak tőke segítségével üzheti mesteriségét. Ollója, vasalója és czérnakészlete épp úgy a tőke által nyújtott termelési eszköz, mint a vashámor gépei és kohói. Ennélfogva a szabó tőkéjét is a társadalomra kellene átruházni, mint a vasművekéét. De azt a tőkét, a melynek gyümölcse a munkabérrel együtt éppen csak a megélhetést biztosítja, bátran figyelmen kívül lehet hagyni. Ezt nem kell kisajátítani és az államra átruházni. Ez a kivételes elbánás valóban nem sérti az elvet és nyugodtan bevárhatják, a míg a becsületes foltozó szabó lassan a világ új rendjéhez alkalmazkodva, önként lemond munkája elavult formájáról.

Hiszen az újabbkori szocziáлизmus már rég nem áll hadilábon a tulajdonjog intézményével. A tulajdonjog — mondja Menger — örök fogalom. A magántulajdon az egyén kiegészítése. E tulajdon alatt azonban csak az a vagyónkészlet értendő, a melynek valami kapcsolata van a gazdasági élet szükségleteivel vagy a munkával. Másként áll a dolog a

tőkének és a termelési eszközöknek óriási koncentrációjával, a mely a munkások ezreit szekere elé fogja, azoknak munkatöbbletét fölszívja, lehetetlenné teszi az önálló existenciákat és gazdaságilag még nagyobb károkat okoz, mint a jobbágyvilág megkötöttsége.

A szocializmus szellemi fejlődése minden irányban mutatkozik. Marx még azt indítványozta, hogy a parasztokat termelő-szövetkezetekben egyesítsék, az újabkori irány ezt már teljesen elveti. A paraszt fanatikus szeretettel ragaszkodik talpalatnyi földjéhez még akkor is, ha az adósság árja már elsodorja és ő csak mint a rög névleges tulajdonosa tengődik. Az újabkori szocializmus leszámolt az elvtagadás vádjával, a mely szerint a latifundiumokban rejlő földjáraadékat kisajátítja, de a paraszttelkeket megkíméli. Sajnos, e vita egyes mozzanataira, a melyek különösen a hazai viszonyok szempontjából fölötte érdekesek, nem terjeszkedhetünk ki bővebben e helyen. De már az itt felsoroltakból is kitűnik, hogy a szocializmus nagy vajúadások között lassanként átalakul. Idővel teljesen felhagy az ipari munkások érdekeinek egyoldalú képviselésével és kezd egyetemes, a proletár és a középosztály minden rétegének fejleszté-

sét célzó néppárttá átvedleni. Ezzel kapcsolatosan módosult egyszersmind a szocializmus életbeléptetéséről elterjedt felfogás.

Marx még úgy képzelte a szocialista világ megteremtését, hogy a tőke lassanként nagyon kevés kézbe fog koncentrálni és így aránylag könnyen megy majd «a kisajátítóknak a kisajátítása», a mint ő azt bájos enyelgéssel kifejezi. A túlnyomó többség a napszám és a tiszteletdíj létminimumára lesz szorítva. Ezt a nagy tábor semmi érdek sem fűzi többé az embertelen és kultúraellenes rendszer fentartásához, a mely csak egy törpe minoritás érvényesülését engedi meg. Mihelyt megrendül a lelkekben az ebbe a rendszerbe vetett hit, akkor már csak a véletlen kérdése, hogy az valósággal elpusztuljon. A régi, elkorcsosodott világ romjaiból egy szebb jövő fog felvirulni. Marx tehát egy katasztrófát feltételez, amely, mint az özönvíz, elnyeli a tőke mammuthjait és az ichtioszauruszokat.

Egészen másképp hangzik Menger felfogása. Ő perhorreszkálja a forradalmat, a végromlás elemei szerint nincsenek meg, a mint azt az «atyamester» képzeleli.

De ha valaki radikális nézetek megvalósítását keresi és e mellett mellőzi az erőszakos

megoldást, úgy könnyen a következetlenségnek vagy az őszinteség hiányának gyanújába keveredik. Mert rózsavízzel nem lehet ám ilyen gyökeres átalakulást keresztülvinni. De Menger behatóan indokolja állásfoglalását. Kiemeli ugyan, hogy szerinte a forradalom nem jogtalanság. Hisz a mai jogállapot, a német birodalom, a francia köztársaság alapítása: valamennyi az erőszak győzelmének eredménye. A szocializmus meghonosításánál sincs kizárva — fájdalom — az erőszak lehetősége. Már a helyzet abszurditása is nagyon csábító. A modern katonaállamnak a ki-kitörő háborúban okvetetlenül győznie kell, mert minden veresége a forradalom kitörésével fenyeget. A megvert hadsereg nem megbízható többé és az egyenruhába bujtatott proletár nem fog minden körülmények között a nép ellen harcolni. A mai rendszer eme fonáksága mellett tehát a forradalom eshetőségét nem lehet teljesen figyelmen kívül hagyni. De a forradalom a szocializmusra is végzetes lehet. Forradalmat csak fantasztikus, nagyvérű, erőszakos emberek csinálnak és biztos, hogy ha a szocializmus sorsa ezeknek a kezébe kerül, úgy ezek túlzások és szertelenségek által épp úgy tönkre fogják azt tenni, mint a köztár-

saságot Franciaországban, a hol a reszpublika leglelkesebb híveinek bűnei következtében kétszer is megbukott és a harmadik köztársaság csak úgy tudott gyökeret verni, hogy — a mint Thiers mondta — a köztársaságot köztársaságiak nélkül csinálták és higgadt, mérsékelt monarchisták vették kezükbe annak szervezését.

Fölötte kívánatos tehát, hogy a szocziálizmus ne a forradalomnak köszönje érvényesülését és valóban könnyen lehetséges, hogy a szocziálista olaj, a mely most csak csöppenként keni az állam kerekeit, hova-tovább be fog szívárogni a társadalom gépezetébe és el fogja azt árasztani.

A kapitalista államot, a melyet a baleset- és rokkantbiztosítással úgy a hogy alátámasztottak, idővel a szocziálista intézményekkel egészen körül fogják bástyázni. Egy szép napon úgy leszünk vele, mint a Moliére «Úrhatnám polgára», a ki világeletében prózában beszélt, a nélkül, hogy tudta volna: öntudatlanul szocziálisták leszünk, talán más elnevezéssel. Hisz a művelt világ már ma ösztönyszerűleg, a nélkül, hogy sejténé, sőt néha egyenesen érdekei ellen, szocziálista módon gondolkodik és érez.

Befejezésül röviden érintenem kell a szocializmus erkölcsi és politikai kihatásait. Az az ábránd, hogy a szocializmus bizonyos magasabb fejlettséget vagy érettséget föltételez és csak annak beálltával érvényesülhet, rég lejárta magát.

A tömeg, melynek értelmi és erkölcsi erőlködése csak az életfontartás körül forog, örökké éretlen marad, ha százezer esztendeig tanítják is az á-bé-czé-re és a jótékonyság könyvtárakat is nyit számára. Ellenben, ha sikerülne a kenyérért való harczot valamivel enyhíteni, ha sikerülne a termelés válságos esélyeitől való rabszolgai függést kiküszöbölni, akkor magától beáll az annyira áhítozott érettség és az erkölcsi emelkedés.

A mai rendszer minden brutalitásnak melegegya, a midőn ész nélküli analógia alapján azt hirdeti, hogy az élet harcz, a melyben a győngék elesnek és a melyből a kiválóbbak győzedelmesen kerülnek ki. Csakhogy e kiválóságban bizony csehül állunk, mert rendszerint az erőszaké, a kapzsiságé, a durvaságé a győzelem. Nagy előny e küzdelemben egy szép vers iránt nem érdeklődni, egy nagy eszme fölött mosolyogni és egy jövedelmező ötletért hevülni. Ezeké a hatalom! Jaj az idealistáknak!

Ezek a legyőzöttek!

De hogy milyen hamis az analógia az állatvilág és az emberi társadalom között, legjobban kitűnik abból, hogy a gyöngék és esettek, a kiket a harcban könyörtelenül letiportunk, nem haltak meg; föltápászkodnak fenyegetve, ökölbe szorítják markukat és állandóan veszélyeztetik a társadalom biztonságát.

A szocziálizmus, a melyek korában az emberi törekvés nem a kenyérkeresetben és a pénzharácsolásban fog kulminálni, nem fog annyira kedvezni az alantas típusnak, a kíméletlenül előtörő struggle for life-nek.

Ha a nemtelenség és gazság nem is fog egészen kiveszni, legalább a nemes vonások nem lesznek erőszakosan elfojtva. Manapság a magasabb lelki kvalitások nemcsak gyöngítenek, nemcsak elütik az embert a bajnokság első díjától, hanem, miután a küzdelemben a lét vagy nemlét kérdése dől el, komoly veszélylyel is járnak és egyenesen öngyilkosságot jelentenek. Az életnek nemes, becsületes verseny gyanánt való felfogása ez idő szerint csak nagyon kivételes viszonyok közt érvényesíthető hátrány nélkül.

Épp oly rosszul áll jelenleg a liberalizmus ügye. A szabadelvűség hallgatag feltétele, hogy

a polgárok bizonyos önállósággal és anyagi függetlenséggel bírjanak és hogy érdekeik megvitatását és összeegyeztetését a szabad sajtó és a gyülekezési jog útján az egyenlőség alapján megkíséreljék. Ez a feltétel a társadalom mai összetétele mellett teljesen hiányzik.

A hol az egyesek anyagi helyzete rendszeresen a végletek körül forog, a hol a középosztály számbelileg elenyésző kisebbség, a melyet a felsőbb és alsóbb rétegek osztálygyűlölete szorongat, ott nem lehet szó szolidaritásról, ott nincs helye a meggyőző érvelésnek, az eredményes vitatkozásnak. A gazdagnak a társadalom szelleméből folyó természetszerű érzése a többé-kevésbé jól leplezett lenézés, míg a szegényé az égbekiáltó, szászorosán indokolt szent irigység. Ez okból a liberalizmus a valóságban nem tudja megvalósítani elveit. A szabadelvűség uralma alatt mindennapos volt a hitszegés és elvtagadás vádja, a melyet a szabadelvűség legkiválóbb képviselőire szórtak. Ez igen tanulságos jelenség.

Száz igaz és meggyőző ok szól a liberalizmus mellett, de ugyanannyi nyomós ok tiltja annak alkalmazását a mai viszonyok között, a hol a fizikai hatalom a züllött mob kezében van, a melyet csak vaserélylyel lehet a törvé-

nyesség ellen való merényletektől visszatar-tani. Hogy képzelhető itt a szabadság, a melyet a felsőbb rétegek elvben követelnek, hollott sok kézzelfogható okuk van arra, hogy annak uralmától rettegjenek! Ez a visszásság odavezet, hogy míg a liberalizmus képviselői az ellenzéken követelik a szabadságot, addig a kormánypadokon csak nagy föntartással és megszorítással adhatják meg azt.

A szocziálizmus ellenben, a mely a gazdasági életet igazságosabban kívánja berendezni, ezzel egyszersmind megvalósítja a szabadelvűség lényeges föltételeit és így módjában lesz azt valóra váltani. Lényegileg a szocziálizmus úgy viszonylik a liberalizmushoz, mint az új-testamentum az ó-szövetséghez: a szocziálizmus az ígének teljeseése, a liberalizmus bi-rodalmának eljövetele. De csak a filozófiai szemléllő látja a dolgokat igazi alakjukban, a plátói idea tiszta képében.

A szenvedélyek és a félreértések komédiájában, a melyet politikának neveznek, engesztelhetetlen gyűlölettel viseltetik egymás iránt a két édes testvér: a szocziálizmus és liberalizmus és élet-halálharcot vív a század fö-lött való uralomért.

A FELSŐBB RÉTEGEK.

A társadalom minden gondolkodó emberre a fenség, a nagyszerűség benyomását teszi. Csak a csillagos égbolt, az óceán és a felhőkbe meredő hegycsúcsok töltik el olyan feltétlen bámulattal az embert és éreztetik vele annyira törpeségét. Az égitestek pályája nem látszik szilárdabbnak és hajlíthatatlanabbnak, mint a társadalom törvényei, a melyek az állatok és egyesek életének folyását megszabják. Öröktől fogva valók és mintha nem is emberi elme szülte volna, hanem a dolgokban rejlő bölcs kényszer, száz meg száz nemzedék intelligenciája.

Igaz, hogy a társadalmi rend sok igazságtalansággal, elnyomással és nyomorral jár, de ezeket úgy vesszük, mint a természet reánk mért csapásait, a járványokat, a ciklonokat és a földrengést. És mindezek nem ingatják meg a mindenség bölcs törvényeibe vetett

hitünket. Még ha itt-ott egy-egy vakmerő újító talál is valami kivetni valót, bírálatában rendesen abból indul ki, hogy a társadalmi rend megmásíthatatlan és alapjainak megbolygatása nagy bűn.

A «Sturm und Drang»-korszak emberei is, a kik a XVII. és XVIII. század államainak és kormányainak alapjait vizsgálták, a társadalmi intézményeket: a tulajdonjogot, a családot, az örökösödési jogot stb. stb. nem bántották és e részben óvakodtak minden kritikától.

Képzeltük tehát, hogy ilyen általánosan elterjedt szellemi diszpozícióban milyen ellen-szenvet és felháborodást keltett a szociológiai bírálat! Pláne, hogy ezek a fejforgatók azzal állottak elő, hogy ők a társadalmat kiforgatják sarkaiból és új, bölcsebb terv szerint fogják újjászervezni. Minden érzelmünk fellázad, a mely a hagyományos rendhez hozzáfűz, szívünk minden lüktetése eleve esküdt ellensége a kétkedő szociológiának. A dolog majdnem nevetséges, ha olyan végtelen elszomorító nem volna.

Ha valaki azt mondaná, hogy lehordatja a Gellért-hegyet, mert stílusa elavult, mert szakadécai és csuszamlásai zavarják a tájképet és helyébe szép szecsessziós Gellérthegyet kíván

egészen új alapon emelni, látszólag nem mondana nagyobb balgaságot, mintha a társadalom radikális újjászervezését írná zászlajára. Hiszen mi igen jól ismerjük a mai állapot összes hibáit és visszasságait, de egyszersmind meg vagyunk győződve arról, hogy nem sokat lehet rajtuk változtatni. Az okos emberek különben mindezek daczára tűrhetően el tudnak helyezkedni ebben a pogány, rossz társadalomban és elég jól érzik magukat. Szerencsére az okos emberek vajmi csekély számot tesznek a sors mérlegének serpenyőjében. Az okosak soha sem tettek semmit az emberiségért. A boldog, megváltó jövő a fanatikuskok, az önzetlenek, az egyenesszívű ábrándozók műve volt.

Az ősi szokáshoz és hagyományos rendhez való vak ragaszkodás minden társadalmi fejlődésnek és főleg a szociális eszméknek a leg-hatalmasabb ellensége. Az elégedetlenség, a mely a nyomor és elnyomás nyomában jár, ellensúlyozza ugyan ezt a tiszteletreméltó ösztönt, de a nép legelső gondolata: az elnyomatást túrni és megint túrni.

A nyomornak magában véve nincs valami hatásos szerepe a felforgató eszmék ébresztésében. A züllöttek maguk nem törik magukat

a haladás és javulás után, ők a pillanatnak élnek.

A nyomor első hatása, hogy az ember testileg és lelkileg hozzásimul, öntudata elhagyja, lerongyolódik, nincs ereje és akarata, hogy a posványból kiemelkedjék.

A novellisták érdekesen írják le, hogy künn, a cigánysoron, a kunyhók miazmatikus levegőjében a csavargók döglött csirkepecsenye és lóvirslit mellett olyan lakomát csapnak, hogy a fáczánban és pezsgőben dúskáló úri társaság megirigyelhetné. Ez a vidámság állapotuk letragikusabb vonása. A ki nem becsüli önmagát, a ki föladata a magasabb életnívóért való küzdelmet, az magával rántja a társadalmat a sülyedésbe. Jaj annak a társadalomnak, a melyben az emberek a standard of life leszállítása ellen nem védekeznek másképp, mint igényeik megszorításával és a nélkülözések elviselésével. Ez volt Lassalle örök keserve! Ti barmok, — dörögte oda a sziléziai szövőmunkásoknak, a kik között az idült éhtífusz dühöngött — ti még azt sem tudjátok, hogy éhezettek égbekiáltó igazságtalanság! Ti azt hiszitek, hogy ennek úgy kell lennie! És ha tizennégy órás napi munka után vasárnaponként egy darabka húst kaptok, ebben isten

rendelését látjátok, a mely ellen nem szabad zúgolódnok!

A nyomornak tehát eme közismert nyomasztó hatása folytán, kevesebb szerepe volt a malkontens elemek szaporításában, a szociálisztikus agitációk terjesztésében, mint általában hiszik. A proletár sanyarú helyzete csak más, sokkal hatalmasabb motorral kapcsolatban lett úgyszólván politikai tényezővé. A társadalmi összefüggés, a szolidaritás rávjtte az embereket arra, hogy érdeklődjenek a társadalmi szervezet kutatása iránt és hogy annak reformálásával foglalkozzanak. A tömegnyomor tudniillik csak akkor lett befolyásos ágens, a midőn következményeivel megtámadta az állam érdekeit és az abból származott bajok átharapóztak a felsőbb rétegekre.

A munkások rossz táplálkozása a legegyénibb magánügy és könnyű volna szegény embernek lenni, ha a szegény ember kitűnően étkeznék. De ez a tipikus magánügy egészen más színben tűnik fel, mihelyt az állandó nélkülözés a nemzedék elsatnyulásához vezet és a katonamérték alábbszállásában és az «alkalmatlanok» nagy arányában ijesztő mérveket ölt. Mihelyt a sanyarúság következtében származott ragályos betegségek át merték lépni a paloták küszöbét,

rögtön fő fontosságú közügygé vált az egyéni tetszésre és a szerződési szabadságra bízott lakás- és éhbér ügye és a hatóságok beavatkozását provokálta.

Külön ki kell emelnünk, hogy annak a szolidaritásnak, a melynek elemi hatalma az individualisztikus felfogást megdöntötte, alig van valami köze a vérszegény altruisztikus vagy emberbaráti érzelmekhez. A filantrópia és a jótékonyság nagyon tiszteletreméltó erénye vajmi csekély erőt jelent, mint a társadalmi fejlődés mozgató rugója.

A nyers egyéni érdek megköveteli a szolidaritás megtagadását és kirekesztését. Csak az óriási bajok és veszélyek, a melyek a szolidaritás megsértésével járnak, emlékeztetik az embert arra, hogy az individualisztikus világnézet kegyetlen jelszava: «homo homini lupus», még sem olyan okos, célravezető és még érdekeinket sem szolgálja olyan jól, mint hiszszük.

Az emberi szolidaritás mélyebb felfogásán alapuló szocialista tanok természetesen leginkább azokban a körökben terjedtek, a melyek érdekeinek megfeleltek és a melyek az új eszmék uralmától sorsuk javulását várták. Ebben a rétegben, a melyben a művelt-

ség mécsese soha sem pislogott, csodálatos átalakulás ment végbe. A vak tömeg, a mely a túlfeszített munkától megtörve, teljes le-targiában sínylődött, a melynek eszéhez a demokratikus és szabadelvű eszmék soha sem tudtak hozzáférközni, ezek a barbár alakok, az igazi nép, a kiket sötét tudatlanságukban mindig a népérdek ellen lehetett felhasználni, ezt a tömeget a szocziálisztikus eszmékkel öntudatra ébresztették és igaz vagy hamis tanok-kal egyaránt felrázták ólomszerűen ránehe-zedő apátiájából. A bárdolatlan és értelmetlen csöcselék egy osztálylyá alakíttatott át, a mely czéltudatosságban, összetartásban, egyéni érde-keinek a szolidaritás kedvéért való alárendelésé-ben messze túlhaladja a mintaszerű és poli-tikailag éretnek dicsért bourgeoist.

Bármilyen keservesen esik is osztályérde-künknek ezt bevallani, el kell ismernünk e szervezet nagyszerűségét. Soha a politikai mű-vészet nem teremtett olyan csodálatos organi-zációt, a melyben a feltétlen fegyelem nem külső erőszak, hanem szabad akarat és a veze-tés szuggesztív befolyása által tartatik fenn. Még a legutolsó közegben is, a kit a po-litikai jargonban élődinek neveznek, a ki az elcsábítottak filléreiből uraskodik, egy

nagy, világraszóló eszmének ereje tükröződik vissza.

De ennek a társadalmi hagyományt erősen támadó kritikai világnézetnek terjedése még mélyebbé tette az űrt a szegény és gazdag között és az új válaszfal még kiélesítette az ellentétet. Az egyik osztály a társadalmi rendet — mint fent jeleztük — feltétlen hódolattal, majdnem vallásos tisztelettel veszi körül, holott a másik tagadásba veszi e rend igazságát és a gyökeres átalakítást, a fel forgatást írta zászlajára.

De csodálatos: a midőn a társadalom épületét összetartó elemi szolidaritásnál fogva a nagy bajok az alacsonyabb rétegekből átsapnak a felsőbb rétegekre, a középosztály még akkor sem tágít és nem tántorodik meg a társadalom szent rendjéhez való ragaszkodásában és osztályának hanyatlását a legkülönbözőbb okoknak tulajdonítja, de állhatatosan vonakodik a bajok okát a társadalom fonák konstrukciójában keresni.

Nézzük például a nőkérdést, a mely túlnyomólag a középosztály problémája. A kiinduló pont az, hogy az önálló exisztenciák gyérülésével, az alkalmazottak fizetésének csökkenésével hova-tovább nehezebbé lett a csa-

ládalapítás, a feleség eltartása. A nősülés csökkenésével az elejtett nő a kínálat és kereslet e gyászos világában mit tehetett egyebet, mint hogy eddigi működésének hagyományával szakított és önálló kereset után nézett. Beállott tisztviselőnek, postásnak, másolónak és tanítónak és legújabban az orvosi és ügyvédi pálya után töri magát. Az ipari szervezet intenzívebb fejlődésével ez a szomorú tendencia még terjed, Angliában és Franciaországban a helyzet még rosszabb, mint nálunk. Mellesleg megjegyezve, az asszonyok fényűzésének, a melyre minduntalan rámutatnak, épp oly kevés köze van ehhez a jelenséghez, mint a Mars bolygóinak keringéséhez. A közgazdász a házasságkötések számának hanyatlását nem magyarázhatja másként, mint azzal, hogy a középosztály bérei, bár abszolúte emelkedtek is, viszonylagosan csökkentek, miután ma már nem fedezik a család fentartásának költségeit. *De akárhogy nézzük is a dolgot, az úgynevezett nőemancipáció, ha egyeseken segített is, de egészen egy cseppet sem javította meg a társadalom mérlegét, mert épp annyi férfi szorult ki, ahány nő állást vállalt.* E mérhetetlen világ furcsa konfigurációjában éppen a helyszüke a fő baj és

az amúgy is mindig elégtelen számú állásokkal járó fizetést a női konkurrenzia kétségkívül erősen lenyomta. Ebből állott tehát az óriási javulás, a melyet nagyon jóakaró, humanus, de igen rövidlátó társadalmi reformerek a női foglalkozás terjesztése által akartak megvalósítani. De úgy látszik, hogy az ilyen sikertelen próbálkozásokra okvetlenül szükség van, hogy a kudarcz hajlandókká tegye az embereket hatásosabb gyógymódok elfogadására.

A nőkérdés általában, mint egy tükör, élénken szemlélteti társadalmunk összes keserveit, ezeknek visszahatását az erkölcsökre, a mi végeredményben a család intézményének alapjait ássa alá. Az egyetlen érzés, a mely az embert önzéséből kivetkőzteti, lényének nemesebb vonásait kidomborítja, a két nem egymáshoz való vonzalma: a szerelem. A társadalom szerencsétlen állapota oda vitte az embereket, hogy ez a szent örökségként ránk származott érzés is eltorzított. Melanchólikus érzéssel olvassa az ember Spencer Herbert önéletrajzában házassági terveinek sorsát. Könyveim — úgymond — nem hoztak semmit, sőt csekély örökségemet is felemésztették. Alig voltam képes magamat fentartani. Tehát csak olyan asszonyt vehettem volna el, a ki hozo-

mányával engem segít, a helyett, hogy én biztosítottam volna az ő megélhetését.

Szegény Spencer! Nem tud munkája után megélni! Nem tud családot alapítani! Hozományról morfondíroz, úgyszólván partivadásznak áll be. Spencer a legönzletlenebb, tanulmányai által egészen abszorbeált, valósággal archimedesi alak! Lehet-e keservesebb szatírárt írni társadalmi állapotainkról, mint a milyen Spencernek naiv vallomása? Nem kell-e az önző partivadászban inkább a szegény áldozatot látnunk, mint a megátalkodott bűnöst, a ki rászolgál a maró iróniára?

De a mit a nőkérdés képtelen megoldási kísérletéről mondtunk, az áll a felsőbb rétegek egyéb bajairól is. Nem pillanthatunk bele egy újságba a nélkül, hogy ilyenmü felírások ne vonnák magukra figyelmünket: A tisztviselők helyzetének javítása! A kisipar pusztulása! A parasztbirtok megmentése! stb.

Még a nagybirtokosok és nagyiparosok is segítségért kiáltanak! Nagyhangú érvekkel bizonyítják, hogy magas vámok nélkül a tönk szélére jutnak és romlásuk válságba sodorja az egész gazdasági életet.

Semmi kétség, hogy mindezek a panaszok nagyjában igazoltak. Annál rosszabbak az aján-

lott orvosságok. A politika úgy van ezekkel a panaszosokkal, mint az orvos, a ki segíteni nem tud, de a czukrosvízzel, a melyet solatii causa rendel, legalább a páciens hangulatát javítja.

Kivételt alkotnak a hatalmas osztályok, a nagybirtokosok és nagyiparosok, a kiknek védvámok által nagy előnyt nyújtanak, igaz, hogy a többi osztály rovására. A társadalmi mérleg e gyógymód folytán tehát inkább rosszabbodik, mint javul.

A szorongatott középosztály remény és aggodalom között vergődik, kétségkívül épp annyit szenved, mint a munkásosztály, sőt valószínűleg többet is. Érdekük tehát a társadalmi újítók táborába vezetné. Igen, vezetné, ha büszkeségük, osztálybeli elfogultságuk nem tartaná vissza őket attól, hogy hitelt adjanak a proletár evangéliumnak. Úgy vannak ők a szociálizmussal, mint a római patrícius, a ki, midőn a kereszténység igazsága már meghódította szívét, még mindig vonakodott közösséget vállalni Jézus tanát követő jobbágyaival és a büszke farizeus csak az éj homályában sompolygott az olajfák közé, hogy lopva találkozzék az isteni mesterrel.

De a középosztály e magatartása nem

tarthat sokáig és rögtön meg fog változni, mihelyt tudatára ébred annak, hogy hiába vár bármit is az államtól, a kormánytól, a szövetkezéstől. Mindezek a legnagyobb jóakarat mellett sem segíthetnek rajtuk. Ez osztály tagjai úgyszólván öntudatlan szocziálisták, úgy mint a régi teológusok Platót és Sokratest öntudatlan keresztényeknek nevezték, mert ezek a nélkül, hogy a keresztségét formálisan felvették volna, már a Megváltó előtt annak szellemében éltek.

És ha most azt a kérdést vetik fel, a melylyel e lap számos olvasója csakugyan hozzám fordult: vajjon a szocziálista világ igazán olyan lesz-e, a milyennek azt Bellamy és Hertzka ismert leírásaiban olvassuk és hogy mikor fog ezen átalakulás beállani, milyen módon fog ez végbemenni, akkor előre ki kell jelentenem, hogy erre a kérdésre egyszerű igennel vagy nemmel nem lehet válaszolni.

Az ember csak bizonyos tényekre vagy megfigyelésekre utalhat, a melyek útmutatást adnak a jövő fejlődés megítélésére.

Azt látjuk, hogy a társadalmi újítást célzó tendencia a munkások óriási taborát maga köré gyűjtötte. Ez a rengeteg anyagi erővel rendelkező sereg egy külön világnézet beha-

tása alatt áll, új fogalmakat alkotott magának a társadalom szervezetéről.

Látjuk továbbá, hogy ezt az osztályt a népszabadság régi ideáljai nem hevítik többé. A nép elszakadt a demokrácia és a liberalizmus régi tanaitól, a melyek a világot megrendítették és a mai fejlődési fokra vitték. De ezek az eszmék idejüket multák, tartalmuk nem felel meg többé a haladás legfőbb céljainak és az ez elvek alapján a király és a középosztály közt lefolyó alkotmányos harcok nem lelkesítik a népet, mert nem hoznak semmi megoldást azokban a kérdésekben, a melyek szívünket nyomják. Mert ma nem a politikai felszabadulás, hanem a gazdasági emancipáció hozza forrongásba a lelkeket. A mai generáció alaposan kiábrándult. Az új nemzedéket a politikai és közjogi közönyre nevelték. Legnagyobb, habár kevésbé megfigyelt tényezője ennek az új áramlatnak a francia köztársaság megalapítása volt. Íme, tíz generációnak magasztos, epedve óhajtott, óriási véraldozatok árán kivívott kormányformája megvalósult. Mit bizonyított ez a mai nemzedéknek? *Azt, hogy a kormányformának semmi, vagy csak nagyon viszonylagos értéke van, hogy semmi alkotmányos, semmi közjogi*

kérdés nem érdemli meg manapság azt az áldozatot, a melyet megkövetel. Innen a nagy fordulat a nép gondolkozásában.

Így történt, hogy a mai fiatalság teljesen elszakadt a negyvenes évek generációjától, a mely titokban republikánus volt és a köz-társaságot ideálnak nézte. A mai fiatalság ezzel a generációval semmiféle közösséget nem tart fenn törekvéseiben. Politikai jogok nem elégségesek az üdvözülésre, annál nehezebben lehet azokat megtagadni. A politikai jogosultság csak egy magasabb fejlődésnek előkészítő stádiuma, de éppen azért elengedhetetlen feltétele is.

De milyen módon fog a világ odajutni? Erre nézve a történelem tanúsága ad érdekes felvilágosítást.

A vallási mozgalom már a XIV. és XV-ik században hatalmas hullámokat vetett. Mindenféle szekta keletkezett, mint az albigensek, husziták stb. szektája. De ez az áramlat csak a XVI. században erősödött meg annyira, hogy Luther Márton a reformációban megvalósíthatta a sokszor elfojtott újító eszméket.

A politikai emanczipációra irányuló törekvés is ugyanazon az úton haladt. Az enciklopédisták megvetették a teoretikus alapot. Az új eszmék lassan annyira elhatalmasod-

tak, hogy még a felvilágosodott abszolutizmus bajnokai is hozzájuk folyamodtak. A francia nemzetgyűlés, a terroristák, végre Napoleon is, néha egymással ellentétben, de mindig csak az új eszmék szolgálatában, a melyek őket szerük elé fogták, tudtak pozitív alkotásokat teremteni. Ez az analógia áll a szociálisztikus áramlatra vonatkozólag is.

Ne higye senki, hogy a szociálista-világot a népképviselői többség szavazata vagy egy sikeres lázadás fogja talpraállítani! A szociálista eszmevilágnak még sok hiábavaló kísérleten, sok kudarcz tisztító-tüzén kell keresztül mennie, a míg képes lesz nemcsak mozgalmakat megindítani, hanem arra is, hogy a társadalomnak reális alapjául szolgáljon.

Ha a szociálizmus igazán predesztinálva van az emberiség magasabb fejlődésének elősegítésére, akkor nem fog rajta sem börtön, sem elnyomás és legyőzhetetlen marad minden vereség után is.

Sok szenvedésben, üldözésben lesz még része. Mert a történelemmel úgy vagyunk, mint a mesével. Háromszor, sőt többször is ki kell ejtenünk a varázsszót, míg az új világ kapui feltárulnak az emberiség előtt.

A SZELLEMI PROLETARIÁTUS.

A midőn nemrég napirendre került a nők egyetemlátogatása, nagyon sokan rámutattak arra, hogy a jogi és orvosi pálya úgylátásúl túlsúfolt, minek tehát a szellemi proletariátus óriási seregét újabb, női csapatokkal növelni. Csakugyan a szegény varróleány kínládása sokkal banálisabb és kevésbé szívreható, mint az egyetemet végzett nő sanyarúsága. A társadalomnak tehát már kényelmi szempontból is érdeke, hogy a nők ne tóduljanak olyan pályára, melyen üresedés szemmeláthatólag nincs és a melyen a csalódások nemcsak az egyesnek okoznak késő bánatot, hanem egyszersmind a legkomorabb színben tüntetik fel a társadalmi állapotot is.

A szellemi proletariátus kérdése általában olyan stádiumba jutott, hogy most már nem érik be azzal, hogy általános szólamokban panaszojják fel, hanem publiczisták, tudósok és

politikusok karöltve, komolyan látnak hozzá a kóros állapot alapos megvizsgálásához és lehető enyhítéséhez. Mindjárt eleve le kell számolnunk egy általánosan elterjedt illúzióval. Szeretik az egyik kereseti ág fölös személyzetét abban a reményben a másik ágra utalni, hogy ott inkább nyílik üresedés. Fájdalom, a helyzet olyan, hogy most majdnem minden pálya túlsúfolt. Még a csak rövid idő előtt keletkezett villamos ipar is annyira el van árasztva foglalkozást keresőktől, hogy már a vállalatok ajtaján is kifüggesztik a szomorú táblát, hogy: «Alkalmazást keresőknek folyamodványait el nem fogadjuk». A régi, nagy történeti múlttal dicsekvő tudományos pályák süllyedését részletezni fölösleges. Az állapotok mindenütt megdőbbentően egyformák. Az egyetemek kétannyi diplomás embert képeznek ki, mint a mennyire szükség van, a pályatévedt latéiner hosszú és kínos vergődés után züllésnek indul és lemond hivatása gyakorlatáról. A párisi címsszalagirodákban csupa egyetemet végzett ember körmöl napi két frankért, a berlini éjjeli menedékek csak úgy hemzsegnek a doktoroktól, kik nagy reménységgel indultak neki az életnek és mint hajótöröttek, a legsötétebb nyomorúságban tengődnek.

A tudományos pályákon, úgy látszik, leginkább érvényesül a híres Darwin-féle törvény: the selection of the fittest, a legalkalmasabb kiválása, mert egynéhány kiváló egyén doktori oklevele alapján nagy egzisztenciát alapíthat, míg a lateinerek jórésze szerényen meghúzódik, a nagy tömeg pedig alig tudja megkeresni mindennapi kenyerét. Érdekes például a párisi orvosok jövedelmének hozzávető kiszámítása. Kétezeröttszáz orvos közül öt-hat van 200.000 és 300.000 frank jövedelemmel. Tíz-tizenötnek van 100.000-150.000 frank keresete, százan megkeresnek 40-60.000 frankot, háromezren 15-30.000, nyolcszázán 8-15.000, ezerkétszázán pedig 8000 frankon alul keresnek s ebben a csoportban a legnagyobb szerepet játsza a kétes és törvénytelen mesterkedésből való éldegélés.

A háromezer párisi ügyvéd helyzete valamivel jobb, mivelhogy az ügyvédek részben jobbmódú családokból valók és sokan csak azért szerzik meg az ügyvédi oklevelet, hogy névjegyükre tehesék az ügyvédi címet. Mayer Gaston, a legnagyobb párisi ügyvédek egyike, azt állítja, hogy a párisi ügyvéd első tíz évi gyakorlatától alig várhat jövedelmet. Miből él

a jog embere ez idő alatt? Többnyire adóságból. A nagy Gambetta is praxis nélkül ügyvédkedett, a míg a Baudin-féle lázítási pörben elvállalt védelme be nem ütött és híres emberré nem tette. A legtöbb fiatal prókátor az első években az ilyen szerencse reményességéből él.

A közigazgatási pályán, bár a személyzet-szaporítás évről-évre halad, a kínálat még mindig sokkal nagyobb, mint a kereslet. A közigazgatás munkáját kényelmesen el lehetne végeztetni a munkaerő egy negyedével. Ámde hol van a nagy miniszter, a ki végrehajtsa ezt a reformot? Ribot mint pénzügyi előadó 1882-ben kemény határozati javaslatot fogadtatott el a képviselőházzal, melylyel megtiltják új hivataloknak rendeleti úton való szervezését vagy a fizetések emelését. A kegyetlen sors a pénzügyi előadóból 1894-ben miniszterelnököt csinált, ki azonban ugyancsak nem tudta feltartóztatni a métely továbbpusztítását. A személyi járandóságok költségvetése az utolsó évtizedben 484 millióról 627 millióra emelkedett. A tisztviselők száma pedig 350 ezerről 416 ezerre. Egy magyar államtitkár egyszer azt találta mondani, hogy a közigazgatási reform csak akkor fog sikerülni, ha

majd a hivatalokban úgy dolgoznak, mint a szerkesztőségekben, t. i. minden ügyet még az nap elintéznak. A fogalmazó munkáját csak egy felebbvaló ellenőrizzé, a ki a felelősséget olyan osztatlanul viselje, mint a felelős szerkesztő. A bürokrata fizetése épp oly rossz és elégtelen, mint munkája. De ha a jövedelem kicsiny, a társadalmi tekintély nagy és a felkapaszkodott iparosok sietnek nagy hozományú leányaik révén ennek fényében sütkérezni. A hozomány valósággal államfentartó és közgazdasági funkciót teljesít, a mennyiben a közhivatal prestige-ének pénzben való megváltását jelenti. Néhány író azonban erősen kárhoztatja ezt az állapotot. Henry Bérenger szellemes értekezésében elítélőleg nyilatkozik e dologról, azt mondván, hogy a hozomány a rabszolgaságnak egyik formája, melybe a pénzemberek vetették a tudományos osztályt. A szellemi arisztokrácia lealacsonyodott és a pénzvilág ágensévé vagy mulattatójává lett. E felfogásban kétségtelenül nagy a túlzás és már azért sem áll meg, mert a plutokrácia a tudományos osztálynak aránylag csak csekély hányadát foglalja le és ennek nagy része természetesen egészen kívül marad a finánczvilág büvkörén.

A mi már most a nagy társadalmi baj orvoslását illeti, iparkodtak első sorban az egyetemekre való tolongás elé gördíteni mindenféle nehézséget. Gyökeres rendszabályt, t. i. néhány vidéki fakultás, — mindmegannyi diplomagyár — bezárását még indítványozni sem merték. Ez annyi volna, mint magát a meglinchelésnek kitenni, úgymond a fentemlített Bérenger. A francia forradalom egyik legnagyobb vívmánya, hogy a szegény ember remélheti, hogy a fia tudományos képezéssel magasabb társadalmi osztályba mehet át és különb lesz apjánál. Ettől a vigasztalástól, bár sok esetben csalóka és hiu, nem szabad megfosztani az embereket. Egy időben azt javasolták, hogy az ösztöndíjakat szüntessék be az egész vonalon, de attól is visszariadtak, mert tapasztalás szerint a stipendistákból kerül ki a szellemi élet színe-java. Ilyen intézkedés annyit jelentene, mint a nemzet szellemi nivóját lesülyeszteni. Nagyobb visszhangra talált az az indítvány, hogy töröljék el az egyévi önkéntességet, melynek előfeltétele az érettségi bizonyítvány, miért is sok oda nem való elem tódul a középiskolába.

Mint nagyhatású orvosszert ajánlják még az elavult középiskolai oktatás gyökeres re-

formját is. Bár tagadhatatlan, hogy a gimnáziumi rendszer az esztétizáló és irreális életfelfogás melegágya, nem mondhatni, hogy a Jateiner osztály helyzetére okvetlenül káros behatással volna.

Nekünk, magyaroknak, kiknek gyarmataink nincsenek, némi vigasztalást nyújthat, hogy még a nagyterjedelmű tengerentúli francia birtokok sem tudták felszívni a lateiner osztály óriási feleslegét. Az orvosok alig tudnak megbirkózni a benszülött kuruzslók konkurrencziájával. A jogász-kiküldöttek annyira elszaporodtak, hogy egy kétezer lakójú szudáni néger falut kétszáz tagból álló tisztikar igazgat. Pompás ötlete támadt egy gyarmatügyi miniszternek, ki egy kellemetlenkedő ellenzéki hírlapírót szépen javadalmazott pénzügyigazgatói állással kínált meg — Kohinkínában. A ravasz taktika azonban nem mindig vált be, mert a legtöbb rosszakaratú kritikus jobbat szeret Parisban ellenzékiekedni, mint Kohinkínában kormányozni.

A legjobban segített még a sanyarú állapoton a munkások életviszonyainak szemmelátható javulása.

A balesetbiztosítás és a kötelező betegsegélyezés javára volt ugyan a munkásnak, de

majdnem olyan üdvösnek bizonyult az orvosokra nézve is, a mennyiben sok medikust juttatott jövedelmező álláshoz. A latéiner osztály nagy baja éppen abban van, hogy aránylag nagyon csekély az a réteg, mely szolgálatait megfizetheti. Sok a beteg, de kevés a fizető pácziens. Minden olyan befolyás tehát, mely tágítja a kliensek körét és a munkásság színvonalat legalább a kispolgár fokáig emeli, meglehetősen könnyíti a megélhetést a tudományos pályákon is.

Így nyilatkozik meg a társadalmi ellentétek világában az emberi szolidaritás, melynélfogva az egyik szerv jóléte a másik szerv jólétét is előmozdítja. *Pauvre roi, pauvre paysan.* Vagy a mi esetünkre alkalmazva: A munkásproletariátus nyomorúsága egyszersmind a szellemi proletariátus melegágya. Szellemi proletariátus különben mindig lesz, a mi nem volna baj, ha az olyan jókedvű és könnyű vérű szerzet volna, mint a hogy Müsset leírja. Egészen másképp áll azonban a dolog, ha a vidám bohéből a világgal meghasonlott proletár lesz és ha a komoly törekvés és jogos ambíció kielégítésre nem talál, mert ez nemcsak hogy ellenkezik a legfőbb szociális igazsággal, hanem a társadalmat komoly veszedelemmel is fenyegeti.

A POLITIKA BOHÉMJEI.

Van egy sport, mely veszedelmesebb, mint a léghajózás, költségesebb, mint a lóverseny és izgatóbb, mint a roulett-játék: ez a sport a politika. Midőn a francia forradalom megnyitotta a közpályát a harmadik rend embere előtt és bizonyos naivitással minden jó hazafi kötelességének nyilvánította a közügyekben való részvételt, nem mérlegelhette e lépésének messzeható következményeit. A politika régebb időben kiválóan arisztokrata foglalkozás volt, a birtokos-osztály monopolizálta a közpályát és sok törvényben ki volt mondva, hogy csak a homines bene possessionati viselhetnek hivatalt.

Most új fordulat állott be. A harmadik rend képviselőinek nem volt fekvő birtokuk vagy sok esetben semmiféle vagyonuk sem volt. A népképviselőnek jövő fejlődését előre sejtette az a tény, hogy a választók az

adósságokba merült, de elragadó ékesszólás által kiváló Mirabeau grófot ajándékozták meg bizalmukkal és beválasztották az assemble nationale-ba. Nálunk a birtokos osztály a politika monopóliumát sokkal tovább tartotta fenn és nem számítva a papi rend tagjait, Kossuth Lajos volt talán az első, a ki mint a nem birtokos osztály tagja vezetős szerepre küzdötte fel magát.

A demokrácia bevonulása a közéletbe azzal az újítással járt, hogy a tisztviselői pálya körén kívül is a politika hivatásszerű foglalkozás lett és ebből az következett, hogy ezért a tevékenységért kártalanítás és fizetés jár. Az arisztokrata-korszakban a közszereplés sok alkalmat nyújtott a meggazdagodásra. A legnagyobb vagyonok nálunk is és általában egész Európában politikai eredetűek és a győzők egészen természetesnek találták, hogy a legyőzött párt embereit jószágaiktól megfoszszák és ezeket maguk közt szétosztják. Miniszterek, kancellárok, ítélőmesterek nem érték be a megélhetést biztosító fizetéssel és a befolyásos emberek, a kik például a rendeknél a király dolgait előmozdítottak, jogos igényt tartottak donációkra és pénzbeli adományokra.

Az emberek nem láttak ebben semmi gáncsolni valót és ha manapság az ilyen alkalmaknál szokásos pénzosztogatásról úgy beszélnek, mint vesztegetésről, ez a mai kor ízlése szerint való kiszínezés, a mely teljes ellentétben áll a történeti felfogással. Miután akkor tájt a közszereplésben nem domborították ki olyan élesen a népért való fáradozást, nem is zárkoztak el az egyéni érvényesülés jogosultságától és nem volt semmi ok arra, hogy a közszereplés minden anyagi jutalomról való lemondással járjon. A pénz dolgában való finnyáság csak a későbbi kor terméke. Még Metternich herczeg, mint külügyminiszter engedelmet kért a császártól, hogy kegydíjat fogadhasson el az orosz czártól és Talleyrand pozíciójának nem ártott, hogy nagy pénzadományok csúsztak a kezébe azoktól a külföldi államoktól, a melyekkel mint külügyminiszter tárgyalt. Az igaz, hogy ő olyan nagyúri dőlyfös grandezzával tudta csinálni ezt a mesterséget, hogy a vesztegetési pénzek hódolati tributumoknak látszottak.

A demokratikus korszakban nem a király szolgálata volt a főszempont, hanem a népért való küzdelem és itt a teljes önzetlenség, a minden anyagi jutalomról való lemondás lett

egyike a főkellékeknek, a melyeket a részben ideális, részben irigy demokrácia az ő embe-
bereitől megkövetelt. Az államhatalom kezelői,
a kik a francia forradalom alatt szerepeltek,
mint Robespierre, Carnot, csakugyan nagyon
szerény viszonyok közt éltek, mások ellenben
kaptak az alkalmon és olyan óriási vagyont
harácsoltak össze, mint az abszolutizmus leg-
utálatosabb visszaéléseinek idején történt. A
politika azonban végleg megszűnt a meggaz-
dagodás jogos forrásának lenni. A helyzet
tehát úgy alakult, hogy az új korszak ugyan
megnyitotta a politikai pályát a szegény embe-
rek előtt, másrészt pedig oly feltételhez kö-
tötte azt, mely nekik a közszereplést meg-
nehezítette, majdnem lehetetlenné tette.

E közben azonban a gazdasági fejlődés
olyan irányt vett, hogy a kormány nagy, az-
előtt még nem is sejtett hatalmat nyert pénz-
ügyi és ipari téren. Eleinte semmi gáncsolni
valót nem láttak abban, hogy a közpályán sze-
replő egyén befolyását a nagy vállalatok és
intézetek érdekében érvényesítse és ez a tevé-
kenység nem is vált éppen kárára a közjónak.
Utóbb a közvélemény ennek ellene fordult és
Európszerte törvények által iparkodtak a
politikuskok ilyenemű tevékenységét megaka-

dályozni. Angliában azonban ezek a törvények sokkal lazábbak, mint másutt. Nem ütköznek meg azon, hogy a képviselő egy intézetnek odakölcsönzi nevét, hogy ez ily módon megnyerje a közönség bizalmát. Ebben a társadalmi állásnak teljesen fair és korrekt kihasználását látják, mert hiszen nemcsak a szédelgők vannak arra utalva, hanem a szolid társaságok is, hogy a közönségre külső eszközökkel hassanak. Franciaországban már nem olyan nagy a képviselői tekintély, hogy ilyen befolyást gyakorolhatna.

Midőn a demokrácia szegénysorsú munkásaitól ilyen aszkéta lemondást követelt, bizonyos fokig az emberek átlagára nézve elérhetetlen ideális mértéket állított fel és egyszermind visszas helyzetet is teremtett. Franciaországban e tekintetben a viszonyok úgy fejlődtek, hogy felköltötték a közfigyelmet és sok nyilvános fejtegetésnek alkották tárgyát. A francia kamarában a birtokos- és iparososztály nagyon csekély mértékben van képviselve, ellenben az úgynevezett «professions liberales», vagyis a szegény lateiner-osztály alkotja a kamara zömét. Az utolsóelőtti parlamentben — és ez az állandó arány — 72 birtokos, 41 iparos és 270 lateiner, köztük 123

ügyvéd és közjegyző és 59 hírlapíró ült a képviselőházban. Rendszerint a képviselők egy tizedrészének, hatszáz közül hatvannak, a napidíjai teljesen le vannak foglalva és ezeket joggal a politika bohémeinek lehet nevezni. Ha a politika szereplőjének feltétlen kellékéhez tartozik az, hogy anyagi bajok ne veszélyeztessék függetlenségét, akkor ezt az állapotot meglehetősen aggályosnak kell mondani és valóban nem nagyon megnyugtató dolog, hogy hitelezők által üldözött catilináris alakok legyenek a legnagyobb befolyással az ország sorsára. Egy francia hírlapíró formális ankétet rendezett, hogy megtudja a képviselők véleményét e bajról. Az egyik azt indítványozta, hogy a napidíj ugyanabban a kiváltságban részesüljön, mint a tisztviselői fizetés és annak a létminimumra szükséges részére ne lehessen végrehajtást vezetni. Sokan ama terhekről panaszkodnak, a melyeket a választók a képviselőkre rónak. A napidíj havonként 750 frankot tesz ki, de levonnak 15 frankot vasúti jegyre és a buffetre, a melyben mindenki tetszés szerint fogyaszthat. A választási költség átlag 15.000 frank, ennek a törlesztésére havonként 310 frank esik, a fenmaradó 425 frank nagyrésze rámegegy kocsikra, sürgő-

nyökre, levelezésekre, a melyeket a tisztelt választók ügyeinek elintézése igényel. Hol marad tehát a megélhetés? Világos, hogy az olyan ember, a kinek nincs vagyona, alig lehet képviselő, ha nem akarja magát adósságokba verni. Megjegyzendő még, hogy Franciaországban épp úgy mint Angliában teljesen megszűnt a választók egyéni megvesztegetése, de a kerületek annál nagyobb igényeket támasztanak, hogy a mandátum boldog birtokosa közczélokra, jótékonyásra és egyesületi czélokra áldozzon. A megkérdezett képviselők nagy része azt a véleményt hangoztatta, hogy a napidíjat 9000 frankról 15.000 frankra kellene emelni. Erre azonban Drumont képviselő azt jegyezte meg, hogy miután a jelenlegi napidíjak mellett a nép fölös számban talál képviselőt, a fizetésemelést nem lehet meggyőzően megokolni.

Jellemző különben, hogy a mikor a napidíj emelésére irányuló indítványt benyújtották, még azok sem mertek az indítvány mellett szavazni, a kik azt aláírták, attól félve, hogy az emelés esetleg törvényerőre emelkedik ugyan, de azt nem maguknak, hanem utódaiknak szavazzák meg, mert a választók nem hagyják meg őket a mandátum élvezetében.

A munkások képviselői természetesen teljesen meg vannak elégedve a helyzettel, mert nekik 9000 frank nagy pénz. Ők azt hangoztatják, hogy a szerény, sőt szegényes életmód legjobban megfelel a demokrácia szellemének. Szerintük a szegénység nem kompromittálja az egyéni méltóságot, sem a függetlenséget nem veszélyezteti, ha nem jár nagy igényekkel és a meggazdagodás vágyával.

Ebben a felfogásban van is némi igazság!

A DEMAGÓG KIS KÁTÉJA.

Ostrogorski nálunk meglehetősen ismeretlen író, hírneve még nem hódította meg közönségünket. Neve hangzásáról az ember azt hinné, hogy talán orosz forradalmár. Semmi sem áll távolabb tőle. Kétkötetes nagy munkája, melynek címe: «A demokrácia és a politikai pártok szervezése», az író személyéről és pályafutásának egyes mozzanatairól semmi felvilágosítást nem ad, de a könyv minden lapja elárulja a nagyszabású kutató elme intelligenciáját és Ostrogorski a modernek között kétségkívül a legjelentősebb politikai írók egyike. Leginkább illenék rá talán a politikai Brehm elnevezés. A mint a híres német zoológus híven és részletesen leírta az állatvilág minden egyes fáját, úgy veszi tollára Ostrogorski a politikai világot. Mint éleseszű megfigyelő jellemzi a közélet egyes alakjait, az indifferens választópolgárt, a hevesvérű agitátort, a min-

denható törzsfőnököt, bemutatja a kolompost és a politikai birkanyáját érdekesnél-érdekesebb változataikban.

Soha író ilyen behatóan, úgyszólván a természettudós hideg bonczoló elméjével nem elemezte és leplezte le a demokráciának gyakorlati működését és annak elfajulását, demagógikus fogásait és csalafintságait. Könnyűszerrel lehetne ebből a magas tudományos színvonalon álló teoretikus műből egy felette érdekes demagóg kis kátét összeszedni.

Ostrogorski abból indul ki, hogy a demokráciába vetett hitünk nem egészen ment egy bizonyos adagától a teológiai babonának. A modern világ legmélyebb meggyőződése, hogy a nemzetek csak önkormányzati alapon, a közvélemény vezércsillagát követve, boldogulhatnak.

Mi a népakarat megnyilatkozásában a szuverén bölcseséget tiszteljük. De csakugyan az-e? kérdi a górcsővel vizsgáló publicista. Vonjunk párhuzamot lehető elfogulatlansággal az Isten kegyelméből való szuverén és a népakarat szuverenitása közt. Nézzük a szuverén nép egyes elemeit, a túlon túlnyomó többséget alkotó földművelőt, kispolgárt és munkást.

Nagy önámítás nélkül nem lehet azt mondani, hogy ezek teljes tudatában vannak a nagy állami problémáknak, a melyeknek megoldása a demokratikus államban az ő döntésüktől függ. Vegyük még azt is hozzá, hogy az átlagos képzettségű állampolgár, ha magánérdekeiről van szó, rendszerint tartózkodik a hivalkodó göggtől, a meggondolatlan provokációtól, a mennyiben ez kárára lehet. A nemzeti sovíniszta nem egyszersmind privát sovíniszta, hanem saját érdekkörében a jobbik észére hallgat. A magánügyekben higgadtan számító emberek a haza dolgaiban sokszor féktelen szenvedélyt prédikálnak és fájdalom, ez az igazi vagy affektált szenvedély adja meg a közvéleménynek és az állam vezetésének leg-hatalmasabb impulzusait.

E szerint igazán a teológiai vakhit bizonyos neme kell ahhoz, hogy elfogadjuk azt a tételt, hogy egy ember, a kinek az ítélőképessége részint nem elégséges, részint szenvedélytől és érdektől elhomályosult, hogy ez a normáltípus, ha százezernyi tömeggé verődik össze, ítéletében az állam legmegbízhatóbb kormányójának, megnyilatkozásaiban a megfelelőbb bölcsesség emanációjának tekintessék.

Senki sem domborította ki olyan élesen ezt az antidemokratikus szempontot, mint Robert Lowe, a híres brit államférfiú. Mikor az angol alsóházban a tíz font jövedelmű polgároknak szavazati joggal való felruházását tárgyalták, így aposztrofálta a javaslat védőit:

— Ha önök a választóközönségben a megvásárolt hatóságot, a tudatlanságot, a részegséget keresik, ha önök érett megfontolásra képtelen, szenvedélytől könnyen elvakítható, minden kortesfogás és ámitás által megnyerhető tömegnek kivannak jogot adni, úgy miért akarnak a százforintnyi jövedelemnél megállni? Tessék akkor leszállani a legsó nép-réteg fenekéig és hozzák be az általános szavazati jogot.

Gladstone e szenvedelmes kifakadást így iparkodott gyöngíteni:

— A konzervatív párt tisztelt vezérszónoka úgy beszél arról a fél millió választóról, a kiket mi beveszünk az alkotmány sáncaiba, mintha ellenséges hadsereg inváziójáról volna szó. Gondolják meg, ezek az eddig kizárt emberek a mi polgártársaink, vér a mi vérünkéből és önök maguk is elismerték azoknak higgadt és okos magatartását nem egy válságos időszakban.

Mire a hajhatatlan konzervatív gúnyosan visszavágott:

— Jó lesz megjegyezni, hogy Gladstone hajlandó száz forint erejéig az atyafiságot fenntartani.

A nagy tömegek, bárhogyan vélekedünk róluk, politikai dolgokban vezéreik irányításától függenek. Nagy tévedés azt hinni, hogy a nép ellene szegül a szellemi felsőbbség befolyásának és a maga esze után kíván járni. Ellenkezőleg, a tömeg áhítattal lesi, hogy vezessék és parancsoljanak neki, vagy a mint Carlyle patetikusan kifejezi, a nép a vezérekre emelve tekintetét, esengve kiáltja: «Jer, én vak vagyok, én buta vagyok, segíts meg belátásoddal, elméd világosságával!»

A tömegnek politikai akcióképességre való szervezése azonban óriási erőfeszítéssel járó munka. A párt alakítása, fentartása, érdekeinek gondozása, népszerűségének megóvása, a küzdelem a versenyző pártokkal, az egyes bontó elemek és nézetek kiegyenlítése: mindez folytonos, nehéz, idegölő munkát igényel.

Meglehet, a népet gyakran hamis jelszavakkal, inkább a képzeletre ható, mint a higgadt megfontolás próbáját kiálló czélok kitűzésével vezetik félre. Vannak kétségkívül derék, nemes

önzetlen hazafiak, a kik a népet jobb útra terelnék, a higgadtság, a mérséklet ösvényére vezetnék.

De, fájdalom, a derék, nemes hazafiak rendszerint meglehetősen lusták vagy legalább húzódoznak a profanus vulgus irányításával járó emberfeletti, nem mindig hálás és a finnyás izlésnek nem kellemes munkától.

A kik pedig a makranczos démosz megbolászására vállalkoznak, azoktól alapjában véve a mi egoisztikus alapon szervezett társadalmunkban nem lehet rossz néven venni, ha a közéleti pályán saját céljaikat mozdítják elő és nem csak a hatalomvágynak, hanem még alacsonyabb szenvedélyeknek is, mint a pénzsóvárság, kielégítését keresik. Vagyis más szóval, a demokratikus elv megvalósításában sok esetben a demagógiához közeledik és kénytelen annak eszközeihez és módszereihez folyamodni.

Amerikában, mely a modern világban a demokratikus elvet a legnagyobb következetességgel valósította meg, erről az állapotról okosan, egészen businesslike gondolkoznak. Ők a demagóg korrupcióból a közre háramló kárt levonásba hozzák a szabadságból származó kolosszális fejlődés hasznából. A megvesztege-

tésre célozva, bizonyos jogosult pénzeszsákmódban mondják:

«We can stand it.» Mi kibírjuk; ha lopnak, van hála Istennek miből. «They cannot ruin this country.» ők nem tehetik tönkre ezt az országot.

A nagy demokrata köztársaság polgára rajongó lelkesedéssel csüng hazáján, de ha a hordó tetején apostolkodó népszónok ezt a nemes érzelmet nagyszájú fitogtatással iparkodik kizsákmányolni, erre azt szokták mondani megvető pesszimizmussal: *Patriotisme is the last refuge of the scoundrels.* A hazafiság a gazemberek utolsó menedéke.

Ez a közismert tendencia azonban a politika színterén lassanként háttérbe szorítja az értelmiség színe-javát és az üzletszerű törtető-politikus felülkerekedik. Nem pusztá látszat csupán, mondja Ostrogorski, hogy az utóbbi időben a parlamentekben a nívó alászállt. Ez természetes következménye a demokrata-uralom teljes kiépítésének.

A képviselő helyzete manapság egészen más, mint volt akkor, a mikor egy korlátolt testület megbízottja volt.

A tízezer főnyi választótömeget csak szakadatlan és intenzív munkával lehet vezetni,

ez pedig a helyi nagyságok, a törzsfőnökök uralmát jelenti.

Természetesen, ezek maguk az alsóbb rétegekből kerülnek ki. Amerikában rendszerint saloon és barkeeperek, élénk forgalmú kávéházak, népbankok vezetői. Benső hajlamuk hasonszórú elemekhez vonzza őket, nem pedig független superieur egyéniségekhez, a kik előtt feszélyezve éreznék magukat, hogy helyi vagy személyes érdekeiket föltárják és azoknak kíméletlen hajhászását sürgessék. Az utasítások korszakában a képviselők helyzete sokkal függetlenebb volt a választóközönséggel szemben, mint manapság, a mikor az ország legfélreesebb zugában is terjesztett parlamenti tudósítások a legminucziózusabb ellenőrzést teszik lehetővé és a szájaskodó malomalatti politikus hivatottnak érzi magát, hogy a fővárosban időző képviselőjével megismertesse álláspontját.

Látjuk mindebből, hogy alantas, önző és korrupt emberek nagyban éreztetik túlsúlyukat a demokrácia uralmában és a nép szuverén bölcs ítéletének megalkotásában. Nem egészen könnyű eldönteni, vajjon az amerikai trösztmágnások zsákmányolása rosszabb-e XIV. Lajos udvaroncainak fosztogatásánál és minden-

esetre jellemző, hogy az orosz abszolutizmus korrupciója után az amerikai Tammany-ring korrupciója a leghírhedtebb a modern világban.

Nem kívánjuk hosszasan fejtegetni, hogy a demagógiának leggaládabb visszaélése is még mindig jobb az abszolutizmusnál. Lélektanilag is könnyebben elviselhető az a baj, a melyet a ravaszságon és lelketlen ügyességen alapuló, de nagy küzdelem árán mindig megdönthető uralom okoz, mint az olyan regime, a mely egy hajthatatlan kegyetlenségű privilégiumon alapul.

Szomorú, de igaz továbbá, hogy a demokrata korrupciót enyhíti és a közhangulatot a végső elkeseredéstől megóvjá az, hogy minden ravasz és skrupulus nélküli egyén a részvétel lehetősége által szolidárisává válik vele.

De viszont, ha az abszolutisztikus és demokrata korrupció csupán bizonyos — megengedjük, jelentékeny — árnyalatokkal különbözik egymástól, méltán kérdezhajtuk, érdemes volt-e annyiszor «lenyelni a békát», érdemes volt-e az európai nemzeteknek annyi forradalmat felidézni, hogy azután az olyan epedve óhajtott demokratikus uralom is keserű kiábrándulással végződjék?

Hogy a demokrata uralom minden hibái mellett is terjed, ez valószínűleg annak tudható be, hogy e rendszer alatt a felelősség aránylag legkönnyebben érvényesíthető, hogy a visszaélés uralma roppant ingatag alapon áll és a betegség nagy foka okvetlenül maga után vonja a gyógyítást. Vegyünk csak egy példát a modern történelemből.

A történelmi ítélet minden kétségen felül megállapította, hogy a német-francia háború értelmi szerzőségének főrésze a párisi demagógiát terheli. A demagógia elvakította a népet, belenevelte a grandé nation elnevezéssel a nagyzási hóbortot, izgatta a nemzeti hiúságot annyira, hogy más nemzet érvényesülését nem tűrhette és a «revanche pour Sadova» jelszó felkorbácsolta a szenvedélyeket. A gyönges császár nem tudott ellentállani a félrevezetett közvéleménynek, érezte, hogy vagy megerősíti a dinasztia prestige-jét egy győzelmes háborúban, vagy pedig el fogja seperni a forradalom.

Elkövetkezett az óriási vereség. A kemény megpróbáltatás jótékony hatása azonban átjárta az egész nemzet testét, az ország vezetése olyan kezekbe került, a melyek elég erősek voltak megfékezni a szenvedelmek demagóg

kitöréseit, ellen tudtak állni ezeknek és megnyitották a nemzetnek a kiábrándulás és magábaszállás korszakát.

Ostrogorski műve valóságos kincsesbányája ezeknek a nagyon érdekes és komoly megfigyeléseknek. Egy tanulság emelkedik ki mindezekfelett. *A demokrácia nem mindig jelenti a legnagyobb bölcsesség uralmát, de szervezetében legkönnyebben hozhatók helyre tévedései és hibái.* Ebben a világításban a demokrácia tulajdonképpen a nép szuverén jogát jelenti, hogy némelykor nemzeti «szamárságokat» kövessen el és ebből folyik egyszersmind a szomorú kötelesség, hogy ezekért keményen bünhődjék.

A SZABADJEGY.

Nem volt még arra eset, hogy vasúton előmutatva «kedvezményes bérletjegyemet», a fülkében velem utazó ismerősök ne kiáltottak volna fel félig tréfás, félig komoly irigykedéssel: Haj, a zsrnaliszták! Milyen jó dolguk van! Mindenütt potyáznak! Erre a sztereotip megjegyzésre az illetők állása szerint mindig kétféle feleletem van tartalékban. Képviselő-ismerőseimnek mindig azt szoktam mondani: természetesen, még a pokolba vivő vonalra is van szabadjegyünk, mert mi hírlapírók mindannyian oda jutunk, még pedig azért, mivel annyi felfújt országos kapacitás mellett ütjük a reklámdobot és ily módon csúfosan megtevesztjük a hazai közvéleményt. A válasz második paradigmája pedig így hangzik: Higyjék el, sokba kerül nekünk a szabadjegyünk, mert ezen a címen mindenféle dikciózó és toasztozó úr megköveteli jelenlétünket megnyitó és egyéb

egyesületi ünnepeken, a mi viszont azzal jár, hogy a Kárpátoktól az Adriáig elhangzó üres fráziscsépélést a lapokban hasábszámra közlik.

A beszélgetés végén azonban megmarad az az impresszió, hogy a hírlapírót általában nagyon is túlfizetett, mindenféle kedvezmény-nyel elárasztott ingyenélőnek tekintik. Ezért biztos vagyok abban, hogy *Hegedűs Lóránt* minapi indítványa a szabadjegyek megszüntetése iránt, a mennyiben hírlapírókra vonatkozik, sokfelől élénk visszhangot keltett.

Legyen szabad ez alkalomból néhány megjegyzést tennem, mivelhogy a hírlapíróknak a társadalomhoz való viszonyát különféle tapintatosan elhallgatott, némelykor meg hirtelen kitörő előítélet és keserűség zavarja. Az írók rendszerint nem szívesen mennek bele e házi ügy megvitatásába, mert kényességből irtóznak tőle. E miatt van homályosság, zűrzavar, visszafojtott ellenszenv az egész vonalon.

A hírlapírók maguk azt hirdetik, hogy a hírlapírás a meggyőződések harcza és a lap közérdekű vitáknak a porondja. E mellett azonban a közönség azt Játja, hogy a lap mindenféle magánérdek szekerét tolja, és ezért némelykor még meg is fizeteti magát. Sokan

hibáztatják ezt és a sajtó erkölcsi tekintélyének csorbítását látják benne.

Igaz, hogy az újság nagy nemzeti aréna, csakhogy a bódének felállítása sok mindenféle anyagi feltételhez van kötve. Mielőtt hozzájutnék ahhoz, hogy résztvehessek a közérdekű vitában, tömérdek pénzt, óriási szellemi kaptalíst kell összegyűjtenem. Pláne annak a célnek az elérése, hogy a lap érvényt szerezzen felszólalásának és elterjedtsége által valóságos hatalmi tényezővé legyen, minden egyébtől eltekintve, annyi befektetést kíván, hogy ezen az áron nagyon csinos domíniumot lehetne vásárolni. Ez az óriási beruházások árán felállított aréna erkölcsileg és politikailag küzdőtér, anyagilag azonban nagy vagyon, mely természeténél fogva bizonyos gyümölcsötzetést követel.

Ezt mindenütt elismerik és belátják. A kényes magyar úr azonban azt mondja: Hogy akarhatják az urak, hogy higgyek politikai meggyőződésüknek, ha a lapjuk a másik oldalán mindenféle anyagi érdeket szolgál, intézetek és vállalatok közleményeit, jelentéseit nyomatja le és ezért pénzt is elfogad?

A földön mindennek meg van az anyagi oldala. Még a prófétáskodásnak és az isten

szolgájának is kijár a földi bére, a túlvilágon a mennyei jutalom. Az evangélium is azt mondja: qui altari deserviunt, ex altari edant; a kik kiszolgálják az oltárt, éljenek az oltárból. Az újságnak egyik életfeltétele ama publicitásnak az értékesítése, melyet a befektetett nagy anyagi és szellemi erők árán megszerzett. Az európai világnak ez elismert gazdasági tétele azonban nálunk csak csekély mértékben érvényesül. A magyar sajtó az egyedüli, mely a nagy pénzzel alapított vállalatnak jellegét, ha egészen meg nem is tagadja, a mi merő lehetetlenség volna, de annak érvényesítésétől irtózik. Ez nem annyira önzetlenségből és puritánságból, hanem társadalmi félszedségből ered, melynek viszont sok a rossz következése. A magyar úr általában szégyenli a munkával keresett pénzt. Sok ember restel harmincz pengő tiszteletdíjat kérni és kevesebb önmegtadadásába kerül egy 500 koronás váltó zsrálását barátilag kieszközölni. — Ennek a különleges világnézetnek az alapján bíráljuk mi a lapok anyagi szervezetét és keresetét. Hozzájárul ezekhez, hogy fejletlen gazdasági viszonyaink közepette a publicitást, melyet mindenütt drága pénzen mérnek, nálunk olyan szolgálatnak tekintik, melyet szivarral vagy

kegyes vállveregetéssel szokás kiegyenlíteni. A paraszt sem látja be azt, hogy a felcsernek az orvosi rendelésért fizetés járjon. Nem dolgozott — így méltatlankodik, — hanem csak megmutattatta magának a nyelvem! És ezért még fizessen is az ember!? Szakasztott így gondolkodik az úri osztály a publicitásról. Nemcsak a kliens húzódik nálunk a fizetéstől, a dolgozó honoráczió maga is resteli fizetését kérni és ars sordidanák tekinti mesteriségét.

Számlázó orvos kevés van az országban; hogy a doktorok csekély fizetés miatt sztrájkoljanak, az csak a szocializmustól megmételeyezett Németországban lehetséges, nem pedig a magyar úri osztályban.

Pedig e hamis kedélyeskedésnek rossz vége szokott lenni és mindenféle összetűzés, ellen-szenves perpatvar támad belőle. Mivelhogy a sajtónak a becsületes szolgálatért, munkáért nem fizetnek, vagy csak belső tiltakozással, a hírlapírók sem fizethetnek. A hol anyagi érdekét, melytől boldogulást, hasznot vár, mindenki közérdeknek tünteti fel a lapok előtt, a hol mindenki szabadjegyet akar váltani a siker Montblancjára, ott csak természetes, hogy a hírlapírók szabadjeggyel utaznak. Ná-

lunk még a kezdetleges gazdálkodás dívik, hol a paraszt néhány zsák krumplival fizeti a szűrét. Tőlünk ingyenmunkát követelnek, mi ezért kénytelenek vagyunk szabadjegyen utazni.

Ama közlemények háromnegyed részeért, melyekért magyar kiadóhivatal soha egy krajczárt sem kérne, a külföldön busás árakat fizetnek.

«Egyszer esett meg velem hosszú praxi-somban», beszélj egy szerkesztő barátom, «hogy valakinek, a ki a lap szolgálatát igénybe vette, eszébe jutott, hogy hiszen ezért a szolgálatért fizetés is járna. Ez az unikum a mi nagy tragikánk, Jászai Mari volt. A művész nő a Keglevich-féle háborúskodásban holmi támadásra nyilatkozattal felelt, melyet szeretett volna a lapban közzététetni. Mikor megígértem, hogy előkelő helyen közreadom, szégyenlős, halk hangon azt kérdezte: «Szerkesztő úr, kérem, hol van a kiadóhivatal?» Siettem felvilágosítani arról, hogy neki semmi dolga sincs a kiadóhivatallal. Sajátságos érzés fogott el és a művész nő valószínűleg nem tudta magának megmagyarázni furcsa arczkifejezésemet. Nekem t. i. eszembe jutott, hogy pár nappal azelőtt egyik nagy pénzemberünk fordult hoz-

zám, hogy a francia és német sajtóban védelmezem meg terjedelmes nyilatkozatban mindenféle híresztelésekkel megtámadott zálogleveleinek hitelét. Nem csekély fáradságba és sok konferálásba került ezt a körmönfont közleményt a financier ízlése szerint nyélbeütni és maga a távirati költség is jó csomó pénzbe került.

De, a mikor a kiadóhivatal a honi mérték szerint összeállított, tehát szerény számlát átnyújtotta, az igazgató méltatlankodva jegyezte meg, hogy a magyar sajtónak mégis csak kötelessége volna védelmébe venni a magyar hitelt a külföldön, mert ez csakugyan közérdek. Igen, igen, volt a válasz, t. igazgató úr, a gyomorkatarusa is közegészségügy és azért még sem fogja senki sem ingyen gyógykezeltetni.»

London összes csodaművei között legjobban elragadott amaz emlékműveknek hosszú sorozata, melyeket a Pál-székesegyházban emeltek a krími háború óta harcban elesett haditudósítóknak. Mennyire tudja ez a hatalmas, gazdag, uraskodó előítélettől ment nemzet a sajtóját megbecsülni — és fizetni! Pedig soha sajtó önzetlenebbül, érdekeinek félretételével,

olyan szegényen és becsületesen nem dolgozott a közérdek szolgálatában, mint a magyar sajtó. Adjanak tehát neki szabadjegyet, mert úgysem jut neki több a világ bankettjén, mint életében a szabadjegy, halálában az ingyen-temetés.

DISRAELI ÉS A ZSIDÓK.

Egy polémia folyamán, melybe a szabadelvű Mommsen a reakzionárius Treitschkével keveredett a zsidó-kérdésről, a rómaiak nagy történetirója lelkes hévvel védte Achasvér szerencsétlen utódait. Miután azonban a zsidók ellen megnyilatkozó igazságtalanságot élesen ostromozta volt, védenceihez fordult őszinte szókimondással, így szólván:

— Viszont a zsidókban is van hiba, ők tartoznának egy lépést tenni a kereszténység felé. A kereszténység szó nem jelenti többé azt, a mit a középkorban. De még mindig nem találtunk jobb kifejezést az európai nemzetek egyetemének megjelölésére, a melyben a zsidók századokon át izolált állást foglaltak el. Ha már most ebbe a közösségbe be akarnak olvadni, úgy ennek megvan az ára. Le kell mondaniok egyéni sajátosságaikról, a melyeket az elszigeteltség fejlesztett ki. Felemelem szava-

mat és különösen azokhoz fordulok, a kik nem vallásos meggyőződésből maradnak meg a zsinagóga kebelében.

A híres történetíró tehát radikális módszerrel ajánlott a zsidó-kérdés megoldására, t. i., hogy térjenek át tömegesen. Ez a javaslat, úgy látszik, nagyjában megfelel a zsidók felsőbb rétegeiben elterjedt eszmeáramlatnak.

Még soha sem voltak olyan gyakoriak a konverziók, mint most és a mit a máglya és a kópád nem tudott elérni, azt az asszimiláció utáni vágy úgyszólván játszva vitte véghez.

A kitérések annál sűrűbben fordulnak elő, minél nagyobb valamely országban a szabadelvűség és a recepczionális hajlam.

Ez a mozgalom persze nem marad ellenhatás nélkül. Az ellentétet híven fejezi ki egy művelt zsidónak a nyilatkozata, a ki azt mondta: «Én tulajdonképpen meggyőződésem ellenére maradok zsidó. Érzem, hogy az emberiség legmagasabb szempontjából és utódaim érdekében kötelességem volna hozzájárulni egy másképpen meg nem szüntethető ellentét elenyésztetéséhez az által, hogy *felveszem a kereszténységet*. De nem teszem. Mert meg lehetős kellemetlen ugyan zsidónak lenni, de

borzasztó furcsán érezném magamat, mint kitért zsidó».

Hogy ez a helyzet nem minden kényesség nélkül való, azt látjuk abból is, hogy a legkiválóbb konvertita sem tudott megküzdeni a szituáció nehézségeivel. Heine mindenféle, többé-kevésbé ízléses sólet-élczekkel leplezte zavarát. Börne nem fojthatott el némi keserűséget ama fatális körülmények felett, a melyek őt erre az egyéniségéhez nem illő lépésre kényszerítették. Sok- jeles neofita tapintatosan átsiklik származásának sötét pontján, mintha a börtönben töltött évek lettek volna, viszont mások az által iparkodnak eredetüket alaposan elfelejtetni, hogy tüzes antiszemitákká leszenek.

Páratlanul áll a maga nemében Disraeli, a híres angol államférfi felfogása zsidó eredetéről és a zsidóságról általában. Viktória királynő első minisztere tizenkét éves korában keresztelkedett ki. Családja, még mielőtt formálisan kitért volna, már régen elszakadt a zsinagógától és annak hagyományaitól. Disraeli atyja annak idején mint irodalmi ember szép hírnévnek örvendett, tekintélyes vagyona is volt és a londoni íróvilágban szellemi jelentőségét messze meghaladó társadalmi szerepet vitt. Fia

nem nőtt fel zsidó légkörben és a mit a zsidóságról tudott, azt inkább a regényeihez való előtanulmányok által sajátította el, a melyeknek majdnem mindegyikében szerepel valamely ábrándos zsidó hős. Meglepő tehát mindenképpen Disraeli rajongása a zsidóságért, kihívó dicsekvése, hogy a «kiválasztott nép» leszármazottja. Regényeiben minduntalan előhozakodik a zsidók történeti hivatásával és dicső múltjával, mely több vértanút mutat fel, mint az összes európai nemzetek martirológiája.

«Tankred» című regényében lord Montacute egy zsidó házba hivatalos a sátorosünnepre és ott a rokonszenves csodálat hangján szól arról a szívós konzervativizmusról, hogy a whitechapeli nyomorult zsidó proletár ugyanoly módon ünnepli az őszi örömnapokat, mint a hogy az Kánaán szántóvető parasztnépének megfelelt. De valóban tragikomikus, hogy a szegény héber házaló most kikunyorálja az engedelmet, hogy a sötét udvar egyik zugában sátort emelhessen és a zimankós októberi napokban hálát ad Jehovának, hogy szerűit a zsiros föld dús termékeivel megáldotta. Csodálatos és dicső megáttalkodottság, melyet a vallásos fegyelem tu-

dott ezekbe a nyomorult analfabétákba bele-nevelni!

Disraeli szerint a zsidó a spiritualizmus legkiválóbb bajnoka. Hogyan lehetett volna különben e nép a monotheizmus előharczosa, a melyet a bálványimádók tömegével szemben diadalra vitt.

Disraeli nem is éri be azzal, hogy a zsidóságot tolerálják, ő hódoló tiszteletet követel a kereszténység ősvallása iránt, mely átvette Mózes népétől a tízparancsolatot, a zsoltárokat, a hetedik nap megszentelését, az Úr vacsoráját. Zsidóság és kereszténység — ezt még az alsóházban is egy ízben hosszasan fejtegette — előtte teljesen azonos. Nem igaz, monda egy helyütt, hogy a zsidók visszautasították Jézus tanát. Csak a jeruzsálemi mobot izgatták fel a merész újító ellen és ez vitte őt egy átkos pillanatban halálra. De a mob örökké egyforma Jeruzsálemben, Rómában, Londonban és a csőcselék tévelygése nem tudható be a nemzetnek. A zsidóságból kerültek ki a legodaadóbb hívek, a leglelkesebb apostolok, a tarsusi szőnyegszövő meghódította Ázsiát, a galilei Petrus átvitte Rómába a jeruzsálemi templom minden dicsőségét és nimbuszát.

Jellemző Tankrédben egy Jeruzsálemben

folyó párbeszéd a fiatal lord Montacute és a syriai Rothschild leánya, Besso Éva között.

— Ön azok közé a frankok közé tartozik, a kik egy zsidó asszonyt imádnak, vagy azok közé, a kik képének felállítását nem tűrik? — kérdezi Éva.

— Én végtelenül tisztellem Jézus anyját, de nem imádom — volt a válasz.

— Tulajdonképpen nekem Jézus tanát kellene követnem... Mert hisz ő zsidó volt és mint fajombeli emberrel rokonszenveznem kellene vele. Jézus a legnemesebb zsidó vérből származott, királyi herceg volt, Dávid fenséges házának tagja.

— Hát akkor ön miért nem keresztény? — kérde a lord.

— Ez nagyon egyszerű — felelte Éva. — Melyik hitet valljam? Jeruzsálemben sok a keresztény egyház, a latin, a görög, a maronita, a kopt, az örmény, a protestáns, ön meg fogja érteni, mylord, hogy miért maradok a zsidó egyház kebelében, mely régibb mindezeknél, a melyben Jézus született és melyben meg is halt.

Ilyen hangon folyik a teológiai enyelgés. A túltengő zsidó fajgőgöt is megszólaltatja Disraeli és egyik regényhőse így kiált fel

Isten, mikor még leereszkedett a halandókhoz, egyedül csak szemita emberrel állt szóba. Nevetem — monda más helyütt — a normán kalózok és útonállók ivadékainak büszkeségét, a kik nagynehezen ötszáz évre tudják visszavezetni leszármazásukat. Őseim a Pyramisok építését látták, tanúi voltak Róma alapításának és túléltek rombadőlését és évezredekkel ezelőtt elmélyedtek az emberi lét legmagasztosabb problémáiba, midőn a kelta barbárok még az erdőkben barangoltak és makkal táplálkoztak.

Hogy egy örült ambíciótól hevített ember, a ki izzó vágygyal fáradhatatlanul hajhászsa a fényes kariert, éppen a zsidók glorifikációjára adja magát, az igazán meglepő. Stréberségből bizonyára nem tette Disraeli. Elég-szer tapasztalhatta, hogy zsidó származása nem éppen ajánlólevél a közpályán. De ezzel a megváltozhatatlan ténynyel a maga módja szerint számolt le. Sokat foglalkozhatott a meggyalázó szemrehányás jogosultságának kérdésével. A mit a gondolatok mélyéből kibányászott, az fejébe kergette vérét, fellázította igazságszeretetét. Disraeli családja a zsidóság elitjéhez tartozott, ő sephardi volt, azok közül a boldogabb zsidók közül való, a kik már a

XIII. században Spanyolországban mint miniszterek, tudósok, bankárok szerepeltek. A Disraelik rokonságot tudtak kimutatni a spanyol grandokkal, a nagynevű Lara-családdal. Benjamin ősei közt a családi tradíció egy nagy inkvizitort és granadai érseket említ, a ki állítólag akkor is titokban a zsidó valláshoz szított. Családom régibb, mint a Gaven-disheké és a Bedfordké, büszkélkedett egyszer a fiatal Disraeli egy kortesbeszédben.

Ez a kemény matter of fact man egy pillanatilag sem érezte, hogy zsidó gögje, miután ezzel csakugyan nem imponált senkinek, százszorta komikusabb a rongyos hidalgó kérdésénél. Természetesen a parlamentben hévvel sikraszállt a zsidók emancipációja és passzív választói képessége mellett, semmiféle aggodalmaskodás nem vehette rá, hogy ilyen kérdések napirendre hozatalánál tapintatosan hallgasson. Mint a toryk vezére, a pártelvek szerint védte az emancipációt, mondván: «A zsidó nagyon vallásos, vagyonyűjtő, családalapító, minden arisztokráciát végtelenül tisztelő faj. E szerint a konzervatívoknak sok okuk van, hogy az izraelitákat vegyék fel az alkotmány sáncaiba és megakadályozzák, hogy a radikalizmus karjaiba vessék magukat. Ez

vallásuk szellemével ellentétben áll és ha erre vetemednek, csak azért teszik, mert a fennálló jogrend mostohán bánik velük».

Már most visszatérve Mommsennek elől idézett nyilatkozatára, abban a kijelentésben befoglaltatik az is, hogy a zsidóknak le kell mondani ok arról a reményről, hogy egykor a műveltség haladásával el fog érkezni rájuk nézve a társadalmi emancipáció, vagyis nemcsak a tolerancia, hanem az igazi vérbeli atyafias egyenlőség korszaka. Tolerancia! Lehet-e bántóbb érzés, mint ha valakit éppen csak megtűrnek. De maga ez a messiási idő nem fog eljönni soha!

Mert megszűnhet az ellenszenv Krisztus üldözése miatt, a vallási ellentét is végét járja, de a zsidó sajátosságoktól, egyéni jellegtől való idegenkedés fenn fog maradni örökké. Ez minden társadalmi mellőzésnek szilárd és megdönthetetlen alapja. Ez az ellenszenv csak az utolsó asszimilált zsidóval fog eltűnni a föld színéről.

De egy egyéniségét mesterségesen kidomborított faj, egy faj, melynek nyomai a történelem minden lapján megtalálhatók, melynek az évezredek úgyszólván karakter inde-libilis-t kölcsönöztek, egy ily faj beolvasztása

nem olyan könnyű munka még akkor sem, ha minden egyes egyénben megvan a hajlandóság, hogy Mommsen jóakaró tanácsát megfogadja.

Disraeli teljesen elszakadt a zsidóságtól, ő brit volt minden ízében és eként a brit nemzeti eszméknek olyan kiváló képviselője szerepelt, hogy személye még halála után is a Primrose league-ben politikai kultusz tárgya volt. — A zsidósághoz való viszonyát úgy kezelte, mint érzelmes reminiscenciát, a melyet egy homme de coeur semmiféle érdeknek sem hajlandó feláldozni. Disraeli annyira britnek érezte magát, olyan tökéletesen fel szívta magába az angol érzést, gondolkozásmódot, hogy nem szorult rá, angol mivoltát bizonyítani azzal, hogy zsidó származását eltagadja. Sőt megengedhette magának azt a luxust, hogy bizarr módon kérkedjék vele. Bismarck a berlini kongresszus alatt, valahányszor az angol főminiszter az oroszokat alaposan sarokba szorította, a csendes elragadtatás hangján monda:

— Ja, der alte Jude, das ist der Mann!

Bármennyire teljes volt az asszimilációban Beaconsfield, mégis a vén zsidó maradt. Az asszimiláció nehéz dolog és az első generá-

czióban még sohasem teljes az eredmény. Epp ezért oly felette érdekes, milyen eszmemenet kíséretében folyt le ez a proccesszus ilyen kiváló faj példánynál, mint Disraeli. Érdemes a nagy államférfiú életét erről a nem politikai oldalról tanulmányozni, mivel konkrété szemléltet egy nemzeti és társadalmi tekintetben fontos átalakulást, a melynek tárgyilagos megítélése azonban annál nehezebb, mert épp az utolsó évtizedekben vet legnagyobb hullámokat e proccesszus vajúdása.

ROTHSCHILD.

I.

Egy elegáns svájci szállodában ül a reggelenél két vendég. Az egyik fiatal bohémalak, a kin meglátszik, hogy útközben kénytelen lesz hazasürgönyözni, hogy az Isten szerelméért küldjenek neki száz frankot, mert különben ottreked. Szomszédja egy potrohos, pirosképű, örökké a gutaütés veszélyétől környékezett nyárspolgár. A reggelit azzal fűszerezte, hogy elmondta szomszédjának, hogy haza kell sietnie, mert a két négyemeletes házában nem bízza másra a bér beszédését ... A beszélgetés további során még megjegyezte, hogy visszavonul szép kiterjedésű birtokára, a melynek költői szépségeit részletesen leírta. Egyben hangoztatta, hogy pályafutásának kezdete bizony elég *silány* volt, de egy zseniális találmány folytán nagyon jó módba került és szép vagyonhoz jutott.

— És milyen találmány ez? — kérde kíváncsian a bohém.

— Én — úgymond a szerencsefi egyszerűen, mint egy szerénykedő világhódító — én a vastag kávécsészék feltalálója vagyok. És hosszú magyarázgatással előadta, hogy a vastag csészébe kevés főr, a mi átlagos forgalom mellett évi tízezer forint hasznot biztosít. Ezt a zseniális ötletet olyképp kamatoztatta, hogy a város tíz pontján kávéházat nyitott és a vastag csészében mért kávé jövedelme hamarosan nagy vagyonhoz juttatta.

Nem minden alacsony sorból fölcizhelődött milliomos ilyen őszinte, mint ez adoma hőse. Ha naivitásunkban megszólaltatjuk őket vagyunk eredetéről, rendszerint egy hihetetlen erkölcsös mesét tálalnak fel, a mely rendesen oda lyukad ki, hogy a ki korán kel, a ki napjában tizennégy órát dolgozik és más hasonló tündöklő erénnyel dicsekszik, mint ők, bizonyos idő múlva okvetlenül elnyeri a meggazdagodás marsallbotját és milliomosságra viszi.

Még a jó Carnegie is nyilván visszaél a milliárdosoknak tartozó tiszteletünkkel, a midőn a meggazdagodás művészetét a következő utasításban foglalja össze: Ne igyál sok alkoholt!

Ne zsirálj váltót! Ne spekulálj! Dolgozz többet, mint minden versenytársad!

Ezek az aranymondások egyenesen kihívják az ellentmondást. Mindennapi tapasztalatunk korántsem vág össze a nagy milliárdos tanításával. Ezt a kérdést nem lehet ám az ábécés könyv tanulságos versikéjével oly könnyen elütni.

Bármi kevés kapzsiság lakozzék is szívünkben, a szemünk elé tóduló jelenségek mindig a gazdagodás mesterségére, a nagy vagyon forrásaira és eredetére terelik a figyelmünket és gondolkodóba ejtenek. Egész legendakörök képződnek és úgy látszik, mintha a modern óriásvagyon eredete, mint a mesebeli kincs, sötét barlangban rejtőznék, a melybe nem lehet belevilágítani. Egyrészt azt hiszik, hogy nagy vagyont csak csellel, uzsorával, ügyes visszaéléssel lehet összeharócsolni: minden nagy milliomos házában van egy csontváz, a mely, ha beszélni tudna, csúnya dolgokat leplezne le. Viszont mások azt hangoztatják, hogy szegény ember rendszerint csak esze és munkája után gazdagodhatik meg. A vagyonszerzés általában a kiváló erély, az éleslátás és az üzleti intelligencia becsületesen kiérdemelt jutalma.

És ha néhanapján felnézünk a pénzkirályokhoz és szemeinket ama kápráztató pompán gyönyörködtetjük, a melyet páholyaikban trónolva kifejtenek, míg mi többiek idelent véres verejtékkel a napi kenyérért dolgozunk, ilyenkor már-már hajlandók vagyunk a szegénység által belénk nevelt szerénységgel a vagyon eredetének ezt a hízalgő teóriáját elfogadni. Magunk is elhiszszük, hogy szegénységünk nem más, mint elmebeli fogyatékoságunk igazságos következménye. Egyszerre csak mintegy villanysugár fényében megpillantunk páholylakó uraink között akárhány alakot, a kiknek arczárói lerí a bárgyúságnak, a lelki ordinárságnak félreismerhetetlen kifejezése. Közben belesívít a hitelezők által hajszott Heine, a nyomorgó Petőfi, az idegen segílyezésre utalt Spencer gúnykaczaja, a mely a gazdagság glorifikációja, a szegénység megalázása ellen tilakozik.

Ez a teória tehát halomra dől és tovább raboskodva, napi munkánk felett görnyedve, legalább azzal a tudattal enyhítjük szegénységünket, hogy az átok nem a mi hibánkól sújtja fejünket.

A tudomány legújabb fázisában kötelességének ismeri a szegénység és gazdagság problé-

máját tüzetesen vizsgálni és a felületesen művelt talajt mélyebbre szántani.

Az öreg Jean Baptiste Say a régi időben azt hirdette, hogy a tőke a takarékoság eredménye, a falatot önmagától sajnáló erényes nélkülözés jutalma. Ezt a tant azóta annyira kikaczagták, hogy manapság talán csak a közgazdaságnak nyilvános, rendes tanárai veszik készpénznek.

Az új nemzetgazdaságtan egészen más módszert követ. Komolyan hozzálát, hogy a vagyonosodás eredetét, úgyszólván topografice mutassa be és úgy írja le, mint a hegyeknek geológiai keletkezését és formációját.

Miután a történelem megszűnt a királyok és katonák hősmondája lenni, hamar átlátták, hogy a nagy pénzkirályok, a Fuggerek, Rothschildok, Krupp, Siemens a világ folyásának sokkal jelentékenyebb tényezői, mint akárhány koronás fő, vagy a generálisok és miniszterek egész tuczatja.

Ha a jövő század történetírója a British-museum páratlan röpiratgyűjteményében búvárkodik, okvetlenül nagyon érdekes jelenség fog a szemébe ötleni. Látni fogja a plutokrácia és különösen Rothschildék ellen szórt gúnyiratok és paskvillók óriási tömegét, a mely

gyűlöletes hangjával és számban is fölülmúlja mindazt, a mit a papság, a királyság és a nemesség ellen együttvéve összeírtak.

Ebből láthatjuk a modern közérzület irányát. La plutocratie c'est l'ennemi. De mialatt az olygarchák és az abszolút uralkodók által gyakorolt elnyomás világos tényekben nyilvánult, addig a plutokratikus igazságtalanságot és kizsákmányolást keservesen érezzük ugyan, de nem látjuk a titkos kezét, a mely beleinket préseli, csak bágyadtságunk árulja el, hogy sötét éjszakában a vámpír szívja vérünket.

Az, a mit az üzerek fényes nappal művelnek, mind olyan kifogástalanul korrekt, olyan színarany becsületes. Ezek a műveletek mind a közvagyonosodást célzó és az állam legnagyobb elismerésére méltó cselekményeknek látszanak. De ha szembeállítjuk az egész világot fojtogató keserű nélkülözést «az ipar és kereskedelem terén nagyszerű érdemeket» szerzett becsületes tőkések óriási vagyonával, akkor mégis sötét gyanú támad a jámbor lelkekben és azt kérdik magukban: Ugyan nem hamisak-e ezek az érdemek a dicsérő hatósági bizonyítványok daczára is? És nem tudunk eligazodni, vajjon a szép látszat csalt-e, avagy titkos ösztönünk, a mely veszedelmes mester-

kedést szimatolt, mint a vagyoniások eredendő bűnét.

A Rothschild-házra, mint a modern plutokrácia tipikus képviselőjére vonatkozólag kevés megbízható adatunk van. A legújabb monografista, Ehrenberg Richard tanár panaszkodik, hogy a világczég minden felvilágosítást megtagad a historikusoktól. Ő tehát kutatásaiban egészen arra az aránylag csekély anyagra volt utalva, a melyet a készségesen megnyitott porosz és dán állami levéltár a Rothschilddal kötött hitelműveletekre vonatkozó okiratok rendelkezésre bocsátásával nyújtott.

A világczég megalapítója 1775-ben még szerény érem- és régiségkereskedő volt Frankfurtban. Egyénileg talán érdekesebb, hogy lett a közönséges antiquáriusból milliomos, de történetileg nagyobb fontossággal bír Rothschild pályafutásának második része, a mely a szerény milliomost a milliárdosság csillagos magasságába vitte. Az érmeikkel csereberelő Mayer Anselmnek nagy hasznára vált a gyűjtők között fennálló pajtáskodó összetartás, a melyben a gróf és az ószeres közt legalább pillanatra elenyészik minden különbség. Anselmnek, mialatt előkelő klienseinek a felhajszolt ritka példányokat mutatta be, mindig

azon járt az esze, hogyan lehetne a közeli Hanauban székelő hesszeni tartományi gróf közelébe férközni. De nem érmekeket kívánt a törekvő Anselm a fejedelemnek eladni, hanem egész más tervek főttek agyában.

A hesszeni uralkodó tudniillik az Angliának zsoldos katona gyanánt eladott alattvalóként nagy pénzeket kapott. Vagyonát az akkori időben rengeteg összegre: 50-60 millió tallérra becsülték, a melyet aranyban és ezüstben a palota pinczejében őriztek.

A nagy probléma az volt, miként gyümölcsöztessék ezt a nagy kincset. Vilmos tartományi gróf, bár minden fillérről be tudott számolni, szeszélyes, kiszámíthatatlan és üzleti tárgyalásokra alkalmatlan ember volt. Ámbár a pénzzel való foglalkozás és kufárkodás a zsugori fejedelem kedvenc foglalkozása volt, még sem mert ő maga közvetlen kölcsönügyletekbe bocsátkozni, mert fölötte gyanakvó természetű volt és szuverenitása kisebbitésének tekintette, hogy esetleg egy adóssal külföldi bíróság előtt pörbe szálljon. Vilmos tehát pénzt aránylag kis részletekben ágensekre bízta, a kik a saját szavatosságuk mellett kölcsönadták és ezért províziót húztak. Ilyen ágensállásra és az azzal összekötött juta-

lékra vásott a jó Mayer Anselm foga. Ez volt az ő nagy ambíciója.

Végre elérte. Egyik jó embere és kliense, Estorff generális, a ki a hesszeni fejedelemnél nagy kegyben állott, ajánlotta neki Rothschildot. Az ágenst éppen sakkozás közben jelentették be. Rothschild, miután egy pillantást vetett a sakktáblára, és látta, hogy a fejedelem matt előtt áll, engedelmet kért, hogy egy megjegyzést tehessen. A húzás, a melyet tanácsolt, a szorongatott fejedelmet megmentette, úgy hogy az elragadtatva így szólt:

— Igazán, generális, ez nem buta ember, a kit ön most nekem ajánlott.

A szerencsés introdukció daczára nem volt valami nagyon jelentékeny az az összeg, a melyet a fejedelem az ambiciózus ágensre kezdetben rábízott. Mindössze legfeljebb kétszázezer tallérra rúgott. De Mayer Anselmot tüzelte a becsvágy. Mindig kitűnő befektetéseket tudott ajánlani és olyan hitelkérőket hajszolt fel, a kik, mindamellet, hogy jó kamatot fizettek, teljesen megbízhatók voltak. Ezenfelül a kölcsönök hosszú lejáratúak voltak, a mely utóbbi körülmény a zsupori tartományi grófnak már azért is nagy kedvére volt, miután így megtakarította az új üzlet

után az ágensnek kijáró províziót. Ezen látzólagos vagy igazi önzetlenséggel Rothschild roppantul imponált megbízójának. Bizonyynyal így is meg tudta óvni érdekét. Mindenesetre nagyon emelkedett a fejedelem kegyeiben, a ki a többi, régi ágens háttérbeszorításával csak Mayer Anselmben bízott és végre egész készpénzét, hat millió tallért, nála helyezte letétbe, a midőn kénytelen volt 1806-ban a francia invázió elől szökni.

De nem igaz, hogy Rothschild a kincset elásta és a sarczóló katonáknak az ő vagyónát adta oda, hogy a kezére bízott vagyont megmentse.

Az öreg sokkal okosabbat tett. A hat milliót Londonba küldte a röviddel azelőtt ott letelepedett Náthán fiának.

Az öt Rothschild-fiúnak a frankfurti tere-num szük lett és 1820 körül Parisban, Bécsben, Nápolyban telepet alapítottak, de továbbra is szolidaritásban voltak és üzleteikben egyetértőleg jártak el.

Rothschildék egész vagyona a század elején huszonöt évi üzérkedés után alig lehetett több egy milliónál. Mert Náthán 1800-ban húsz-ezer fonttal jött a brit fővárosba. De a tar-tományi gróf letétjének segítségével, a melyet ügyesen kezeltek, rohamosan mentek előre.

II.

Náthán nagyszabású, koczkázatos üzleteket csinált, de majdnem mind bevált. Összevásárolta potom áron azokat a váltókat, a melyekkel Wellington a spanyol hadjárat idején a szállítóknak fizetett és a melyekért utóbb az angol kincstártól a teljes összeget megkapta. Még sokkal nagyobbszabású volt egy másik vállalkozása.

A brit pénzügyminisztérium ugyanis nagy zavarba jutott a segélypénzek kifizetése miatt, a melyeket a háború folytán beállott forgalmi zavarok folytán csak nagy nehézséggel lehetett a szövetségesek pénztárába juttatni. Az osztrák, porosz és a német fejedelmek kincstárai váltókat intézvényeztek Londonra. Miután nagyon jelentékeny összegekről volt szó, ennek folytán a londoni váltóárfolyam erősen esett és az angoloknak minden száz font, a melyet Bécsnek vagy Berlinnek kellett fizetniök, majdnem 110 fontba került. Ez az állapot tűrhetetlen volt, de az angol pénzügyminiszter a

nemzetközi összeköttetés és a banktechnika fejletlen stádiumában nem tudott magán segíteni. Ekkor jelent meg Rothschild Náthán, a ki mint a Wellington-váltók bemutatója, összeköttetésbe került a kincstár embereivel. Az élelmes ágens kezébe vette a fizetések teljesítését és mindenféle utat-módot eszelt ki, hogy az esedékes összegeket francia kalózhajók segítségével és az ostromzáron keresztül a czimzettek kezéhez juttassa. A váltóárfolyam is javult, mert a Londonra való intézvényezést megszüntette és keresztülvitte, hogy a fizetéseket Amsterdamban és Hamburgban teljesítsék.

Rothschild Náthán bámulatos ügyességet és leleményességet tanúsított és az akkori forgalmi nehézségek között megbecsülhetetlen szolgálásokat tett. Herries, a váltakozó angol parlamenti pénzügyminiszterek Popovi csa el volt ragadtatva és így nyilatkozott: — Csak Rothschild és testvérei segítségével voltam képes az ügyeket ellátni, fáradozásuk a közszolgálat érdekében a legnagyobb elismerésre méltó. A nyereséget, a mely nekik jutott, becsületesen, sőt dicsőségesen megérdemelték.

Náthán tehát most már a nyeregben ült. De a cég még nem vezetett, még nem állott első sorban. A konkurrensok orrfintorgatva

mint a szerencse által felkapott pénzváltókról beszéltek róluk. Rothschildék még csak mint ágensek állottak nagy hírben, de nem mint önálló bankárok. 1817-ig alig kötöttek önállóan nagyobb államkölcönt. Az 1815-ik párisi béke alkalmából keresztülvitt nagy pénzműveletekben még nem volt számbavehető részük.

James Rothschild ugyan sok pénzt keresett, de nem a francia kölcsön révén, hanem azokon az előlegeken, a melyeket a kis német fejedelmeknek adott a nekik megítélt, de még nem folyósított kártalanítási összegre. Ép oly kevésbé volt nagy szerepük Rothschildéknak az 1818-jki francia hadisarcz-kölcsön utolsó 290 milliós részleténél. Baring és Hope, az akkori nagy pénzmatadorok ellenezték, hogy a lenézett konkurrens neve ott legyen a kölcsönszerződésben. Jelszava volt: «A mit más ember tud, azt én is tudom.» Nemsokára megmutatta, hogy még többet is tud.

A Napoleon bukását követő időben az államok mind hozzáfogtak, hogy hadseregüket újra felfegyverezzék, zilált pénzügyeiket orvosolják és mindenféle közhasznú intézményeket létesítsenek. Ezekre a célokra nagy összegekre volt szükségük és a kormányok hitel-

szükséglete minden eddigi mértéket meghaladott. A szárazföldi államok egyszeri hitelígénye 1814 előtt legfeljebb tíz vagy húsz millióra rúgott. Napóleon a nagy háborúk költségeit sarczok kivetése és különböző közpénztárak lefoglalása által fedezte. Bukása után Ausztria, Poroszország és Oroszország sok száz millióra rugó kölcsönt keresett. Ezeknek az országoknak Angliában nem igen volt hitelük, a szabadelvű párisi, az óvatos hollandi bankárok viszont nem igen voltak hajlandók ilyen nagymérvű kölcsönbe belemenni. Ekkor Rothschild lépett a porondra. Ő lett a szentszövetség bankárja. De a szükséges tőke sem neki, sem versenytársainak nem állott rendelkezésre. És még ha szövetkeztek volna, sem tudták volna előteremteni.

Es itt megint Rothschild Náthán geniális ötlete segített, a midőn a pénzbeszerzés régi módszerével szakított és új csapást vágott a hitelműveletek terén. Az államkölcsönt annakelőtte úgy teremtették elő, hogy néhány bankár összehozta a tőkét és a részletobligációkat klienseik körében eladogatták. Két-három milliót egyszerre kifizetni, egy hitelt kereső kormánynak az már nagy sor volt. Most pedig sok százmillió kellett és a kölcsön vissza-

fizetéséről, a mit azelőtt mindig kikötöttek, nem lehetett már szó. A magánadósság jellege alól még fel nem szabadult államkötvényeknek, a melyek eddig szűk körben forogtak, most nagy piacot teremtenek, a forgalmat élénkítik és felkeltik a közönség vételkedvét. Rothschild a nagy közönséghez fordult, ezt kívánta kliensnek és az államkötvény vevőinek megnyerni. De a jó nyárspolgárok ettől a portékától húzódoztak. Eddig heverő pénzüket jelzálogkölcsonben gyümlöcsöztették, házakba és birtokokba fektették.

Rothschild átlátta, hogy csak nagyon ingerlő csábítással lehet ezeket a gyanakvó embereket rábírní, hogy a ládafiából és az ágyban elrejtett harisnyákból előszedjék a kemény tallérokat. És erre a jó Náthán olyan nótát kezdett fűjni, hogy az arany és az ezüst a legjobban elzárt szekrényben is kezdett megmozdulni és Rothschild varázsfuvolájára táncolni. Az aranyfolyam hömpölygő hullámokban tódult hozzá. Rothschild államhítel-műveleteit megfelelő börzeoperációkkal kötötte össze, a melyek a közönségre ellenállhatatlan hatással voltak. Először azért, mert a kamatnyereségen kívül az árfolyamemelkedés kilátásával is kecsegtetett, másodsor, mert a vevő

akármily összegű kötvényt minden perczen értékesíthetett. Ennek az üzletnek tehát sok előnye volt az addig túlnyomólag az ingatlanok felé gravitáló befektetéssel szemben.

Rothschild kezében ily módon óriási összegek gyűltek egybe az államhitel céljára. A jég megtört. Az állam kapott pénzt, a mennyit csak akart. Mindenki tódult az új befektetéshez, a melyet azelőtt kerültek és sanda szemmel néztek. Rothschild győzelme teljes volt. Levert minden konkurrenst. A nagy czégek, Mallett, Hottinguer, Dellessert ósdi, maradi eljárásukkal nem tudtak vele lépést tartani. Az 1823-iki spanyol kölcsönnél 2%-al többet ajánlott, mint a konkurrens csoport, a mely a leghatalmasabb bankárokból alakult. Azontúl majdnem mindig az ő ajánlata volt kedvezőbb. így lett az egyszerű váltóházból nagy világczég, a mely az új eszmék, az új módszer által a pénzpiacztot dominálta és az uralmat magához ragadta.

De ne higye ám senki, hogy a probléma megoldása olyan egyszerű volt, a mint ez in abstracto látszik. Rothschildék az állampapírból piaczképes árút csináltak, a piacztot fejlesztették és a legkülönbözőbb fogásokkal buzdították a vevőközönség kedvét. A nyeresémeny-

kölcsön typusát is ők vezették be az úgynevezett Rothschild-sorsjegyekkéJ.

Igen ám! De ezek a műveletek a legnagyobb éleslátást, gyorseszűséget, lélekjelenlélet feltételezték, e mellett biztos hitel, kitűnő információ kell, különben csúnyán rajtaveszt az ember és a háborgó börzeóczeánon, a mely minden más tengernél szeszélyesebb és veszélyesebb, hajótörést szenved.

Ezzel az új stratégiával csak olyan ember tudott győzelemre jutni, mint Rothschild Náthán. Kifogyhatatlan volt ötletekben és expediensekben, semmi sem tudta kihozni egyensúlyából, a legellentétesebb kvalitásokat, a tüzes vakmerőséget aczélkemény higgadtsággal egyesítette magában.

Nem volt más gondolata, mint az üzlet. Ez volt világa, lelki gyönyörűsége, egyetlen öröme, mondhatni mániája. Náthán műveletlen volt, nem is volt művelhető. Helyesírást nem tanult meg soha. A porosz pénzügyminiszterhez intézett levelében szörnyű hibákat ejt és a «Freund» szót t-vel írja. Ilyen ember volt a Rothschild világczég igazi megalapítója, világraszóló nagyságuknak kezdeményezője. Soha más gondolat nem bántotta, mint a mely az üzlettel függött össze. Műveltséggel, könyvek-

kel nem törődött. A ki más tárgy iránt való érdeklődéssel elterelteti koncentrált figyelmét, az nem való a milliomos mesterségre, a legjobb esetben második helyre jut. Ebben a borzasztó egyoldalúságban tetszelgett magának Náthán. Ő ezt elvként állította fel.

— Azt hiszem, monda neki egyik jó barátja beszélgetés közben, miután most rengeteg sok pénze van, gyermekeit figyelmeztetni fogja^ hogy még más, sokkal fontosabb érdek is van a világon a pénzen kívül.

— Oh nem, tiltakozott Náthán, azt akarom, hogy gyermekeim testestől-lelkestől az üzletre adják magukat. És mindig csak egy üzleten járjon az eszük. Ennek neki kell menni egész erővel. Ne akarjon egyszerre bankár és serfőző lenni, különben nemsokára bukását jelentik az újságok.

Egy másik jellemző kijelentése a következő: «Soha sem kötök üzletet peches emberrel. Sokszor láttam okos, ügyes embert a ki majdnem meztelenül járt. Véleménye okos volt, de a sors ellene dolgozott. Ilyen emberrel üzletileg soha sem szabad szóba állani.»

A filozófus ezt a nézetet nem fogja helyeselni, de egy börzespekulánsnak nagyon megfelelő.

Kétségtelen, hogy Rothschildék nagy intelligencia, óriási erőfeszítés és munkásság nélkül nem vergődhetek erre a magas polczra. Természetesen nem szabad a hármasszabályt úgy felállítani, hogyha Petőfi évenként kétezer forintot keresett, mennyit ér Rothschild Náthán szellemi munkája? Az eredmény a bankárkirályra nézve nagyon is kedvezőtlen volna.

Gentznek, Metternich főemberének, egy érdekes nyilatkozata maradt fenn Rothschildról, a melyet 1818 december havában egy bizalmas levelében tett. Rothschildék — azt írja — különös species plantarum. Alapjában véve közönséges tudatlan zsidók, ámbár tagadhatatlan jó modoruk van. Mesterségükben csupa parasztésszel dolgoznak és fogalmuk sincs a dolgok belső összefüggéséről. Gazdasági tudományban és szellemben Baring messze túlszárnyalja őket. De üzleti dologban, őszintén bevallom, mégis több bizalommal fordulnék az okosabb Rothschildék valamelyikéhez, mert van fél buta és egészen buta is a testvérek között. És ha egyszer, a mitől Isten ments, Baring vagy Hope meg találna bukni, akkor biztos lehetsz, hogy Rothschild tanácsát semmibe sem vették és nem hallgattak rá.

Lássuk most az üzleti morált. Első sorban

el kell tekintenünk attól, hogy a börzejáték kezdeményezőjére és fejlesztőjére nem tekinthetünk zavartalan elismeréssel és méltósággal csak azt hozhatjuk fel, hogy a börzejáték, a mely olyan morális vagy immorális, mint minden más játék, legalább az állam nagy céljainak állott szolgálatában. Különböztetve még a leghevesebb versenytársak egyhangú véleménye szerint is Rothschildék mindig és minden irányban a legkifogástalanabbul jártak el és az üzleti morál legszigorúbb követelményeinek is eleget tettek. Hogy ez a nívó azonban mennyire felelt meg az etika magasabb szempontjainak, az más kérdés. Rothschildék az úgynevezett fizetőképes morál tipikus képviselői. Soha se haboztak kötelezettségük teljesítésével. Még Capecigue is, a ki pedig ellenszenvvel ír róluk, elismeri, hogy a legnehezebb időben is feltétlen megbízhatóságot tanúsítottak.

James 1848-ban majdnem teljesen a tönk szélére jutott. Egy évvel azelőtt átvett 80 millió frank értékű francia járadékot egy 250 millió kölcsön első részleteképen. A hátralék átvételét megtagadta a forradalom által teremtett vis majorra való hivatkozással. Az ideiglenes kormány e miatt nagyon neheztelt rá.

A népben elterjedt a hír, hogy James szökni akar és minden aranyat és ezüstöt külföldre fog vinni, a mi által a helyzet még súlyosabb lesz. Jamest rendőri felügyelet alá helyezték. Azonban ő maga jelentkezett Caussidiere rendőrségi prefektusnál:

— Fizetni fogok az utolsó fillérig, — monda — ámbár a tönk szélén állok, mert pénztáram tömve van elértéktelenedett papírokkal. Ha meg akarnak ölni, ám tessék, de becsületesem hagyják érintetlenül. Én nemcsak hogy nem akarok aranyat kivinni, hanem családomhoz segítségért folyamodtam és minden eddigi kötelezettségemnek eleget fogok tenni.

Úgy is tett. A forradalom lezajlása után Rothschild Jamesnél is teljesen helyreállott a megzavart egyensúly.

Rothschildék az üzletemberek ama fajtájához tartoztak, a melynél az üzlet nagy stílusa egészen a gavallérságig és nemesszívúséig megy. Rendszerint a pénzemberek nem épen a gyöngéd és érzékeny lelkűek sorából kerülnek ki. Elvük az: minél többet keresni, az ügyféltől az utolsó fillért kivenni, úgyszólván beleibe markolni ... Erre a képességükre azután borzasztóan büszkék. Ezt nevezik ge-

nialitásnak, mert a mint mondják: «Pézt dolgában nincs kedélyesség.»

Érdekes módon nyilatkozik meg az ellenkező vonás Rothschildék eljárásában, ők hasznukat abban látták, hogy a másik fél is meg legyen elégedve az üzlet megkötésével. Sokszor lemondtak az elérhető haszon utolsó pár filléréről és nem kicsinylendő okossággal az elnyert barátságot, a jóindulatot, a bizalmat készpénzhaszonnak tekintették. Több ízben az angol és porosz pénzügyminiszterek igazán megható köszönőleveleket írtak nekik és úgyszólván szentimentális szavakkal biztosították őket bizalmukról és barátságukról.

Ez az épp oly becsületes, mint okos üzleti taktika óriási módon bevált. Bizalmába jutottak minden kabinetnek. Az angol pénzügyminiszter semmit sem tett Rothschild Náthán tanácsa nélkül. Humboldt Vilmos, londoni porosz követ, a kölcsönről szóló jelentésében a következőket írja a külügyminiszternek: «Rothschildnak nagy befolyása van a kormánynál. Ő dirigálja a börzét. Hajlandó átvenni a kölcsönt, de azt fogja követelni, hogy az ő fel fogása érvényesüljön, mert nagy függetlenséggel lép fel, a melyre pénzénél és angol szokásánál fogva fejjogositva érzi magát.»

Különösen bevált Rothschildéknak Genzzel, Metternich híres publicistájával való összekötése. Soha sem felejtették el őt megfelelően részesíteni, a mint erről Genz naplójában pontosan számot ad. Egyszer azt írja lakonikusan:

— «Kellemes pénzügyi tárgyalás Rothschilddal!»

Más napon viszont:

— «Sírni szeretnék, mert roppant indelikát módon mellőztek a nápolyi kölcsönnél.»

Három nappal később: — «Nagy diadal! Rothschild háromezer aranyat küldött a nápolyi kölcsönből való részesedés fejében.» Végre a következő napon: «Rothschild személyesen jött, még kétezer aranyat hozott.»

Metternich is kétségtelenül személyesen érdekelve volt az állam pénzműveleteinél. És Rothschildék bizonyára nem szorítkoztak azokra a bonbonni erekre és egyéb drága csecsebecsésekre, a melyekről Metternich Melanie naplójában megemlékezett.

Ez a particzipáció, a mely befolyásos politikusoknak az államkölcsönöknél jutott, abban az időben általános szokás volt. Senki sem talált azon kifogásolni valót, hogy a miniszter, a ki a kölcsönszerződésnél közreműkö-

dött, mint a szindikátus tagja, a kölcsönből hasznot lászon. Néha azonban ugyancsak furcsa helyzetbe kerültek. Az 1818. évi francia hadisarcz-kölcsön a megállapodás után 6 perczenttel visszament, még mielőtt kibocsátották volna és a baisse folytatódni látszott. Erre az érdekelt Baring-csoport avval a kéréssel állott elő, hogy vissza akar lépni. A midőn ezt nem engedték, Baring erélyesen lépett fel és kérte a szindikátusban érdekelt minisztereket, névszerint Hardenberget, Nesselrodet, Metternichet, hogy teljesítsék befizetésüket. Erre nagy megrökönyödés támadt és az energikus bankárt az államok rovására és a miniszterek javára felmentették kötelezettsége alól.

Ilyesmi manapság alig fordulhatna elő. A minisztert, a ki ilyesmire vetemednék, semmi esetre sem tekintenék kifogástalan és becsületes embernek.

Még egy különös rokonszenves vonást kell Rothschildékről megemlíteni. Soha sem voltak snobok. Zsidó pénzemberek voltak, mint ilyenek léptek fel és nem akartak másnak látszani. Nem szégyenlették mesterségüket. Nagyon okosan belátták, hogy a kapaszkodás által nem emelkednek, sőt lealacsonyulnak. A pénzcsinálás mesterségéről, az ehhez szükséges észről

és jellembeli kvalifikációról az adja a legrosszabb fogalmat, hogy a pénzmatadorok rendszerint híján vannak minden férfias öntudatnak, minden polgári büszkeségnek. A pénzmatadorok legnagyobb részt dölyfösek és alázatokodók. Hatalmas állásban, a mely a legnagyobb függetlenséget biztosítja nekik, minden konvencionális hatalomnak aláztos rab-szolgái. Az ő hibájuk, hogy az arisztokrata-góg, a mely a nagy forradalomban oly alaposan leveretett, a pénzemberek meghunyászkodása és hajbókolása folytán újra feléledt. Óriási csapás a polgárságra, hogy legelső emberei soha sem becsülték meg magukat és talpnyalóknak állottak be a főnemességhez, úgy, hogy e miatt a múlt századtól kezdve a vígjáték legmulatságosabb alakjai lettek és sunyi aláztoskodásuk a gúnynak kifogyhatatlan témája.

Ilyenek a polgárságnak legelső emberei, a harmadik rend leghatalmasabb képviselői, ilyenek a plutokraták.

Rothschildék e tekintetben dicséretes kivételt alkotnak, ők nem dörgölöztek az arisztokratákhoz, nem kerestek intimitásokat, várták, a míg azok maguk keresik föl szalonjukat. Rothschildék a maguk fajtája körében, zsidó pénzemberek lányai között, kerestek maguknak fele-

séget. Rothschild-pénzt soha sem fordítottak kopott címerek megaranyozására és főrangú nők keresésére, a kik azután őket lenézték volna. Csak az újabb időben házasodtak össze az angol arisztokráciával, de már akkor nem volt szükségük arra, hogy társadalmi helyzetüket ilyen módon javítsák. Még zsidó hitüket sem hagyták el, a mi mutatja, hogy igazi nagy urak. ők az irányadók és nem vetik alá magukat szolgamódra a társadalom minden hitvány előítéletének.

De, ha a mérleget megcsináljuk, akkor a társadalom szempontjából azt kell mondanunk, hogy azok a kétségtelen tiszteletreméltó tulajdonságok: az intelligens munka és becsületes fáradozás, a melylyel Rothschildék dolgoztak, mégis egy kicsit túl van fizetve. Hát mit mondjunk azután azokról az epigónokról, a kik nem tettek egyebet, mint hogy kihasználták a többnyire Rothschildék által alkotott sablonokat. Ha a műveletek beváltak, pöffeszkedtek állítólagos genialitásukkal, a melyet, a mit külön kell kiemelnünk, az állam jobban kitüntetett, mint katonáinak, tudósainak és tisztjeinek érdemeit. Ha a coup nem sikerült, akkor csúnyán megugrottak és a közönség adta meg az árát.

A mi végül minden plutokrácia erkölcsi

jogosultságát teljesen megdönti és halálos csapást mér fejére, ez az a tény, hogy plutokrácia nem lehet pauperizmus nélkül. A milijomosság és a tömegnyomor úgy egymáshoz tartoznak, mint az érem két oldala. Már pedig olyan társadalomban, a melynek tagjai e két véglet között mozognak és csak a középosztály gyöngé rétege által vannak elválasztva, ilyen társadalomban nem lehet kultúra, nem lehet béke, nem lehet igazi erkölcs, legfeljebb csak az úgynevezett üzleti morál.

A mai kor etikai tekintetben sokkal kényesebb. Idegeink összeresszenek olyan dolgok látásán, a miket az emberek azelőtt semmibe sem vettek. Mi már nem tűrünk olyan minisztereket, a kiket az állam bankárai üzleteikben részesítenek. Épp úgy felháborodunk azon az intelligencián, a mely jólérsétségét ezreknek kárára használja fel és ilyen módon óriási vagyont harácsol össze. Idegesebb érzésünk nem tudja a gazdagságot igazán élvezni, ha sanyargó embertársaink halk moraja és keserű sóhaja hallik fejedtalan.

Ez a világ, ez a társadalmi rend nem áll összhangban jobb érzésünkkel, tisztultabb fel-fogásunkkal. Mi nem fogadhatjuk el ezt az állapotot a legjobb világ gyanánt, miután min-

den ponton sérti érzésünket és csak tompa megadással vagy cinikus közönnyel nézhetjük annak folyását. A mai világ egy magasabb erkölcsi rendet hord méhében. Ez millióknak epedő vágya. Ezért akarnak a népek küzdeni, életüket és vérüket áldozni. A ködös jövőben már dereng az igazság napja, a melyet a mai nemzedék talán már nem fog látni. De ha hiú ábránd volna is törekvésünk, e nélkül az illúzió nélkül valóban nem volna érdemes élni.

ANDRÁSSY GYULA GRÓF ÉS A LIBERALIZMUS.*

A magyar közjog elmélete sokat köszön a gyakorlati politikusok irodalmi munkásságának. A közjogi fejtegetéseknek nagy hasznukra válnak bizonyos tulajdonságok, a melyek inkább a közügyekben való közvetlen részvétel által, mint a tudós dolgozó-szobájában sajátíthatók el. Az éles elmét az ítélkezésben és felfogásban sokszor megtéveszti a szigorú következetesség és az absztrakt logikai okfejtés, mert nem minden történelmi problémát lehet ám csupán következetes logika által megfejteni. A közjog történeti fejlődésének magyarázata ép oly kevésbé alapszik a nyers hatalom előtt való feltétlen meghajláson, mint a történeti joghoz való vak ragaszkodáson. A parlamenti élet a legjobb iskola, hogy a tudományosan

* A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai, írta Gróf Andrássy Gyula.

képzett ember e két irány között a helyes utat megtalálja.

Ezt látjuk gróf Andrassy Gyulának *A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai* című munkájában is.

E munka legbecsesebb kvalitásait épen a szerző parlamenti iskolázottságának köszöni. Felfogása minden ízében arra vall, hogy az ügyek vezetésében felelősséggel járó része volt és ennél fogva sohasem lesz a porlepte jogi abstrakció rabja. Parlamenti működésének nyomát különösen akkor látjuk, a midőn az Árpád-kor törvényalkotásainak okait kutatja és azokat a társadalmi állapotokból magyarázza. Átható éleslátással vizsgálja a fejlődésnek egyes stádiumait, a melyekben a társadalmi hatalom formális joggá válik és viszont a tételes jog kellő erő kifejtés híján elsatnyul és veszendőbe megy. A kit a természet nem áldott meg azzal az isteni adománnyal, hogy úgyszólván az erőforrásoknak titkos bugyogását is meghallja, a ki a történetíró alkotó képzeletével nem tudja a kútfőkön és okmányokon keresztül a népeletet szemlélhetőleg maga elé varázsolni, az a közjogban nem lát egyebet, mint a törvények és rendeletek egymásnak ellentmondó halmazát. Andrassy az

Árpád-korra nézve valóban úttörő munkát végzett. Némelykor bámulatos éles elmével deríti ki az összefüggést mai állapotaink és az Árpád-kor közjogi fejlődése között és kimutatja, mennyi származott át reánk a hajdankor politikai örökségéből. Nemzeti királyaink korszaka, a melyet nagyrészt még mindig csak krónikás előadásban ismerünk, megszünt most már a hős csatározásoknak és a trónviszályoknak regényes elbeszélése lenni és erről az oldalról nézve a dolgot, Andrassy munkájának ezt a találó címet lehetne adni: Bevezetés a magyar történet tanulmányába.

Andrassy valósággal teleszívta magát az Árpád-kor politikai légkörével. Az események annyira hevítik képzeletét, hogy p. o. II. Endre, IV. Béla politikájáról oly közvetlen realizmussal beszél, mintha egykorú publiczista volna. Ez a munka igazán standard work, nemcsak viszonylagosan, tekintve hazai irodalmunkat, hanem olyan értelemben is, hogy Andrassy munkáját méltán lehet Bryce, Dicey, Sorel, Ernest Lavisse remekei mellé állítani. Ha sikerülne ezt a művet németbe vagy angolba átültetni, a magyar alkotmányosság ismerete nagy tért hódítana és közjogi fejlődésünk tanulmánya a tudományos Európában

arra a polczra jutna, a mely tartalmánál és politikai kihatásánál fogva méltán megilleti.

A múltra vonatkozó fejtegetések mellett különösen érdekesek azok a részletek is, a melyekben a szerző egy alkalmas történeti kiinduló pontról áttér a modern politikára. A X. fejezetben például kifejti, hogy az arisztokrácia uralmát nem lehet mindig oligarchiának bélyegezni. A főnemesség politikai vezér-sége bizonyos korszakban vagyoni és szellemi fölényében gyökeredzik. Ha a harmadik rend az újabb korban az arisztokrácia uralmát megszüntette, azt intellektuális és gazdasági fellendülésének köszönheti. Azután így folytatja:

«Ma a középosztály vezetését fogadja el a legszívesebben a társadalom. Az arisztokrácia kiszorult kiváltságos állásából; a hol azonban nem vértett el a természetes és elmaradhatatlan fejlődés ellen folytatott meddő küzdelmében, a hol megóvta a kapcsolatot a nemzet szellemével: ott hagyományainál, becsvágyának állami irányánál, valamint az öröklött vagy non alapuló függetlenségénél fogva, fokozott kötelesség teljesítésében, a közügynek szentelt tevékenységében még mindig igen szép és különleges hivatása van, de csak az esetben,

ha elfogadja az új helyzetet és a többi vezető elemhez csatlakozik.»

Andrássynak ezt a felfogását a mai korra vonatkozólag nem vallhatjuk helyesnek. Ez a nézet megállta volna helyét a 60-as években. De azóta nagyot fordult a világ. Nagy tévedésben leledzik, a ki társadalmi állapotainkat és különösen az arisztokrácia és a középosztály között való viszonyt ilyen színben nézi. A 60-as évekig az arisztokrácia Európa-szerte abban látta hivatását, hogy a politika porondján a közszabadságok gyakorlásának és a középosztály részvételének az állam vezetésében bizonyos megszorító magyarázatot adott. Ebben csúcsosodott ki az úgynevezett konzervatív törekvése, a kiknek legfőbb céljuk az volt, hogy a harmadik rend győzelmét megállítsák, elveinek következetes és radikális megvalósítását tőlük telhetőleg meggátolják.

A 60-as évek vége felé beállott azonban a válság. A mozgató erő a gazdasági élet tudományos elemzése lett. Az új enciklopédisták, a kiknek elődjei veszélybe döntötték az ancien régime-t, a szocializmus apostolai, Louis Blanc, Marx, Lassalle felütötték fejüket. A gazdasági tudomány bonczolgatta a bourgeois hatalom alapját, a vagyonosodást, a tőkét

és ezt az erőtényezőt ugyanolyan színben tüntette fel, mint hajdan a demokrata írók a nemesi kiváltságokat. — A XIX. század írói ugyanolyan epés és izgató hangon írnak a gyáros kizsákmányolásáról, mint a XVIII. század írói az úrrend robot- és dézsma-követeléseiről.

A tömeg ellenszenvé, a mely a mull korszakban a nemesi osztályt sújtotta, most a «nép verejtékén hizott tőkés és gyáros» ellen fordult. Nagy hévvel vitatják, vajjon a feudalizmus hozott-e annyi nyomort a népre, mint az industrializmus korszak, a közszabadságról és népszuverenitásról vallott végzetes elveivel.

A konzervatívek és a konzervatív irodalom ügyesen kihasználta a közszellemnek ezt az áramlatát. Nagy propagandát csináltak ama program mellett, hogy a szabadelvűség kedvencz eszméi: az állam korlátolt hivatása (ú. n. *Nachwächterstaat*), a királyságnak csupán ornamentális rendeltetése az államban, a szabad verseny, az egyén korlátlan fejlődése, mind nem örök elvek, hanem tévtanok a *bourgeoisie* érdekében, hogy féktelen uralomvágyának és kapzsiságának szellemi talapzatául szolgáljanak. Rövid idő alatt mindazok az elvek, a melyek száz év előtt az elméket lel-

kesítették, melyek az európai forradalom csiráit alkották, lejárták magukat és hitelük megingott.

A nemzetgazdaságban hatalmas iskola fejlődött, a mely Adam Smith ellen fordult, a mely az úgynevezett manchesteri iskola elveinek hadat üzent, a szabad kereskedelem és az iparszabadság ellen állást foglalt, a közvetítő kereskedelmet, a tőzsdét, az államadóságek rendszerét, szóval a meggazdagodás minden polgári kútforrását kiátkozta és veszedelmesnek bélyegezte.

Az áramlat most épen megfordított irányban haladt, mint a 60-as évek előtt, a midőn a kormányok csak nagynehezen tudtak a nép liberális követeléseinek ellentállni. Most azok a pártok gyarapodtak leginkább, a melyek a szabad verseny helyett az egyes mesterségeknek képesítéshez kötését, az államnak az egyháztól való szétválasztása helyett az állam keresztény alapjának elismerését vették fel programjukba, továbbá a királyságnak korlátolt hatalma helyett a szociális királyságot kívánták, a mely a tömegeket a bourgeoisie túlkapásai ellen védelmezi.

A midőn itt ennek a mélyreható szellemi, erkölcsi és társadalmi áramlatnak főbb voná-

sait jeleztük, kimutattuk egyszersmind, hogy milyen tévedés a XIX. század vége felé a középosztály uralmáról és eszméinek vezető erejéről beszélni.

A harmadik rendnek nemcsak politikai hatalma hanyatlott, hanem vonzóerejüket és tekintélyüket veszítették eszméi is, köztük olyanok, a melyeket az emberiség nemrég még üdvözítő tanoknak hitt s a melyek a nagy emancipációnak legerősebb mozgatói voltak.

A harmadik rend vert had benyomását teszi, a mely fölött a negyedik rend, a nemességtől támogatva, teljes diadalt aratott.

Mint minden hanyatló pártnál, nagyon sokan és pedig épen azok, a kik a középosztály természetes vezérei volnának, a hatalmas bourgeois-k, a demokrata eredetű iparbárok a reakziós eszmék leghevesebb szószólói, az anti liberális mozgalom legtevékenyebb eszközei.

Ámde nem szabad ezt a hatalmas áramlatot a bourgeois korlátolt érdekszempontjából megítélni, a mely az ő eszméi ellen irányuló mozgalmat egyenesen reakciónak bélyegzi és azt hiszi, hogy most már a világ vége közeledik.

A harmadik rend uralma, a mely a francia

forradalomtól kezdve körülbelül hatvan éven át tartotta fenn magát anyagi hatalmával és eszméivel, nagy lépés volt az emberiség haladásában és az egyén jogainak elismerésében.

A programja ugyan azt hirdette, hogy az egész emberiséget szabadítja fel, de a valóságban ismét csak egy töredéknek, habár számra nézve nagyon jelentékeny töredéknek vált javára. A szabadság mindennapi gyakorlatában arra a tapasztalatra jutottak, hogy az egyéni szabadság csak bizonyos anyagi alapon lehetséges, hogy az emberi jogoknak elismerése nem gátolja, hogy az egyén olyan nyomorba jusson, a melyhez képest a jobbágnak földhöz ragadtsága és örökös lekötöttsége valóságos paradicsomi állapot volt. Az emberi jogok deklarációjának szerzői 1789-ben ezt nem sejtették, a szabadság korszakának ezt a visszás fejlődését nem láthatták előre, de rövid idővel 1848 után ez a tapasztalat közkeletűvé vált, 1870-ben pedig már érezteti hatását a tömegekre és a nép széles rétegeivel megutáltatja a szabadságot és mindent, a mi a szabadsággal összefügg.

Nem véletlen tehát, hogy a szabadság eszméi, a melyek a tömegek nyomorát nem apasztották, népszerűtlenné váltak és az a rend,

a mely ezt a tant mint üdvözítőt hirdette, tekintélyben és hatalomban sülyedt.

Nem lehet kételkedni benne, hogy a specifikus szabadelvű eszméknek hanyatlása végre olyan fejlődéssel fog végződni, a mely az egyén szabadságát csak még gazdagabb tartalommal juttatja diadalra. De a mostani stádiumban nem lehet azt az állítást megkoczkáztatni, hogy a középosztály és azok az eszmék, a melyek által uralomra jutott, a kor vezető eszméi volnának. Ellenkezőleg, minden politikai elv, a mely a középosztály sajátos alkotása, vagy egészen lejárta magát, vagy legalább is gyanússá vált.

A negyedik rend új eszméi, a mennyiben pozitívek és nem tisztán negációra szorítkoznak, még csak vajúdófélben vannak és a helyzetet nem kevésbé gabalyította össze az, hogy átmenetileg az elavultságuknál fogva megbukott liberális eszmék helyett nem a szocialista elvek uralma, hanem az egészen a történelem kriptájából kiásott retrográd irányzatok, a czéh, az osztályok örökségi joga, az osztálykiváltság és osztályvédelem foglalt tért.

Az itt vázolt európai fejlődés hazánkban sajátos, sok tekintetben eltérő jelleget mutat. Nyugaton az elkopott liberalizmus ellen való

küzdelem a proletariátus fejlődése következtében tört ki. Hozzánk azonban ez az irány csupán az eszmék terjeszkedési törvényénél fogva származott át, nem a mi talajunkon termett. Nálunk nincs az a milieu, a melyből azok az eszmék kicsirázhattak volna és ennél fogva csak fattyúhajtásaikkal találkozunk. Nálunk hiányzik a hatalmas bourgeoisie, a mely az állami ügyekben való részvételre érvényesíthette volna igényeit és hiányzik a szervezett proletariátus, a melynek követelései a jövő fejlődésnek mozgató erői és a társadalmi mozgalomnak lökést adnak. Magyarország arisztokratikus állam az értelemben, hogy a történeti nagybirtok, a latifundiumok tulajdonosai és azoknak többnyire a középnemességből származó klientelája az egyetlen hatalmas társadalmi tényező, a melylyel a kormányhatalom kezelőjének, ha alacsony sorból származott is, feltétlenül számolnia kell. *Nincs állam Európában, a melyben az erőviszony a főnemesség és a többi osztály között olyan kedvezőtlen volna, mint Magyarországon és a fent jellemzett legmodernebb mozgalom is még inkább az arisztokrácia javára billentette a hatalmi mérleget.* Az angol arisztokrácia versenyezhet talán történelmi nimbus és vagyon dolgában

a magyar főnemességgel, de hatalmát egyensúlyban tartja egy befolyásos, munkában meg-edzett középosztály, a melynek a birtokos gentry csak egyik, de nem jelentősebb alkotórésze. Az angol latifundiumok gazdasági rossz következményeit a proletariátusra nézve majdnem tökéletesen ellensúlyozza az, hogy a munkaerő a gyáripárban és a gyarmatokon bőséges elhelyezést talál. A helyzetet reánk nézve nemcsak a földbirtok kedvezőtlen megoszlása, hanem az arisztokráciának más osztály szervezkedése által nem korlátolt hatalma teszi súlyossá.

Bármennyire meghajlunk is az illusztris szerző tekintélye előtt, ebben a tekintetben felfogásának ellent kellett mondanunk, különösen azért, mert ez a felfogás, fájdalom, nagyon elterjedt és nem tarthatjuk közömbösnek, hogy ezt a szerintünk téves nézetet egy kiváló autoritás szentesíti. Nálunk a középosztály uralmáról beszélni, veszedelmes önámítás és teljesen helytelen dolog a helyzetet úgy föltüntetni, mintha az arisztokráciának becsvágya lehetne a középosztály vezetését elfogadni! *Az arisztokrácia kiszorult ugyan törvény által nyert kiváltságos helyzetéből, de tényleges hatalmát majdnem csorbitatlanul meg-*

tartotta és az erőviszony a középosztálylyal és a parasztsággal szemben kövesse változott Csák Máté ideje óta, habár némelykor — hogy újabkori példát ne idézzünk — az alacsony sorsból származott Verbőczy vagy Martinuzzi viseli is a kanczellári és nádori hivatalt. Kétségtelen, hogy a közvetlen jövő a nemzetet az elé a komoly probléma elé fogja állítani, vajjon a nemzet a társadalmi erők kedvezőtlen megoszlása mellett felveheti-e a versenyt más nemzetekkel, vajjon egy tömeges kivándorlás által elernyesztett, nagy anyagi erőforrások nélkül szűkölködő, terjedelmes latifundiumok által szorongatott földművelő nemzet képes-e alkotmányos szabadságát és általában helyét a világban megtartani.

ANDRÁSSY MINT KÜLÜGY- MINISZTER.

A legfenségesebb látvány a világon, mon-
dotta egy régi író, a nagy ember küzdelme a
sorssal. Ezt a mondást joggal lehet Andrássy
Gyula külügy miniszterségére is alkalmazni.

Andrássy sorsa az volt, hogy a nemzet a
legsarkalatosabb kérdésben, mely elé állított, a
vele ellentétes fölfogást vallott. A közvélemény,
mely állítólag bölcsebb, mint Voltaire és szel-
lemesebb, mint Talleyrand, a keleti válság
megítélésében nem mutatott annyi éleslátást és
judiciumot, mint a mindenki által megtámadott
és elítélt államférfi, a ki a külügyek élén állott.
Andrássy azok közül a ritka miniszterek közül
való volt, a kik sikeresen küzdöttek a nép-
szerű áramlat ellen, kinek az utókor igazat
adott és a kit a győző pálmájával megkoszo-
rúzott.

Ritka és páratlan szerencse! De mennyi

keserű fájalmába került a hősnek! Mennyi önfeláldozás, mennyi lelki küzdelem, mennyi szívettépő gond van beleásva a halhatatlanság fundamentumába. Pretium non vili laboris. Nem csekély munkának a díja, így lehetne az aranygyapjas rend jeligéjét módosítani, midőn Andrássy lovas-szobrát föl avatjuk.

A nemzet hálája pompás emléket állított nagy fiának. De még egy nagyobb és nemesebb elégtétellel tartozunk géniuszának. A halhatatlanság kapuja előtt még egyszer föl kell állítanunk életének mérlegét. Vegyük szemügyre hideg tárgyilagossággal az ellentétet, mely Andrássy külpolitikája és a közvélemény között tátongott. A lezárt számla nem mutat mást, minthogy a közvélemény tévedett. Igaz, elég nagy dicsősége egy nemzetnek, hogy fiat szült, a ki tévelygésében útbaigazította, az elvakultnak szemevilágát kölcsönözte és hibáinak végzetes következményeitől megóvta.

Soha sem forrt oly hevesen a magyar vér, soha sem égett annyira a harcvágytól, soha sem volt annyira egybehangzó a közvélemény abban az érzésben, hogy most érkezett el a pillanat, midőn az ezredéves viszályt a szláv-sággal egy nagy mérkőzésben dűlőre kell vinnie. A bölcsek és bolondok, a politikusok és

a köznép, a fanatikusok és a számító praktikusok egy szívvel, egy lélekkel az orosz háború mellett voltak.

Mikor az első lövés eldőrdült Podgoriczában és a moszkvai bizottság keze beledobta a Balkánba a tüzes csóvát, a magyarság szíve mélyen megrendült. Az ország forró lázba esett. Éreztük a veszély közeledtét, éreztük, hogy a törökön kezdik és azután rajtunk a sor. Láttuk, hogy a kopók lehúzzák a szegény ozmanlit, a kozák a meleg vértől párologva, ránk feni a fogát és ellenünk készül támadni. A nemes paripa megérezte a veszélyt és nekivadulva, fékeveszetten előre akart törni. Ilyen forró harczágy nem lángolt Kapisztrán óta az országban. A higgadt politikusok is helyeselték a nemzeti ösztön kitörését, mert azt mondták, jó lesz a kikerülhetetlen támadást megelőzni. Az offenzíva a legjobb védekezés.

Egy külügyminiszter, a ki ennek a kedvnek ellent tud állani, midőn minden nap közelebb hozza a muszka előrenyomulását, minden futár újabb perfidiáról ad hírt, midőn a szerbet magukkal ragadták, a románt biztatták és vele szövetkeztek, ilyen miniszter — mondom — emberfeletti, a negyedik dimenzióba érő lelki erővel rendelkezik.

Nem volt könnyű dolog ezeknek az áramlatoknak, melyek még a bécsi Burgra is megrendítő hullámokat vetettek, elszántan ellentállani.

A nemzet búsult, aggodott és sötét álmai-tól az ősellenséggel való erős bajnoki mérkőzésben akart szabadulni. Szeme kétségbeesetten fordult a Ballplatz felé. Ha onnan nem jön segítség, tanács, lélekemelő vigasz, hát honnan várja? Ott ült magas polczon szerelmetes fia, szemefénye, a nép bálványa, a fejedelem kedves embere, minden nemzeti erénynek és hibának páratlan megtestesítője. Ott ült komoran, fásultan, egykedvűen! Nem érezte fájaldalmunkat, lelke nem osztozott bánatunkban, nem szerette barátunkat, a törököt, czimborált a legádázabb ellenséggel, a muszkával, a ki mindig rosszat forralt ellenünk és most nekigyürkőzik, hogy fejünkre mérje a végső csapást.

A nemzet elsiratta legjobb fiát, kitagadta szívéből, árulással, hittagadással vádolva, ő is, mint annyi sok más, nyilván elfordult népétől, nem becsüli meg hű szeretetét, ragaszkodását, büszke arra, hogy királyi kegyelt lehet és hogy a dinasztia terjeszkedési politikájának szolgálhat, bár végveszélybe dönti nemzetét.

Nagyon sokszor éles kifejezésre talált ez az

elkeseredés a képviselőházban és plelegációban; fölhangzottak a faggató aposztrófálások:

«Mit szándékozik tenni a t. külügyminiszter úr a keleti válság jelenlegi stádiumában?» «Miért nem jutott megegyezésre Angliával?» «Hogyan tudott arra vetemedni, hogy a muszkával szövetkezzék és a három császár-szövetségben résztvegyen?» «Vagy ismerte az orosz udvar szándékait, akkor megfoghatatlan ez a politika, vagy nem ismerte, akkor az előrelátásnak ilyen hiánya a hazaárulással és hűtlenséggel határos.»

Ezekre az ostromló kérdésekre rendszerint csak szűkszavú, kitérő válaszokat adtak, a melyekre egy gúnyos ellenzéki azt mondta: Homályosak, mint a delfi orákulum, de nem olyan bölcsek.

Mi mindent megteszünk, ez volt a miniszteri válaszoknak sablonos foglalatja, hogy az ország érdeke meg legyen óva. A reichstadi találkozóznál, — mert erre irányult hosszú ideig a főérdeklődés, — nem történt semmi, a mi akciószabadságunkat leköti. A monarchia keleti politikája oda irányul, hogy a békét fentartsa és ha ez nem lehetséges, a háború elfajulását, európai konflagráció kitörését megakadályozza.

Ezek a kijelentések nem nyugtattak meg senkit, nem találtak visszhangra az aggódó szívekben.

Andrássy egyik nyilatkozata azonban, melyet a delegációban tett, a leghevesebb törökbarát lelkekre is szokatlan nagy hatással volt: A háború — monda a külügyminiszter, — melyet mi a törökkel vállvetve Oroszország ellen viselénk, ha nagy győzelemmel végződne is, mindenestre teljesen eredménytelen és meddő maradna. A török birodalom állapotán nem segítenék épp oly kevésbé, mint a hogy a krimi háború nem tudta megakadályozni a birodalom további elgyengülését. Ellenben az összes délszláv népek jogos gyűlöletét zúdítanék a fejünkre.

Ez a kijelentés egy pillanatra gondolkodóba ejtette az ellenzéket, hogy másnap azután megújult erővel törjenek ki a támadások.

Bámulatos lelkierő kellett ahhoz, hogy a tüzesvérű, szenzibilis ember a mérges vádak és támadások áradatában rendületlenül megálljon! Mert Andrássy nem volt sem «vasember», sem exkluzivitásban kéjelgő arisztokrata, kinek gőgös magasságához a plebejus fölháborodás föl nem ért. Andrássyt tetőtől-talpig grand seigneurnek ismerték, kinek nagy-

úri mi voltához hozzátartozott a nép, mint Koriolánushoz a római tömeg, melynek szeretete és gyűlölete mindenesetre tényező volt lelki világában. Ő nem szeretett gyűlölet tárgya lenni, ő neki fájdalmat okozott, ha félreismerik, rágalmazzák. Nagy, keserű lemondásába került neki, hogy népszerűségét föl kell áldoznia.

A nagy beszámolóban, melyet a berlini kongresszus után a delegációban elmondott, így szél; És ha lett volna miniszter, a ki, hogy a döntő lépésért a felelősséget magától elhárítsa, az európai mandátumot vagy el nem fogadta vagy annak végrehajtását elodázta volna, akkor a delegációk fölmenthetnék, de a történelem kénytelen lenne őt elítélni. Akár gyávaság kellett hozzá, akár vakmerőség, én bennem mind a kettő hiányzik. Hogy hevesebb hang szólalt volna-e föl ez esetben személyem és politikám ellen, azt nem tudom. De tudom, hogy mindenesetre egy hanggal több szólalt volna föl a miniszter ellen és ez a lelkiismeretem szava lett volna. Akkor a bűnös öntudatával kellett volna hallgatnom a kormány politikája ellen szórt vádakot, *míg ma megvan az Öntudatom, hogy nem áldoztam föl népszerűségemnek az állam érdekeit de igenis, az állam érdekeiért áldozatul hoztam népszerűségemet.*

E szavakból kisugárzik a tisztaszívű, ön-föláldozó hazafiság, a megtestesült becsületesség, mely megóvta magának a jellem egyenes-séget és a szív tisztaságát még ott is, a hol a becsületesség és őszinteség hiánya azt a fényes mentséget találhatta volna, hogy a hazajavára szabad, sőt kötelesség csálni.

«Miért nem használta föl a t. külügyminiszter a páratlan alkalmat Plevnánál?» — kérdezte a delegációban nagy dörgedelemmel egy ravasz hazafi, — «hogy az oroszokat hátfogja és az egész helyzetet javunkra megváltoztassa?»

És Andrássy annak tudatában, hogy a delegáció macchiavelli jei úgy sem fogják helyeselni kijelentését, csöndes mosolylyal csak ennyit mondott: Én csak a német közmondással válaszolok: Ehrlich währt am längsten.

E népszerűtlen, hazafiatlannak kikiáltott politikát folytatva, melyről azt mondták, hogy egészen a dinasztikus hatalomvágynak szolgál, Andrássynak egyedüli támasztéka a legmagasabb páthoszig fokozott meggyőződés, a hivatásába vetett bizalom és a hazának tartozó áldozatkészség volt. Csodálatos, hogy azt a férfiút, a ki politikai misszióját olyan prófétai komolysággal teljesítette, kinek szereplése ennyi

önmegtagadásba került, mint soha más miniszternek, a pamflettisták hosszú éveken át frivol világfinak mutatták be, a ki frizurájára több gondot fordít, mint az akták elintézésére és a kire a szorgalmas előadónak végtelen türelemmel kellett várniok, míg ő az istállóban kedvenc paripáit becézgette és cukorkával traktálta.

Pedig Andrássy politikáját nem folytathatta olyan ember, a ki csak egy cseppet is törődik kényelmével, nyugalmával, pozíciójának zavartalan föntartásával. Midőn olyan csábító volt az alkalom, hogy a nemzet legbensőbb érzelmeinek szószólójaként álljon a világ elé, a harag villámaival sújtsa a czári hatalom túltengését és Európai dörgő tapsai között a szabadság védőjeként szerepeljen, akkor fenomenális lelkiemelő kellett hozzá, erről a csillagokkal borított, tündöklő pályáról letérni és a józanság rögzös mellékutczáján a hazafiság mécsével a kezében, végigbotorkálni. Ehhez igazi lelkinagyság, igazi nagy ész kellett, mely rátermett arra, hogy nemzetének vezére, az állam sorsának intézője legyen!

Vajjon nem habozott-e soha a nagy államférfiú, hogy ennek a küzdelmes, viszontagságteles politikának ne vessen-e véget? Sumaro-

kov tábornok a háború egyik válságos pillanatában Bécsbe jött és följajánlotta Andrásynak Bosznia és Hercegovina birtoklását annak fejében, hogy hozzájárul Bulgária felszabadításához és Törökországtól való elszakításához. Egy csapással meg lett volna oldva a helyzet és a miniszter politikája fényes igazolást nyert volna. Ellenségeinek el kellett volna némulniok; a miniszter rámutathat egy fényes sikerre, két tartomány elnyerésére, melyet kardcsapás nélkül birtokba vehet a muszka beleegyezésével.

Egyénileg ez a képzelhető legfényesebb megoldás lett volna. Mennyi álmatlan éjszakától, hány gondterhes, borús naptól, mennyi mérges támadástól kímélhette volna meg magát Andrassy, ha az oroszoknak markába csap és vele megegyezik.

Csakhogy Andrassy lelke nagyobbra vágyott, a világfi szkeptikus szíve a legfenségesebb pátosz régióiba szállt föl. O visszautasította a fényes sikert, melynek keserű utó íze a nemzetre hárult volna. Bosznia birtoka, a muszkával való megállapodás alapján, a pillanatnyi nyugalmat, de viszont az örökös veszekedést jelentette, mely az elkerülhetetlen háborúban végződött volna. Inkább a Golgotát válasz-

totta, a töviskoszorút, a rágalmak méregpoharát, csak ne érje őt a sújtó önvád, hogy az országot bajba keverte, csupán azért, hogy helyzetén könnyítsen, a tömeg tapsát elérje és pillanatnyi sikerrel tündökölhessen. Andrássy sokat meghurczolt politikája a berlini kongresszuson fényes diadalt ült. Elnyert mindent, a mit kívánt, beteljesedett minden, a mit megjósolt. Oroszország kénytelen volt Európa akarata előtt meghajolni. A hatalmi egyensúly a Balkánon Oroszország és mi közöttünk a nyert csaták ellenére sem billent föl. Programja, melyet unos-untalan kifejtett, az utolsó betűig megvalósult. Nem történt a győzelmes háború folytán a Balkánon semmi változás kárunkra és beleegyezésünk nélkül.

Bosznia megszállásának kérdésében az akták le vannak zárva. Érezzük, hogy lábunkat meg kellett volna vetni a Balkánon. Ezáltal a külügyi politika minden egyéni változásaitól teljesen független, oly hatalmi pozíciókat nyerünk, a mely ellen a rakonczátlan balkánnépek hiába agyarkodnak. Érzik a hatalmi túlsúlyt és nem képesek többé az agitációt határaikon átvinni, az annakelőtte omladinista mozgalom által megmételvezett Délvidék erős magyar-

sodásnak indult. Rámában és a hajdani ozorai Bánságban a magyar baka áll őrt, mint Nagy Lajos és Hunyadi idejében. A boszniai okkupáció, ha Boszniában németül és szerbül beszélnek is, nemzeti szempontból a magyarságnak legnagyobb vívmánya, a magyarságnak válik leginkább javára.

Ámde jön a parlament; a parlament szuverén és egy szuverén minden hibájában, a csalhatatlanságban, a túlbölcsességben leledezik. A parlament nem bocsátja meg soha, hogy maga hibázott. Nem szabad senkinek bölcsőbbnek, előrelátóbbnak lenni nálánál. Ezért a szegény Andrásznak keservesen kellett bűnhődnie. Hogy ő a parlament ellenzékével szemben mert politikát csinálni és hogy ez a politika győzött, abba nem tudtak belenyugodni. Lerántották, agyonbírálták, kifogásolták az okkupáció költségeit, holott a keleti hadjárat előtt követelt mozgósítás vagy pláne a háború tízszer annyiba került volna. A dualizmust, az alkotmányosságot veszélyeztetettnek mondták, Bosznia birtokáról azt állították, hogy a törökkel, sz oroszszal háborúba fog keverni. Csak úgy dőltek a vádak a támadók soraiból. Európa mint győzöt üdvözölte Andrásnyt, a magyar és az angol miniszter

diadalmasan hagyták el a kongresszust. Beaconsfieldet, bár könnyebb viszonyok között aránylag kevesebbet ért el, úgy fogadták, mint a hogy soha királyt nem fogadtak. London utczái nem tudták befogadni az örömujjongó népet, mely a *Peace with honour* hirdetőjét ünnepelte. Andrássyt csaknem vád alá helyezési indítvánnyal fogadták.

A delegációban a külügyminiszter jóformán mint vezeklő jelent meg. Bocsánatot kért. hogy győzni merészkedett és olyasmit véghezvinni, a mit magyar ember századok óta nem tett a hazáért. 1878 november 30-án mondott beszédét így fejezte be:

— Még csak egyet kívánok megjegyezni. *küzdöttem meggyőződésem egész hevével a politikáért, de nem a miniszterért.* És ha arra kértém önöket, hogy a külügyminisztérium költségvetését napirendre tűzzék, ezt azért tettem, mert úgy véltem, hogy ez nyújthat leginkább alkalmat arra, hogy a miniszter feletti ítélet a politika feletti ítélettől elválasztassék.

Megható, majdnem szívfacsaró a nagy államférfinak szerény, keserű rezignációtól áthatott magatartása.

Igaz, ő túltette magát a parlament ellen-

őrző hatalmán. Hogyan? Miként? Andrásy önfeláldozó bátorsága megóvta az országot attól, hogy a parlament tévedése a hazának kárára legyen és hogy a közvélemény harcvágya az országot végzetes és céltalan háborúba ragadja.

Ebben van államférfíúi nagysága, ez a halhatatlanságnak talapzata. És legjobban úgy véljük megtisztelni génuszát, ha a parlament ellenőrzését a külügyek terén, miután ez életében oly nagy szerepet játszott, mint közjogi problémát néhány általános megjegyzéssel megvilágítani iparkodunk.

*

Az elvet senki sem vitatja, hogy a külügyi politika, mint az államügyek minden egyéb ága, a parlament ellenőrzése alatt áll és egyetértésben e népképviselettel és hozzájárulásával vezetendő. De a gyakorlat még a legdemokratikusabban szervezett államban is sokszor éles ellentétben áll az általános elvvel.

Jaurès, a híres francia képviselő erre vonatkozólag a minap érdekes nyilatkozatot tett, mondván: «A nemzeti képviselet még mai napig sem tudja, mi van tulajdonképp a francia-orosz szövetséggel, van-e szerződés köz-

tünk és mire kötelez az bennünket. Azt kellene hinnem, a francia képviselőházat érdeklí valamennyire ez a kérdés. Valóban hallatlan, hogy ennek az életébevágó ügynek a mibenlétét eltitkolják a parlament előtt és alkotmányellenes módon kivonják a parlament ellenőrzése alól. De a külügyek vezetésében még nem sikerült fölszabadulni az ancien regime hagyományai alól. Ha Choiseul herceg föltámadna sírjából, csodálkozással látná, hogy XV. Lajos óta, a ki alatt külügyminiszter volt, mi minden megváltozott ebben az országban. Csináltunk néhány forradalmat, elkergettünk három dinasztiaát és egészben tizenöt új alkotmányt koptattunk el. Csak a külügyek vezetésében maradt minden a régiben és a dicső herceg a harmadik köztársaság alatt újból elfoglalhatná a külügyminiszteri széket a nélkül, hogy az abszolút kormányforma szokásain és eljárásán egy csöppet is változtatni kellene.» Így Jaurès. Ha a legkorlátlanabb demokracziában, melyet a világ valaha látott, a külügyet a kancellária homályában kezelik, akkor ennek az oka nem kereshető másban, mint abban, hogy a külügyek viszonyai egészen sajátságos és úgyszólván technikai okokból könnyen kisiklanak a parlament kezéből.

A parlament mindent bele szeretne vonni hatalmi körébe, mindenhova be akar világítani, az államélet minden sötét zugában kotrász. Minden parlament belső természeténél fogva hatalomvágyó és indiszkrét és kíméletlen kutatásra hajlandó. Ebben a mohó vágyában azonban korlátra talált az idegen államok szuverenitásában a külhatalmak jogkörében.

Ezek a körülmények okozzák, hogy még a hatalmas brit parlament is aránylag kevés befolyást gyakorol a külügyek intézésére és erre az ügykörre nézve a végrehajtó hatalom, a király és a kabinet leginkább tudott ellenállni a népképviselő hatalmi aspirációinak.

A gyakorlat akként alakult, hogy az alsóházban ugyan sokat kérdezősködnek, interpellálnak, faggatnak, viszont a külügyminiszter dolga gondoskodni arról, hogy ő többnyire üres, semmitmondó vagy némelykor egyenesen elutasító válaszát a többség megnyugvással elfogadja. A bizalom, mely a parlament hajthatatlan néprövidjait mágikus erővel irányítja, ez segíti többnyire megoldani a különben megfejthetetlen problémát, hogyan lehet a külügyeknek abszolutisztikus módon való vezetése mellett a parlamentarizmus követelményeinek megfelelni.

A ki az angol parlamenti gyakorlat iránt közelebből érdeklődik, a külügyi diktatúra furcsaságainak egész sorozatát találja Lothar Bucher ismert művében és Seidon Arnos nagyon érdekes fejtegetéseiben, melyet ((Fifty years of the English Constitution» cím alatt jelentek meg. Ebben a jeles művében a keleti politikának Beaconsfield által való teljesen önkényes intézéséről a szerző így szól:

— Tény, hogy az egész diplomáciai hadjárat folyamán, mely a berlini kongresszust megelőzte, a parlamentnek soha nem volt alkalma nyilatkozni ama jelentős és komplikált megállapodásokra nézve, a melyekbe a kormány az országot belevitte. A Beaconsfield-kormány, — mondja tovább, — kihasználta a király felségjogát, a melynek az a rendeltetése, hogy előre nem látott válságokban még parlament nélkül is lehessen intézkedni, arra a célra, hogy egy régóta előre tervezett politikát az alsóház ellenőrzésének kijátszásával keresztülvigyen.

A dolgok ilyenén állásán keveset változtat, hogy a külügyminiszter tudvalévőleg köteles a Bluebookban közzétenni a külpolitikára vonatkozó okmányok és jegyzékek gyűjteményét. Mert közismert dolog, hogy a külügyminisz-

ter nem skrupulizál sokat és «felsőbb állam-érdekből» a jegyzékeknek ad usum delfini kikészítéséről gondoskodik. Némelykor egyenesen utasítja a követet, hogy írjon egy jegyzéket, melyet az alsóházban föl lehet olvasni. Midőn ennek útját akarták állani és rámutattak arra, hogy csak az okmányok teljes és hamisítatlan bemutatása szolgálhat megbízható alappal a parlamenti kritikának és midőn energikusan követelték, hogy a külügyminiszter szakítson azzal a szokással, hogy a legfontosabb külügyi viszonylatokat a követekhez intézett magánlevelekben tárgyalják, Palmerston és később utódja is kijelentették, hogy e nélkül a magánlevelezés nélkül lehetetlen volna az érintkezést a külhatalmakkal föntartani és idegen miniszterek minden bizalmas nyilatkozástól tartózkodnának, ha nem volnának teljesen bizonyosak a felől, hogy ilyenmő közlemények nem fognak a parlament tudomására jutni.

Az alsóház elfogadta az érvelés helyességét és ezzel egyszersmind belenyugodott abba, hogy a parlamenti ellenőrzés mindörökké nagyon hiányos, sőt majdnem teljesen illuzóris maradjon. A közvélemény nagy és jelentékeny faktor ugyan a külügyekben, de viszont az is

áll, hogy még a parlamentarizmus őshazájában is ezen a téren a kabinetpolitika dominál és a külügy jobbára a királyi felségjog, a prerogativa alapján intéztetik.

Mellesleg mondva a felségjogok, a melyekről az utóbbi évek küzdelmeiben annyit vitatkoztunk, a közjogi fejlődés jelen stádiumában nem tekinthetők annyira a király kiváltságainak, mint inkább a végrehajtóhatalomnak fentartott funkció. Törvénykönyvünkben ugyan az van írva: a mi a hadsereg egységes vezérletére, vezényletére és belső szervezetére vonatkozik, ő felsége által intézendőnek ismertetik el.

De ez a mondat inkább a régi jogi iskola által vallott helytelen *theoria* kifolyása, mint valamely tényleges jognak a statuálása. Mert a valóságban *regalia* és *iura majestetica* a hadsereg körül nincsenek vagy jelentéktelen formalitásokra zsugorodtak össze. De *facto* a király intézkedési joga nem nagyobb a hadügy körül, mint az igazságügyben, a hol szintén az ő nevében bíraskodnak, kinevezések és egyéb intézkedések az ő akarata nyilvánulásának tekintetik. Soha a hadügyminiszter vagy a honvédelmi miniszter nem hivatkozott a felségjogra, hogy a hadsereg állapotának, belső

ügyeinek, sőt még a fegyelmi jog kezelésének is parlamenti bírálatát, mint illetéktelent visszautasítsa. Több joga, mint ellenőrzésre és utasításra a képviselőháznak a helyes parlamentaris felfogás szerint más ügykörökben sincs. A felségjog, a *jus majesteticum* tehát úgyszólván csak a történelmi kulissza, mely mögé a végrehajtóhatalomnak minden ügykörben érvényre jutott intézkedési joga bújik. A mi az elcsenevészedett felségjogokból a hadügy terén fennáll, azt teljesen ellensúlyozza az újonczmegajánlási jog. Az intézkedési jog valóban nem sokat ér, ha az intézkedés alapját az egész ármádiát a képviselőház az újonczok megtagadása által megdöntheti. így tehát a felségjog ellen folytatott nagy küzdelem inkább egy hamis *theoria* által keltett félreértés elleni harcz, nem pedig valamely az alkotmány keretében érvényesíthető tényleges jognak a megdöntése.

A felségjog sokkal jobban domborodik ki a külügy körül, mint a hadügyben. A király ugyanis rendszerint nem hadvezér, a fő vezényletet csak névleg bírja, ellenben mindenkor a nemzet legfőbb képviselője más államokkal szemben, ő levelez a többi szuverénnel, konferál és tárgyalásokat folytat, melyeknek fede-

zése a miniszteri felelősség által inkább csak névleges. A garancia azzal szemben, hogy koronás fők négyszemközt önkényesen intézik el nemzeteik sorsát, csak abban található, hogy a parlamentnek hatalmában áll megtagadni az eszközöket a megállapodás végrehajtására. De ez a biztosíték nem bizonyult mindig elégségesnek és hathatósnak.

Andrássy keleti politikája, melyet ő ellentétben a közfelfogással, csak Tisza Kálmán tántoríthatatlan mameluk-csapatai segítségével folytatott, élénken szemléltette az imént vázolt közjogi helyzet fonákságát. A képviselőház visszhangzott a felszólalásoktól, melyek a külpolitika egyes mozzanataira ellen irányultak és egyszersmind fölpanaszolják a közjogi helyzet és a parlament semmibevevését. Egyetlen parlamentben sem tárgyalták a külügyi ellenőrzés nagy problémáját mélyebben, méltóbban és nagyobb tudással, mint e fényes viták folyamán, a melyekben Andrássy Gyula, Tisza Kálmán és az ellenzék részéről Szilágyi Dezső, Beöthy Ákos, Apponyi Albert, Pulszky Ágost, Simonyi Ernő és Helfy Ignác vettek részt. Egyik főütközet a berlini szerződés beczzikelyezése körül folyt.

Szilágyi Dezső tiltakozott az ellen, hogy a

szerződés előterjesztése alkalmával a megoklás azt mondta, hogy az előterjesztés törvényileg nem szükséges ugyan, de célszerűségi okból a paritás szempontjából történik, miután a reixrátban is bemutatták a szerződést. Ez az eljárás egyenes merénylet a parlament ellen! — kiáltott föl a nagy kommoner. Tisza ellenvetette, hogy nem lehet kétségbe vonni a király jogát nemzetközi szerződések kötésére. Szilágyi Dezső azzal replikázott, hogy minden szerződés, mely az ország területének változtatásával jár, csak az országgyűlés jóváhagyása által nyer érvényt. Lásd az erdélyi uniót.

Ezzel szemben a miniszterelnök arra emlékeztette a Házát, hogy az 1809-iki pozsonyi szerződést, mely jelentékeny területet szakított ki az ország testéből, nem cikkelyezték be.

Szilágyi mérgesen felpattant és azt kiáltotta:

— Ha a nemzetnek minden jogát annak megsértése által elenyészettnek tekintenők, akkor egyáltalában nem volna közjogunk!

A miniszterelnök végre megindító szózattal fordult a Házhoz: Ne hozzuk a monarchiát rosszabb helyzetbe, mint a milyenben a többi hatalom van. Ne kössük meg jobban a kor-

mány kezeit, mint a többi képviselőtestület. Lám Angliában nem vitatja senki, hogy a berlini szerződés nem volt megkötendő, mert a parlament nem adott erre fölhatalmazást.

De mégis Szilágyié maradt az utolsó szó, midőn így vágott vissza: Adjanak nekünk egy angol alsóházat befolyásával és hatalmi körével! Akkor mi sem fogunk fukarkodni a felségjogokkal. Angliában a király jogait csak olyan miniszterek tanácsára gyakorolja, kik a parlament akaratától soha sem térnek el. Hozzátehetjük, különösen az akkori angol keleti politikára nézve: kiknek akaratától a parlamenti többség soha sem tér el.

Miután a parlamenti ellenőrzés problémáját, habár csak egészen rapszodikusán ismertettük, most már jobban megérthetjük Andrásynak a parlamenthez való viszonyát.

Soha ellenzék becsületesebb, őszintébb meggyőződéssel nem tolmácsolta a nép kedvét, lelkének igazi akaratát, mint minálunk a balkáni harczok alatt. De ez a becsületos meggyőződés bennünket véres és a mellett cél-talan háborúba vitt volna bele. Andrassy ezt belátta és hősiezen szembeszállt az ellenállhatatlannak látszó áramlattal, túltette magát a közvélemény határozott akaratán.

Erős harczokat vívott, taktikázott, titkolózott, kijátszotta a parlament ellenőrzését, mert Bosznia megszállásával a legnagyobb erőfeszítés árán érvényre juttatta azt a politikát, a melyet ő lelkének egész hevével, meggyőződésének teljes erejével helyesnek ítelt.

Az utókor neki adott igazat. Mi tudjuk most, hogy a parlament tévedett és a miniszter helyesebben fogta fel a helyzetet, a jobbik irányt követte, több érzéket tanúsított a nemzet valódi és állandó érdekeinek megóvása iránt.

Sok mindenféle tanulságot vonhatunk le Andrassy viszontagságos külügyi politikájából. Látjuk, hogy a népszuverenitás sem csalhatatlan úgy, mint az Isten kegyelméből való elv sem, a melyet szembe helyeznek vele, mint föltétlen felsőbb princípiumot.

A kabinetpolitikát sem szabad teljesen lenézni, miután a népgyűlések és a népszónokok által javasolt politika sem visz mindig sikerre. Sőt a dinasztikus hatalomváagnak is van némelykor jó oldala és sok esetben jobban szolgálhatja a nemzet érdekeit, mint a nyárspolgári kicsinyesség, mely az állam, a nemzet ügyét egészen szatócsmódra akarja vezetni.

Csak egyben nem fognak Andrassy pálya-

jára sikerrel hivatkozni és példája csak nagy ritkán fog követőre találni. Andrássy tudniillik megvetette a népszerűséget, melyet megőződése árán nyerhetett volna el. Ő kockáztatta pozícióját, ő mert népszerűtlennek lenni, ha a haza érdeke megkívánta. Ennyi önzetlenségre a tuczatpolitikusok nem képesek, erre semmi fényes történelmi példa nem tudja nevelni azokat, kik népszerűség híján a teljes jelentéktelenség homályába esnek vissza. A népszerűtlen, a démosznál kegyvesztett Andrássy még maradt — valaki.

Olyan magatartást követni, mint Andrássy, nem minden emberfia képes. Ehhez föltétlenül szükséges a szellemi fölsőség, a jellem gyémántos szilárdsága. A kit az Isten nem ruházott föl ilyen adományokkal, annak nem is fog eszébe jutni, hogy ilyen magatartás lehetséges. Az ilyen politikus abban fogja látni az okosságot, hogy mint népszerű tévedések szószólója, mint közkedvelt jelszavak hirdetője játszszeret. Még azok is, kik mint Horácius mondja, nem hátrálnak meg a zsarnok fenyegető arczától, készek a nagyobb zsarnok előtt meghunyaszkodva, a *civium ardor prava jubentium*: az igazságtalanságot parancsoló polgártársak hevének alávetni magukat.

Pedig éppen a demokrácia korszakának van szüksége kiváló egyéniségekre, a kikben a bátorság politikai zsenialitással párosul. Igaz, ezeknek politikai pályája, mint Andrássy tapasztalta, hosszú időn át valóságos kálvária, melynek végén azonban a halhatatlanság pálmája int. Ez pedig nem a közönséges ambíció, hanem csak az isteni szikrától ihletett nagy lelkek méltó jutalma.

TARTALOM-J EGYZÉK.

	Lap
Előszó	III
A király és a kabinet	1
A király felelőssége	2
A kabinetalakítás	24
A nagy renegát	33
Új pártállás	49
Gladstone naplója	63
Esterházy Miklós nádor hárszabályrevíziója	77
Hogyan győzte le Gladstone az obstrukciót	88
A klotür	103
Inparlamentáris kifejezések	114
A whip	124
A miniszter tragédiája	132
Egy miniszter naplója	145
A protekció	354
Eugénia	164
Az első Habsburg	179
Kossuth és Tocqueville	194
Emlékezés Kállayra	203
Szilágyi Dezső	215
Menger	225

	Lap
Az árenda	238
A felsőbb rétegek	254
A szellemi proletariátus	270
A politika bohémjei	278
A demagóg kis kátéja	286
A szabadjegy	297
Disraeli és a zsidók	305
Rothschild I.	316
Rothschild II.	326
Andrássy Gyula gróf és a liberalizmus	344
Andrássy mint külügyminiszter	357